T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE İSLAMİ SİYASAL HAREKET

Nureddin NEBATİ

4608

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. Deniz Ülke ARIBOĞAN

İSTANBUL – 2002

ÖZ

Bu çalışmada, XVIII. yüzyıldan itibaren modernleşme sürecine giren, ama zamanla bu değişmelerin kapsamını giderek genişleten, sonunda laik bir düzene geçerek batılı yaşam tarzını benimseyen Türkiye'de İslami Siyasal Hareketi oluşumu, gelişimi ve Türkiye'de oluşturduğu etkileri göz önüne alarak inceleyeceğim.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş zeminini oluşturan Osmanlı dönemi olayları ve fikir akımları ele alındıktan sonra, T.C dönemini de tek parti dönemi ve çok partili dönem diye ikiye ayırdım. Siyasetteki gelişmelerle İslami hareketlerdeki gelişmenin paralellik arz etmesinden dolayı yaptığım çalışmada kronolojik araştırma yöntemini kullandım.

Bu çalışmanın sonunda tek parti döneminin sonuna kadar hep devlet eliyle yönlendirilen, denetlenen, dinin ve islami siyasal hareketin, özellikle çok partili hayata geçtikten sonra Türkiye'de bir şekilde devletten destek alarak yada en azından yol verilerek gelişip büyüdüğü sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Turkey started to undertake westernization reforms in 18th century which brought it to become a secular state in 20th century. In this thesis, I will analyze the political Islamic movement in Turkey, especially, its birth, its development and its effects on the country as a whole.

After looking at the latest political movements of Ottoman Empire period on which the modern Turkish Republic had been founded, I analyzed the republican period in two sections which are one-party period and multi-party period. Since political developments went hand in hand with developments in islamic movement, I preferred a chronological research method to structure my thesis.

As a result of this research, I can conclude that religion and political islamic movement had been controlled by the state beginning from the foundation of the Turkish Republic until the end of one-party rule era, but under multi-party regime political islamic movement is well-developed and grown either by direct support or indirect permission given by governments.

ÖNSÖZ

Görünümü ve etkileri farklı olsa da din, insanoğlunun yaşamında tarih boyunca varolmuştur. Siyaset ise toplumdan ayrılabilecek bir alan değildir ve bir yönüyle yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirler.

İnsan üzerindeki otoritesi sebebiyle dinler de iktidar kavramıyla ilgilenmiş ve din-devlet ilişkileri kaçınılmaz bir olgu olmuştur. Dinler ya varlık nedenleriyle ya da dindar insanların iktidar mücadelesi sebebiyle siyasetle ilişkili olmuştur. Bu nedenle Dünya kamuoyunu ciddi biçimde meşgul eden, tarihsel, toplumsal ve kültürel kökleri olan İslam, İslami uyanış ve günümüz İslamcı hareketleri araştırmayı gerekli kılıyor.

Ancak maalesef son zamanlara kadar özellikle Türkiye'de yapılan araştırmalarda gözlemlenen, hep savunma ve saldırı yönü ağır basan eserlerin ön plana çıktığıdır. Objektif değerlendirme yapmaya çalışanlar ise geldikleri ortamlarda hep ya hain ya da dönme olarak adlandırılmışlar veya kafir sınıfına konmuşlardır. Ciddi ve ağır ithamlara maruz kalma korkusuyla olsa gerek bir taraftan şirin görünme öbür taraftan, saldırı kompleksiyle yapılan çalışmalar İslami hareketi anlamaktan ziyade onu mahkum etme veya yüceltme amacı güttüğünden kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır.

Buna bir de genelde İslami hareketin özelde İslami siyasal hareketin çok geniş ve kapsamlı içeriği eklenince aslında bu konunun yüksek lisans tezinden çok bir doktora tezi olması gerektiğini kabul etmekteyim. Türkiye de İslami siyasal hareketi ve dolayısıyla Türk toplumunu ve kurumlarını anlamaya çalışan biri olarak 1990 yılında aynı tez konusuyla ilgili ön çalışma yaparken kaynakların çoğunun aktarılmış yabancı eserlerin olduğunu görüp dehşete düşmüştüm. Buna bir de Arapça bilmemeyi eklediğimde sıkıntımın derecesi anlaşılır. Bugün ise yeterli olmamakla beraber yerli eserlere ulaşmak oldukça kolaylaşmış durumda.

Yazarların birçoğu İslami hareketin başlangıç noktasını Osmanlının son dönemlerinden başlatırlar. Diğer hareketlerin ve özellikle batılılaşma hareketinin de başlangıç noktasını temsil ettiğinden ben de tez konumu aynı tarihi olayları baz alarak incelemeyi hedefledim.

XVIII. yüzyıldan itibaren modernleşme sürecine giren, başka bir deyişle batıyı kendine örnek alarak kısmi değişmeler gerçekleştirmeye çalışan ama zamanla bu değişmelerin kapsamını giderek genişleten, sonunda laik bir düzene geçerek batılı yaşam tarzını benimseyen Türkiye deki İslami hareketin, oluşumu, gelişimi ve Türkiye'de oluşturduğu etkileri göz önüne alarak inceledim.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş zeminini oluşturan Osmanlı dönemi olayları ve fikir akımları ele alındıktan sonra, T.C dönemini de tek parti dönemi ve çok partili dönem diye ikiye ayırdım. Bunlardan ilkinde yeni bir düzenin kurulması ve yürütülmesi için 27 yıl süren bir iktidar karşımıza çıkıyor. Bu dönemde oluşan baskı ortamında İslami hareketler ya yok oldular, ya depolitize oldular ya da yer altına çekildiler. Çok partili dönemle birlikte ise İslami hareketler giderek gün yüzüne çıktılar, geliştiler ve siyasallaştılar.

Her birinin yöneliş şekli farklı olmakla birlikte Cumhuriyet döneminde İslami hareketlerin hemen hepsi yönetime talip olmaya yani iktidara yönelmişlerdir. Bu nedenle çalışmamızda İslami hareketler içerisinde Milli Görüş yani MNP, MSP, RP, FP, SP çizgisi ve son olarak Ak Parti ele alınacaktır. Öncelikle bu çizgi üzerinde durulmasının sebebi yukarıda da belirttiğim üzere din ve siyasetin birbiriyle çok yakın ilişki içinde olmasıdır. İslami siyasal hareket bu çizgiyle Türkiye'de tartışmasız ve güçlü yerini almıştır.

Milli Görüş çizgisinin kullandığı argümanların hep demokrasi üzerine temellendirilmiş olması, İslami siyasal harekette bulunanların demokrasiye nasıl baktıklarını ve demokrasiden ne anladıklarını gündeme getirdiğinden bu konuda daha ciddi ve tutarlı tartışmaların yapılması ve ortak bir paydada uzlaşılmasının gerekliliğini bu yazar acil olarak talep etmektedir.

Beni bu konuda çalışmaya sevk eden ve çalışmanın her aşamasında ortaya çıkan metinleri büyük bir özveriyle okuyup, eleştiri ve önerilerini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Deniz Ülke Arıboğan'a ve bilgisayarda yazımını gerçekleştiren Melek Tayar'a teşekkür ederim. Çalışmanın tüm kusurları ve eksikleri ise elbette bana aittir.

İÇİNDEKİLER

		Sayfa
Öz		iii
Önsöz		iv
İçindekiler		vi
Kısaltmalar Listesi		ix
GİRİŞ		1
I-	İSLAM VE SİYASET	6
	A- İdeolojik Bir Yönelim Olarak Siyasal İslam	14
	B- Türkiye de Siyasal İslamın Gelişmesini Sağlayan Sebepler	19
	1- Kentleşme ve Sosyal Sorunların Etkisi	19
	2- Radikal İslam'ı Ilımlı İslamla Dengeleme Politikasının Etkisi	20
	3- Tercüme Faaliyetlerinin Etkisi	21
	4- Demokratikleşmenin Etkisi	21
	5- 1980 sonrası Liberalizasyon Politikası ve Devletin Dini Manipülasyonu	23
II-	TÜRKİYEDE SİYASAL İSLAMIN TARİHSEL KAYNAKLARI	28
	A- Osmanlının Son Dönemlerinde Siyasal İslam Algılaması	28
	1- Tanzimat Dönemi	29
	2- İslamcılığın Bir Akım Olarak Tasarlanması	33
	3- İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve İslamcı Hareketler	41
	a- İslamcılığa Alternatif Akımların Gündeme Gelmesi	50
III-	CUMHURİYETİN KURULUŞU VE İSLAMCI HAREKETİN DURAĞAN DÖNEMİ	56
	A-Tek Parti Dönemi ve Siyasal İslama Bakış	62

IV- ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE İSLAMİ HAREKETİN YENİDEN DOĞUŞU 68
A- 1950 Seçimlerinin Değerlendirilmesi 70
B- İslami Hareketin Gelişim Çizgisinde DP'nin Rolü 73
C- 1960 Sonrası Ortaya Çıkan Özgürlükçü Ortam ve Siyasal İslamın Gelişimi 81
V- İSLAMİ HAREKETİN SİYASALLAŞMASI VE MİLLİ GÖRÜŞ ÇİZGİSİ 86
A- Milli Nizam Partisi 89
B- Milli Selamet Partisi 91
1- MSP'nin İdeolojisi 94
VI- 12 EYLÜL 1980 SONRASI İSLAMİ HAREKETİN DOĞRULTUSU 100
A- İslami Hareketin İçerisindeki Temel Değişimler 103
VII- REFAH PARTİSİ 110
A- Siyasi Gelişimi 110
1- Refah Partisi ve Seçmeni 112
B- 24 Aralık 1995 Seçimleri ve Değerlendirilmesi 117
C- RP'nin Yükselme Sebepleri 119
1- Adil Düzen Projesinin Etkisi 121
2- Mahalli İdare Seçimlerinin Önem Kazanması ve Yerel Yönetimlerdeki Başarıların Etkisi 122
3- Rüşvete Karşı Dürüst Yönetim Vaadi 123
4- Kimlik Sunması 124
5- Dış Politika 125
6- Teşkilat Yapısının Etkisi 125
D- RP'nin Temel Açmazları ve Gelişim Kanallarının Tıkanması 126
E- RP-Sistem İlişkisi 128
F- Türkiye'de Laiklik Algılaması ve Refah Partisi 132
G- RP'nin İktidara Gelmesi 136

VIII- 28 ŞUBAT MUHTIRASI 140
A- 28 Şubat sürecinde DYP'nin Tutumu 144
B- ANASOL-D Hükümetinin Kuruluşu 145
C- RP'nin Kapanma Süreci ve Sonrası 146
IX- FP'NİN KURULUŞU VE AYRIŞMANIN NETLEŞMESİ 153
A- 18 Nisan 1999 Seçimleri ve Fazilet Partisi 153
B- FP Kongresinin Anlamı 159
X- AK PARTİ 163
SONUÇ 167
KAYNAKÇA 173
EKLER 181

KISALTMALAR LİSTESİ

Adı geçen eser	A.g.e.
Aynı eser	A.e.
Bakınız	Bkz.
Basım	bs.
Cilt	C.
Çeviren	Çev.
Derleyen	Der.
Sayfa/Sayfalar	s.
Tarih yok	t.y.
Vesaire	vs.
Yayına hazırlayan	Haz.

GİRİŞ

Tarihsel toplumsal kültürel kökleri olan İslami uyanış, günümüz İslamcı hareketleri ortaya çıkaran büyük bir gerçek. Dünyanın bu belirsizlik ve istikrarsızlık ortamında, İslam dünya kamuoyunu ciddi biçimde meşgul ediyor. Dünya ve özellikle Türkiye kamuoyunu ciddi şekilde meşgul eden İslam ve İslami Hareket hakkında son yıllarda doyurucu ve kapsayıcı ciddi araştırmalar yapılmaya başlandı. Bilgi ve iletişim çağı, teknolojinin baş döndüren gelişimi insanların değer yargılarını yeniden gözden geçirmeyi, yaşamını sorgulamayı ve nedenle manevi tatmin ihtiyacı ve önemini keşfetmeyi sağlamıştır. Öte yanda insanlığın öze dönüş refleksi fıtraten olarak niteleyebileceğimiz bu davranışlar İslama yönelmeyi ön plana çıkarmıştır.

Bugüne kadar kapsamlı bir araştırma yapılmamasının veya yapılmayışının bir nedeni de belki bu alandaki ilginin son yıllarda açığa çıkması ve İslami hareketin sübjektif kıstaslara dayalı olarak araştırılmasıdır. Laiklik hiç şüphe yok ki, zamanımızın önemli konularından biridir. Türkiye'deki laik değil ama kendini "öteki"ni yok etmek üzerinden inşa eden laikçi anlayış, din araştırmalarını önemli ölçüde engellemiştir. Fakat, Türkiye'deki olumsuz laiklik düşkünlüğü, yani rejimi koruma refleksi olarak laikliği olumsuz yorumlaması din araştırmalarını önemli ölçüde engelledi; zira bu yolla dini araştırmalar, psikolojik ihtiyaç, kültürel önem, alışagelmiş davranış biçimi, sosyal değerler ve kısmen de kurumsal ortam şeklindeki kendine has gerekli çerçevelerin dışına itilmişlerdir. Laikleşme sürecinin 1945'lerden itibaren hız kaybetmesiyle, din üzerine yayınlar da önemli ölçüde artmaya başladı. 1961 Anayasasının diğerlerine oranla bazı özgürlükler konusunda sahip olduğu demokratik yapı, radikal sol akımlar kadar İslami düşüncenin ve siyasal İslamın gelişmesinde de etkili olmuştur. Keza İslamın yeniden gündeme gelişinde 1950-1980 yılları arasında eğitimin yaygınlaştırılması ekonomik gelişimin sağlanması önemli rol oynamıştır. Özellikle 1980'lerden sonra Refah Partisi gerçeğinin anlaşılması ve 1994'de yerel iktidarı almasıyla İslami harekete yeni bir boyut kazandırarak bütün iç ve dış kesimler tarafından daha ciddi olarak araştırılmaya başlandı. Bu gelişmelere paralel olarak İslami hareket/İslamcılıkla ilgili çok çeşitli

tanımlamalar yapılmış ve bu çerçeve içinde tartışmalar günümüze kadar davam etmiştir.

Araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlamasına rağmen buradaki ana tema İslamcılığın 19.yüzyılda Osmanlı toplumunda filizlendiğini ve günümüze kadar kesintilere uğramış olsa da gelişerek geldiğini ve Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve kültürel yapısını İslami çözümler etrafında değiştirmeyi amaçladığını kabul eden görüştür.

İslamcılık cereyanı, özelliklerini daha çok 19. yüzyıl ortaların da kazanan, 1870'lerden itibaren de imparatorluğun merkezinde gittikçe güçlenen bir harekettir. Burada anlaşılması gereken İslamcılığın sadece bir akım olmadığıdır. 19.yüzyılda güçlenen bu hareketin amacı farklı nitelikler kazansa da amaçları bakımından İslami düzende odaklaşan ve çözümler bütününü ihtiva eden bir harekettir. [1]

İslamcılığı bir üst yapı kurumu olarak değil, temel şekillendirici olarak ele alıp incelemek gerekir. Zira İslam, toplum ilişkilerini ilâhi bir mesajın ışığında değerlendiren ve toplumu yüce değerlerle ilahi ideale yaklaştırmaya çalışan bir dindir. İslamı bu şekilde ele alıp araştırmak, bir üst yapı kurumu olarak gelişen Kemalizm ile arasındaki ilişkileri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

İslam ve siyaset başlıklı birinci bölümde genel olarak din, dinin siyaset ve ideoloji bağlamında ele alınması ve diğer koşullarla birleşerek insanlar üzerindeki etkisi üzerine genel değerlendirmelerde bulunduktan sonra, yapılan bu tespitler ışığında İslami Siyasal Hareketin 19.yüzyıl sonrası gelişimi ve bugünkü durumu, ikinci bölümde ise Osmanlı imparatorluğunun en zor ve meşakkatli dönemi olan son yüzyılı incelemeye alındı. Bu hareket Osmanlının son 40-50 yılında etkili olmaya başlamış ve günümüze kadar etkisini arttırarak gelmiştir. Osmanlı siyasi hayatında İslamcılık Abdülaziz'in son zamanlarında kullanılmaya başlandı. Padişahın İslamcılığa ilgisi, 1860'lardan itibaren, imparatorluğun merkezinde beliren yeni eğilimler açısından değer kazanır. Bu tarihten sonra Tanzimatçıların batılı davranışları artan bir tempoyla Osmanlı aydınlarınca eleştirilmeye başlanmıştır. 1870'lerden sonra Abdülhamit II zamanında batılılık yerine İslamcılık, yeni bir

---

[1] Mardin,**Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s.11

model olarak ortaya çıkmıştır. İslamcılığın başlı başına bir politika olarak Abdülhamit II zamanında benimsendiği ve savunulmaya başlandığı görülür. Bu dönemde İslamcılığın bir devlet politikası haline getirildiğine dair şüphe yoktur. 1908 yılına kadar bu fikirlere basında ancak satır aralarında rastlıyoruz. 1908 sonrasında Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Beyanulhak, Volkan gibi dergilerde kümelenen kişilerin önderliğinde İslamcılık çerçevesinde yayınlar yapılmaya başlanmıştır. İttihad-i Muhammed fırkasını kuran ve Volkan dergisinde yayınlar yapan muhafazakar İslamcı grup, 31 Mart vakasına kadar etkili olmuştur.

Osmanlıdaki İslamcılık hareketini bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi olarak Osmanlıcılık hareketinin devamı, Milliyetçilik ve Türkçülük cereyanının öncesi şeklinde ele almak gerekir. İmparatorluğun parçalanmasını önlemek ve eski güçlü günlere dönmek için yapılması gereken bir an önce terk edilen İslama geri dönüşün sağlanmasıydı.

İslamcılık hareketini hazırlayan sebepler birden fazladır. İslamcılık hareketini hazırlayan sebeplerden bir tanesi belki de en önemlisi; İmparatorluğun parçalanmasıydı. Parçalanmanın durdurulabilmesi için şeriata sıkı sıkıya sarınılması gerektiği, şeriata geri dönülmesinin gerekli olduğu sık sık dile getiriliyordu. O yıllarda tahtta bulunan II. Abdülhamit içinde bu fikirler geçerli bir politika olarak belirlemeye başladı.

Bu tedirgin ve ezilmiş ruh hali içinde İslamcılık hareketiyle ilgisi olan fikir ve siyaset adamları oryantalistlerin ortaya attıkları sorularla, problemlerle iç içe olmuşlar ve bunları cevaplandırmaya çalışmışlardır. İslamcılar arasında metod ve düşünce ayrılıkları ortaya konarak bazı tasnifler yapılmıştır.

Bir kısım İslamcılar, kaçınılmaz kötü olan batının bir kısım değerlerini alarak batılılaşmaktan yana oldular. Bir kısmı batının teknik yönüyle İslamın kültürel ve ahlaki yönlerini uzlaştırmaya çalıştılar, bir kısmı ise savunma durumundan asıl yapmaları gereken şeyi unuttular. Bu bağlamda İslamcıların, neler yapılmalı nereden başlamalı sorularına verecekleri net bir cevap yoktu.

Müslümanların bir takım problemleri çözümlenerek gelişmiş batı medeniyetine karşı durulabilirdi. Ancak 1918'de Birinci Dünya Savaşı bittiğinde, İslam milleti ve devleti fikri bütün maddi dayanaklarını kaybetmişti.

İslamcılıktan miras olarak İslamla takviye edilmiş bir milliyetçilik ve daha etkili olarak Türkçülük cereyanı kalmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk bir kaç yılında etkili olan İslamcılar, yeni kurulan siyasi rejimde, artık yavaş yavaş geri plana itilmeye başlanmış ve şeriat olgusu resmi ideolojinin uzaklaşması gereken önemli problemi olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1945'e kadar olan bu dönem İslami hareketin durağan dönemi başlığıyla üçüncü bölümde incelenmiştir.

Cumhuriyeti kuran irade, modernlik projesini İslam'a karşıtlık üzerinden kurmuştur. Oysa 1923 -1945 arasında Kemalist elitin batılılaşmış bir Türkiye oluşturma isteği geniş halk yığınının değerleri açısından pek az bir anlam ifade etmekteydi. Bu bağlamda dinin, demokratik yöntemlerde siyasal davranışları belirleyen önemli bir etken olduğu unutulmuş, Türk siyasal yaşamında siyasal bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Batı karşısında ezilmişliğin geri kalmışlığın nedeni olarak görülen İslam dininin meşru bir baskı aracı oluşturabileceği Kemalist aydınlar tarafından görülmemiş veya kabul edilmemiştir. Aslında dinin bir siyasal sorun haline getirilmesi nüfusunun çoğunun aynı dinden olduğu toplumlarda nadir olarak görülür. Bu olgu Türkiye'de olduğu gibi, İslamın geri kalmışlıkla özdeşleştirildiği diğer İslam ülkelerinde de sık olarak görülmektedir.

Kemalist aydınların İslam dini konusundaki hassasiyeti ve laikliği çok katı biçiminde uygulamaya yönelmelerinin nedeni İslamcılığı bir karşı ideoloji olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. İslamı bir karşı ideoloji olarak görmenin sonucu olarak, Cumhuriyet döneminde, İslami bir bütün olarak yaşamasa da, İslami motiflerin ağır bastığı çoğunluğun olduğu toplumda, İslama aykırı yasaların ortaya çıkması, halkın İslami menfaatler çerçevesi içinde daha çok bilinçlenmesine neden olduğundan, İslami yaşam tarzı resmi ideolojinin empoze etmeye çalıştığı yaşam tarzından az etkilenmiştir.

Tezşn dördüncü bölümünde İslami hareketin yeniden doğuşu konusu incelemeye alınarak özellikle beşinci bölümde İslami hareketin siyasallaşmasının temel dinamikleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

1946 yılında çok partili rejime geçişle beraber dinin siyasal iktidar üzerindeki denetimden söz edilebilir. 1950 yılında DP'nin iktidara gelişinde ve 1950-1960 döneminde iktidarda kalmayı başarmasında din faktörünün rolü Türk aydınları tarafından uzun süre tartışılmıştır. Bu dönem belki de bir uzlaşmacılık devresi olarak değerlendirilebilir. Siyasi iktidarın aldığı pek de önemli olamayan bazı kararlar (ezanın Arapça okutulması, okullarda din dersi uygulamasına geçilmesi v.s.) dini cemaatler ile siyasi iktidar arasında köprü oluşturmuştur. Çok partili siyasal rejime geçişle beraber dinin işlevinin etkinlik kazanması 1960 sonrasında da devam etmiştir.

Tezin geri kalan altı, yedi, sekiz ve dokuzuncu bölümlerinde 1960 sonrası ortaya çıkan özgürlükçü ortamdan yararlanarak gelişen İslami hareketin son kırk yılda temel dinamiklerinden biri konumuna gelen Siyasal İslam ve onun gelişim sebepleri kırk yıllık serüveninde partiler temelinde iniş çıkışları toplumu etkileme yöntemleri amaçları resmi ideoloji karşısında ki tavır alışı ve özellikle devleti yönetme anlayışı mercek altına alınmıştır. Bu amaçla özellikle iktidarda bulunduğu dönemlerdeki partiler (MSP ve RP) daha geniş olarak incelenmeye çalışılmıştır. Kapatılan Fazilet Partisinin ardından tarihinde ilk kez bölünen siyasal İslam yoluna iki parti olarak devam ettiğinden bu iki partide Ak Parti ve Saadet Partisi son bölümde incelemeye alınmıştır.

BÖLÜM I
İSLAM VE SİYASET

İslam-Siyaset ilişkisi, İslam'ın ne derece bireysel ne derece siyasal bir din olduğu tartışması literatürde önemli bir yer tutmaktadır. "Din insanoğlunun yaşamında tarih boyunca varolmuştur. Kimi zaman bireysel düzeyde, kimi zaman toplumsal düzeyde dinin insan hayatını etkileyici veya belirleyici fonksiyonları görülmüştür. İnsanlar dünyayı anlamlandırmak, hayatın gayesini açıklayabilmek, kainatın işleyişini yorumlayabilmek gibi çeşitli sebeplerle dini, bilginin bir kaynağı olarak algılamışlardır."[1]

Normatif bir değerler örüntüsü içinde bireysel ve cemiyete ait yaptırımlar ihtiva eden dinler aslında ideolojik motiflerdir dolayısıyla da siyasi motiflerdir. "Din geniş anlamda, yaşam biçimi, hayatın nasıl yönlendirmesi gerektiği konusunda benimsenen düşünce, inanç, ilke ve değerler bütünü; dar anlamda, evrendeki düzeni ve hayatı ancak yaratıcı bir ilahın varlığı ile anlamlandırarak insanlığı kurtuluşa davet eden çağrılardan her biri demektir." [2]

Din insana dünyayı algılamada bir bilgi ve inanç sistemi ve kavrayış persfektifi verir "insanlara istikamet vermeye yarayan bir harita"[3] işlevi görür. Dünyayı kavramada böylesi önemli bir işleve sahip olan din olgusu hem siyasi davranışlar üzerinde hem de siyasetin kendisi üzerinde son derece önemli bir role sahiptir.

Dinler iktidarı yaratan ya da iktidarca desteklenen bir güç, iktidar savaşlarının sebebi ya da iktidara karşıtlık ekseninde hep bu bileşenin bir tarafı olmuşlardır. Dolayısıyla din insanlık ve toplumlar arasında zaman zaman ayrıştırıcı, zaman zaman da bütünleyici bir işleve sahiptir. Çünkü din mensubiyet yaratan bir olgu olması sebebiyle "taraf"lığı sembolize eder.

---

[1] Akdoğan Yalçın, **Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Anatomisi**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2000, s.15.
[2] Işık'tan aktaran, Akdoğan, **a.e**, s.15.
[3] Geertz'den aktaran Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 22.

Bu taraf olma durumu onun tarihte "hem dünya idame ettirici hem de dünya-sarsıcı bir güç olarak görülmesine, her iki görünüm de o, hem yabancılaştırıcı hem de yabancılaşmadan-arındırıcı olması"na sebebiyet vermiştir.[4]

Tarih boyunca dinlerin yarattığı mensubiyet durumunun aynı zamanda ideolojik bir donanım ve bakış oluşturması meselesi, insanın siyasi seçimlerini belirlemesinde yaşanan toplumlara ve dönemlere göre önemi değişen ölçüde bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu tamamen toplumsal bir durumdur insanlar mensubiyetleri ve inançlarının hayatlarındaki ve toplumlarındaki belirleyiciliğine göre kararlarını vermekte ve bu yönde siyasi tercih geliştirmektedir. Binnaz Toprak'ın belirttiği gibi demokratik yönetimlerde kitlelerin davranış örüntülerinin belirleniminde din son derece önemli bir role sahiptir. Siyasal yapıya yansıyan toplumsal olgular arasında dini de saymak gerekir.[5]

İdeoloji fikirlerin sistemleşmiş hali demektir. Dinin sistemleşmiş ve normatif bir fikirler kümesi öngördüğünü düşünecek olursak, ideolojiye dönüşmesi doğal bir durumdur. "Din, toplumun şeklini ve devamlılığını destekleyen duygular yarattığı derecede, toplumun devamlılığını sağlamaktadır. Din, belirli bir toplumun mekanizmalarını devam ettirmeyi sağlayan öğrenilmiş fikri kalıplardan biridir. Dinin ideolojik yönü buradadır".[6]

Din, toplumsal yaşam ve ideoloji kavramları arasındaki bu yakın ilişki siyaset için de bir belirlenim oluşturmaktadır. Çünkü siyaset toplumun dışında bir alan değildir. David Easton siyaseti "maddi ve manevi değerlerin otoriteye dayalı olarak dağıtılması" olarak tanımlamaktadır. [7]

---

[4] Berger'den Aktaran Akdoğan; **a.e**, , s.17.
[5] Sayarı (Toprak) Binnaz, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Ed.Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Beta Yayınları, 1986, s.360.
[6] Mardin'den Aktaran Akdoğan, **a.e**, s.17.
[7] Easton'dan Aktaran Turan İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul, Der Yayınları, 1986, s. 7

Yani siyaset yönetilenle yöneten arasında "meşruiyete dayalı" bir ilişki ve bir çeşit "dağıtım" mekanizması öngörmektedir. Bu ilişki tarzı doğal olarak dinin yarattığı normatif değerler bütününün içinde önemli bir yere oturacaktır. Çünkü insanların siyasal kararları ile toplumsal aidiyetleri arasında bir bütünlük vardır, din tüm bu alanların az ya da çok belirleyicisidir. Mardin "oy verme araştırmalarının dinsel görüşlerin-çapraz baskıların tesiriyle azalıp çoğalmasına rağmen- oy verme analizinin önemli bir tortu kategorisine teşkil ettiğini"[8] ifade etmektedir.

İnsanlar mensubiyetleri ve inançlarının hayatlarındaki ve toplumlarındaki belirleyiciliğine göre kararlarını vermekte ve bu yönde siyasi tercih geliştirmektedir. Siyasal yapıya yansıyan toplumsal olgular arasında dini de saymak gerekir.[9] Köktaş da dinin siyasi tercihleri belirlemedeki dominant rolünü ifade etmektedir.[10]

Köktaş bu konuda batı ülkelerinde yapılan araştırmalarda, mensup olunan mezhebin, ibadetlere katılma düzeyinin ait olunan sosyal sınıf ve statüye göre oy verme davranışlarında daha etkili bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir. "Örneğin işçi olan bir Katoliğin, sınıfı dolayısıyla Sosyal Demokrat bir partiye oy vermesi beklenirken o, mezhebi dolayısıyla Hıristiyan partiye oy vermektedir." Hatta bunu farkeden Sosyal Demokratlar, bu nedenle Hristiyanlıkla ilgili katı görüşlerini değiştirip, din konusunda olumlu açıklamalarda bulunmuşlardır.[11]

Akdoğan'ın da belirttiği gibi toplumsal taleplerin demokratik mekanizma içinde iktidara yansıtılması olarak hayat bulan siyasetin en azından bir kısmının dinle ilgili talepleri içermesi doğaldır.[12] Ancak Türkiye'de dinle ilgili talepler önemli bir dönem için siyasi alanda yer bulamamıştır. Ancak çok partili döneme geçişle birlikte İslam bir ölçüde de olsa merkezi siyasete yaklaşabilmiştir.

---

[8] Mardin Şerif, **Din ve İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 25-26.
[9] Binnaz Sayarı (Toprak), a.m, s.360.
[10] Köktaş, M. Emin, **Din ve Siyaset: Siyaset Davranış ve Dindarlık**, Ankara, Vadi Yayınları, 1997,, s. 123.
[11] Köktaş, **a.e**, s.277.
[12] Akdoğan, **a.e**, s.20

Türkiye cumhuriyetinin kuruluşu literatürde pek çok düşünür tarafından "aşağıdan yukarı" değil bilakis "yukarıdan aşağıya" gerçekleştirilen bir devrim olarak tanımlanmaktadır. Bu kurulmuşluğun kendisi entellektüeller ile yığın arasında bir hiyerarşi ve ötekilik ilişkisi yaratmaya sebep olabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Batı modernleşmesine eklemlenme kaygısı ile yola çıkılan bu "kuruluş" din ve siyaset ilişkisinin sağlıklı bir temel içerisinde gelişememesine zemin yaratmıştır.

Geri kalmışlığın en büyük sorumlusu olarak İslam görülmüş ve modernleşme bu kavrama ilişkin tüm boyutları dışlamak olarak algılanmıştır. Bu yönüyle ulus-devlet, dinsel motiflerden temizlenmiş modernleşme sürecinin taşıyıcısı, tek ve egemen özne olarak görülmektedir. Devlet milletin kollektif kişiliği olarak tanımlanmakta, ulus ve devletin birleştirildiği bir özdeşim yaratılmaktadır.[13] Bu koşullar Köktaş'ın belirttiği gibi dinin batılı anlamda kurumsallaşamamasına ve din adına siyasetle ilgilenecek ve bu talepleri siyasete yansıtacak yapıların oluşamamasına ve dolayısıyla dini taleplerin sözcülüğünün de siyasi partilere düşmesine sebebiyet vermiştir.[14] Keyman'ın bugün "kültürel homojenliğin taşıyıcısı olarak kabul edilen 'laik ulusal kimlik' ile farklılık dilini canlandıran kimlik siyasetleri arasında"[15] olarak ifade ettiği güncel çatışma tam da bu tarihsel koşullardan beslenmektedir.

1945 yılının ardından çok partili döneme geçiş atmosferi ile birlikte devletin dinle kurduğu ilişkide "tavizkar" bir dönemin varlığı dikkati çekmektedir. Örneğin 1947'deki CHP kurultayında laikliğin çok faydalı olmakla birlikte dine karşıt bir nitelik de taşıdığı ve Türk toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olan İslami değerleri cepheden reddettiği vurgulanmıştır. "Laiklik manevi anlamda bir gerilemeye sebep olmuştu. Toplumun ahlaki temellerini kuvvetlendirmek için, irticaya sebep olacağından korkmadan din eğitiminin biraz daha serbest bırakılması

---

[13] Köker'den aktaran Keyman Fuat, "Kemalizm, Modernite, Gelenek" **Türkiye'de Radikal Demokrasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s.186.
[14] Köktaş, **a.e**, s. 278.
[15]Keyman, **a.e**, s. 172

gerekiyordu."[16] Bu manevraya çok partili seçim atmosferinin yarattığı koşullarda oy toplamak için başvurulan bir yöntem olarak bakmak yerinde olacaktır.

Sonraki yıllarda hacılara döviz temin etmek, din derslerini seçmeli ders olarak ilkokul programına koymak, Din adamlarının denetimini Diyanet işlerine aktarmak gibi uygulamalar hep bu politikanın bir uzantısıdır. Ancak CHP için bir taviz olarak ortaya atılan bu önlemler Demokrat Parti'nin iktidara gelmesini engelleyemeyecekti. Nitekim, Binnaz Toprak, Demokrat Parti'nin 1950'deki seçimleri kazanmasında da partinin dinle kurduğu ilişkinin tek başına bir sebep olmasa da belirli bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır.[17] Bu dönemin sonrasında da Türk toplum hayatında seçmenin dinle kurduğu ilişkinin politik yaklaşıma yansıması hep belirgin bir şekilde kendini göstermiştir.

Eğer Türkiye'nin siyasi partiler sistemi batılı anlamda bir seyir izleseydi. Siyasi Partiler'in dinle ilişkisi üç şekilde gerçekleşebilirdi: Birincisi dini tamamen toplumsal hayattan soyutlayan ve "vicdan meselesi" olarak gören "din vicdan işidir" anlayışını taşıyacak sosyal demokrat parti; ikincisi dinin sosyal boyutunu esgeçen ve onu kişisel yaşantı sınırları içinde gören liberal parti; üçüncüsü ise dinin toplumsal boyutunu da önemseyen Müslüman demokrat parti çizgisidir.[18]

Peki İslamiyet özelinde dinin iktidarla ve siyasetle ilişkisi nedir? "İslamiyetin teolojik olarak sosyal ve siyasal bir yapıyı önemsemesi ve bu yapının meşruiyetini kutsal bir güce bağlaması, İslamiyet'i adeta bir siyasal ideoloji düzeyine çıkarma"sı ve bu yönüyle de diğer dinlerle karşılaştırıldığı zaman İslam'ın siyasal bir din olduğunu ifade etmektedir.[19] Ali Bulaç da İslamiyet'in kuşkusuz bir şekilde siyasetle ilintisine dikkat çekenler arasındadır. Bulaç, Müslüman dünyada İslam siyaset ilişkisinin üç şekilde kategorize edildiğini iddia etmektedir. İlk yaklaşım İslamın'ın külliyen tanzim edilmiş bir kurallar sisilesi barındırdığına ilişkindir. İkinci yaklaşım ise mutlakıyetçi bir öz taşımakta, demokrasi ve İslam arasında kesin bir ayrıma gitmektedir. Son yaklaşım ise 20. Yüzyıl Müslüman aksiyoner ve

---

[16] Köktaş, **a.e,** s. 189.
[17] Toprak, a.m, s. 362-364.
[18] Akdoğan, **a.e**, s. 21
[19] Toprak, a.m., s. 361

aktivistlerinin tasarladıkları bir projenin etkilerini taşımaktadır.[20] 19. asırda, kitlelerin daha geniş bir iletişim sürecine katılmalarının bir sonucu olarak İslam, daha geniş bir dünya içinde bütünleşmek için benimsenen bir "kimlik" haline gelmiş, İslamiyet'e, din olmanın ötesinde ideolojik bir eksen kazandırılmıştır.

19. asırda İslam'ın aktivist bir ideoloji olarak şekillenmesinin nesnel sebepleri de bulunmaktadır. 19. Yüzyılda Batı'nın sömürgeci ve oryantalist yaklaşımı bir çeşit direnişi tetiklemiş ve bu direniş İslam'ın çatısı altında örgütlenebilmiştir. Akdoğan'ın da belirttiği gibi "Cihad doktrini etrafında şekillenen ideoloji, zamanla anti-emperyalist bir karakter kazandı. Geçici olduğunu düşündükleri bu dönemde İslamiyet onlara psikolojik bir üstünlük sağladı. İslamiyet'in siyasal tabiatının ön plana çıktığı Cezayir ve Hindistan gibi ülkeler, aynı zamanda çok erken tarihte Batı sömürgesi konumuna girmiş olan ülkelerdi."[21]

Yine Akdoğan'ın aktardığı gibi "İslamcılık, geleneksel İslam'ın tevekkül, itaat, kadere rıza gibi ön plana çıkardığı davranış biçimleri yerine, insan aklını ön plana çıkaran ve eyleme çağıran nasları davranışlara rehber etmeye başlıyordu."[22] Dolayısıyla geride kalmanın acısını yaşayan pek çok İslam ülkesi, boyun eğmek yerine, usun öncülüğünde bir direniş gerçekleştiriyordu.

Örneğin düzenli bir devlet ideolojisi haline gelen Pan-İslamizim yine bu direniş koşullarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İslam'ın geleneksel ve moderniyetle çelişir gibi gözüken kurumları "us"un rotasında yeniden yorumlanıyordu. Bu yönelimiyle birlikte İslamiyet bir yanıyla kendini modernleşen batının karşısında bir güç olarak toparlamaya çalışırken, bir yanıyla da aslında moderniteye eklemleniyordu.

Ancak bir kurtuluş ve toparlanma ideolojisi olarak ortaya çıkan İslamcılık, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte merkezi siyasetin dışına itilmiş, mücadele edilen "yerel" motiflerden biri olmuştur.

---

[20] Bulaç Ali, **Din Devlet ve Demokrasi**, İstanbul, Zaman Kitap, 2001, s. 51.
[21] Akdoğan, **a.e.**, s.42.
[22] Türköne'den aktaran Akdoğan, **a.e**, s.43

İslam'ın ussallaşması yani modernizme eklenmesinin göstergeleri olarak da örneğin "içtihad" kavramının yeniden yorumlanması, hürriyet, eşitlik, terakki, kadın hakları ve teknoloji gibi modern kavramların İslam'la harmanlanması gibi çabalar sayılabilir.[23]

İslam'ın ilk ortaya çıkışından itibaren kendisine siyasi bir yön çizdiğini söylemek yanlış olmaz. İslam peygamberi "devlet"in başkanıdır, hukuk dinden ve dolayısıyla da ahlaktan ayrı bir kavram olarak tanımlanmamıştır, dini ilkelerle devletin yönetimi arasında bir ayrım konulmamış ve dine ayrı bir alan tarif edilmemiştir. Dolayısıyla İslamiyet ve siyaset iç içedir. İslam Peygamberinin iktidarı tektir merkezidir, topluma ve idareye dair bütün kararlar onun bünyesinde, Kuran'ın sunduğu rehberliğin ışığında şekillendirilmiştir. Müminler ile Peygamber arasındaki ilişki meşruiyetini Allahtan alan bir yöneten-yönetilen ilişkisi mahiyetinde şekillenmiştir. Ayrıca İslamiyet'te kamusal kuralların "günah", "sevap" ilişkisi içinde değerlendirildiği, kanun ve kuralların da ibadete dahil edildiği görülmektedir. Yanısıra bu dönemde iktidar savaşları ve yayılma politikaları damgasını vurmuştur yani iktidar ve siyaset İslam'ın hem teorik çerçevesinde hem pratik yaşantıda önemli bir yer işgal etmektedir.

Durkheim belirttiği gibi "dinsiz bir toplum zaman ve mekan itibariyle varolmamıştır."[24] Literatürde pek çok yazar ve araştırmacı da İslam dininin kendinden menkul ve sadece "vicdanla ilgili" bir inanç sistemi olmadığını ve toplumsal hayat üzerinde şekillendirici ve belirleyici olduğunu iddia etmektedir.

Bernard Lewis'in de belirttiği gibi İslam henüz ilk başlangıcında Peygamber döneminde iktidara talip olmuştur. Onun din-iktidar, toplum-politika ilişkisi Kur'an'da da görülebilir.[25] Nitekim bütünüyle İslamlaşmanın savunucusu Mevdudi, Kutup ve Humeyni gibi İslamcılar da siyaseti İslam'ın bir parçası olarak addetmişler siyaseti dinin mütemmim cüzü olarak tanımlamışlardır.[26]

---

[23] Akdoğan, **a.e**, s. 77
[24] Yümni, **İslamın Sosyolojik Yorumu**, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 2000, s.89.
[25] Bernard Lewis'den Aktaran, Akdoğan Yalçın, **a.e**, s.25
[26] Akdoğan, **a.e**, s. 26

Sudan İslami hareket lideri Hasan El Turabî de İslami hükümet sistemini Allah'ın yegane hakim olduğu, iktidarı elinde bulunduranın Allah'ın otoritesine riayet etmek zorunda olduğu bir sistem olarak tanımlamaktadır. Bir ülkeyi yönetme fiili ona göre de dinin bir parçasıdır. Dolayısıyla insan hayatını oluşturan bütünden şu ya da bu parça ayrı tutulamaz.[27]

Başlangıcından bu yana iktidar kavramı ile iç içe olan kimi zaman iktidarların meşruiyetini sağlamada bir araç olarak kullanılan, zaman zaman ise Siyasal İslam Kuran ve Sünnetin öngördüğü ilkeler çerçevesinde devlete yönelerek; toplumsal, sosyoekonomik ve siyasal alanı düzenleme hedefini içeren bir kavram olarak tanımlanmaktadır. İslam'ın devlet aygıtını ele geçirme talebini içermektedir.

İslam'ın siyasallaşması bir ölçüde onun salt ferdi bağlayan kurallar değil aynı zamanda topluma, sisteme, hukuka ve son kertede devletin biçimine yani beşeri işlere dair boyutuyla ilgilidir. Dinler ve dolayısıyla İslam idealize edilmiş bir toplum tasavvuruna dayanır. Bu tasavvur ancak siyasal bir mekanizma içinde yeniden üretilerek pratiğe geçirilebilir. Siyasal İslam, İslam'ın olumladığı toplumsal organizasyon, örgütlenme ve yaşayış biçimlerinin devleti ve toplumu kuşatan bir örüntü ihtiva etmesidir. Bu İslami yaşayış biçiminin üreticisi, dağıtıcısı ve teminatı devlettir.

Akdoğan'a göre; İslam dininin siyasetle olan ilişkisi dinin yapısal özelliklerinin de bir sonucudur. İslam tarihinde Şia'da imamet, velayet ve ismet; Sünnilikte hilafet, icma ve biat siyasi kurumlar olarak şekillenmiştir. Özellikle hukukun kaynağı olarak ilahi buyrukların alınması İslam'ı idare mekanizmanın içine çekmektedir. Siyasetin kaynağı ise icma ve biat kavramları çerçevesinde ümmettir.

---

[27] El Turabî, Hasan, **İslam Dünyasının Geleceği**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 1998, s. 71

A- İdeolojik Bir Yönelim Olarak Siyasal İslam

Siyasal İslam Kuran ve Sünnetin öngördüğü ilkeler çerçevesinde devlete yönelerek; toplumsal, sosyoekonomik ve siyasal alanı düzenleme hedefini içeren bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu kavramın algılanışı farklı kesimlerde değişiklik göstermektedir. Kimi yapılar siyasal İslam'ı yukarıdan aşağıya bir dönüşüm hedefi olarak görerek ona totaliter ve gerektiğinde şiddeti de bir araç olarak kullanabilen bir olgu olarak değerlendirmekte. Kimi yapılar ise "aşağıdan yukarı" ya bir örgü öngörmekte; tebliğ, eğitim, propaganda gibi yollarla ümmete ulaşmayı ve bu yolla devlet aygıtı üzerinde İslami değerleri ve kendi varlıklarını da tanıyan bir dönüşüm gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

İki yapının da odağına devlet mekanizması oturmaktadır. Kimi düşünürler kavrama dair söz konusu bu ikiliğin aslında var olmadığını her koşulda siyasal İslam'ın hedefinin mevcut yapıyı yıkarak yerine İslami değerlerin referans alındığı başka bir sistemi kurmak olduğunu ifade etmektedir.

Anlaşılmaktadır ki siyasal İslam kavramı çoğu zaman "yargılayıcı" bir bakış açısının hedefine oturtulmuş, ötekileştirici ve tümden bir karşıtlık ekseninde tanımlanmış, kimi zaman da onun "araçsallığı" sorgulanmıştır. Her iki durumda da asıl olan "algılama" değil "yargılama" olmuş, kavram objektif bir değerlendirmenin süzgecinden geçememiştir. Bu çalışmadaki amaç onu bir kavram olarak tanımlama ve uygulanışı açısından farklılıklarının altını çizmektir.

Ali Bulaç Resmi İslam'ı 4 versiyonda değerlendirmektedir.

1. Devrimci versiyon: İran örneği ve bunu izleyen küçük radikal gruplar.
2. İhtilalci versiyon: Pakistan'ın Ziyaül Hak darbesi, Suriye İhvan'ı, Ürdün Hizbüttahrir örgütü.
3. Demokratik versiyon: Pakistan Cemaat-i İslam Partisi, Türkiye'de Milli Görüş Çizgisi, AK Parti, Cezayir İslami Selamet Cephesi.

4. Uzlaşmacı versiyon: Mısır ve Ürdün İhvan'ı, Senegal ve başka ülkelerdeki örgütlü dini yapılar ve cemaatler.[28]

Bu dört kateori pratikte yaşanan süreçleri tahlil etmek bağlamında indirgemecidir. Yaşanan süreçler yekpare olgular değil birbiri ile iç içe geçmiş her alt kategoriye dair özellikle barındıran yapılar olabilir. Ayrıca Sivil İslam tek bir tanımlamaya sığdırılamayacak denli bileşene sahiptir. Dolayısıyla tüm bu kategorizasyonlar ancak bir "genelleme" olarak değerlendirilmelidir, bütün pratik süreçleri değerlendirme bağlamında bir formül içermezler.

Sivil İslam'la, Resmi İslam'ı birbirinden ayıran en temel özellik "iktidar odağı"dır. Resmi İslam için iktidar her şeydir ve vurgusu iktidardan başlayarak, bütün kurumları egemenlik altına alacak bir söylem üzerinden kurar; hegemoniktir, merkezcidir, seçkincidir ve belirli bir projesi vardır. Ahlaki hayattaki çöküş, adil düzen, kalkınmanın sağlanması ancak iktidar üzerinden gerçekleştirilebileektir. Eb'ül-A'la Mevdudi, Seyyid Kutup, Ayetullah Humeyni bu hareketin sözcüsü sayılabilir.

Sivil İslam ise iktidar odağının ve devleti ele geçirme perspektifinin ötesinde toplumsal bir vurgu ile ortaya çıkmaktadır. Resmi İslam, İslam hedefini salt bir iktidar kavgasına ve siyasi kazanıma indirgemekle, İslam'ın özündeki derin anlamlar es geçilerek makro boyutların hedeflendiği ve mikro alanlar ferdi gelişim ve projenin ümmet/ boyutu es geçildiği öne sürülerek eleştirilmektedir. Sivil İslam "dikta" değil "ikna"yı merkezine almaktadır. Toplumsal koşul ve belirlenimler bu yaklaşımın ilgi alanının içine girer. Ancak bu yönüyle "yıkıp" yenisini kurmak değil varolan bir yapının içine yerleşmek hedefindedir.

---

[28]Bulaç Ali, **Nuhun Gemisine Binmek**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1992, s.84

Siyasal İslam'ın varlık kazanmasını iki ana sebebe bağlamaktadır. Bunlardan birincisi konjonktürün yarattığı "etki-tepki" atmosferidir. Laiklik mücadelesinin dinlere eşit uzaklıkta duran bir tarafsızlık yaklaşımdan, diğer tarafı yok etmek üzerinden bir çatışma eksenine kayması taraflar arasındaki yaklaşımın tepkisel bir boyutta gelişmesine olanak vermektedir. Laikliğin dini yok etme, bölme taraftarı olduğuna dair inanç siyasal İslam'ın varlığına meşruiyet sağlamakta ve onu daha köktenci bir noktaya sürüklemektedir.

Akdoğan'a göre: "Siyasal İslam'ın ortaya çıkışında birçok tez vardır. Bunlardan birincisi, İslamın ortaya çıktığı günden beri siyasi olduğu şeklindedir. Buna göre Hz. Muhammed (sav), İslam'ı yayarken, zaten İslam devleti kurmayı hedefleyerek bu hareketine başlamıştır. Kuran'daki hükümler de devlet kurma amacını içermektedir. İkinci tez ise Emevilerle birlikte İslam'ın siyasileştiğini ve despotikleştiğini söyler.[29]

Siyasal İslam'ın algılanışı konusunda literatürde bir fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin Ali Bulaç'a göre Siyasal İslamcılık hareketi Cemalettin Efgani ile başlar ve bugüne kadar gelir. İslam tarihine bakıldığında 19. yüzyıla kadar siyasal İslamcılık diye bir şey yoktur. Çünkü Müslüman bir toplum yapısında İslamcılık diye ayrı bir hareketin ortaya çıkmasına gerek yoktur. Siyasal İslamcılık, Batı'ya karşı duyulan bir tepkinin ürünüdür. Böyle bir siyasetin üç hedefi vardır: "Kur'an ve sünnete dönüş", "içtihat kapısının açılması", üçüncüsü de "cihat ruhunun uyandırılmasıdır". [30]

Rasim Özdenören'de İslam'ın bir şekilde devletle bağdaştığını öne sürmektedir. Ona göre; "Teorik olarak bir tek ferdi resmi ideolojiye bağlanmadan bir sosyalist ya da faşist devleti kurmak mümkün değildir. İslam devleti için böyle bir şey düşünülemez. Bunun sebebi İslam devletiyle diğer ideolojik devletlerin dayandığı temel ilkelerle sıkı sıkıya ilintilidir. Şöyle ki İslam devleti, yurttaşlarının inançlarını ancakı gerçeklere göre ele almak zorundayken, yani Müslümanlarla Müslüman olmayanlara Müslüman işlemi yapması mümkün değilken; diğer ideolojik

---

[29] Akdoğan, **a.e**, s. 205.
[30] Aktaran Akdoğan, **a.e**, s.205

devletlerde yurttaşların devletin resmi ideolojisine gerçekten inanıp inanmadıkları o kadar önemli değildir., inanmasalar bile devlet onları inanıyor farzeder."[31] Özdenören burada İslam'ın devlet yapısının ümmetçi şekillenişine vurgu yapmaktadır. Ona göre İslam devleti bir inanç birliği ekseninde örgütlenmeyi zorunlu kılar. İslam'ın bir ideoloji ve dolayısıyla da devlet yapısı önermesi içerdiği ifade edilmektedir.

Pek çok kişi ise Siyasal İslam'ı şiddet içeren radikal bir hareket olarak görmektedir. Ali Bulaç'a göre Siyasal İslam tek tip homojen bir tanımlamaya sığmayacak kadar çok seçenek içermektedir. Ama İslam'ın daha demokratik ve sivil versiyonları, genel algılamanın aksine "şiddet içeren" davranış örgülerinin İslam'ın sunduğu evrensel değerlerle örtüşmediğini savunur. Ancak aynı şekilde devleti tanrısal bir rol içinde konumlandırarak, devlet aracılığıyla Müslümanlığı herkese kabul ettirmek isteyen Siyasal İslam türleri de mevcuttur.[32]

Çalışlar'ın da belirttiği gibi "siyasal İslam" "çağdaş İslam" gibi bir ayrıma gitmek mümkündür. "Siyasal İslam bir ucunda ılımlıları, bir ucunda radikalleri olan, ama sonucunda aynı kültürün ve aynı siyasi skalanın bir parçası halinde yürüyen bir oluşumdur. Bu nedenle siyasal İslam olarak toptan bakmak gerekir. Bir ucunda İBDA-C varsa, Öbür ucunda ise Ali Bulaç ve Bahri Zenginler vardır. Sonucunda bunların hepsi siyasidir ve sonunda hepsi yöntemleri farklı olsa da Şeriatın Türkiye'de hakim olmasını istemektedirler."[33]

Bulaç İslam'da sivil toplum geleneği olduğunu öne sürmektedir. Ona göre yöneten-yönetilen ilişkisi bağlamında Muaviye'nin iktidara gelişine kadar uzanan dönem sivil bir dönemdir. İlk büyük sapma Beni Ümeyye ailesinin iktidarı ele geçirmesi ile olmuştur. Devlet'in sivil toplum karşısında yabancılaşması süreci ise Abbasiler döneminin ortalarına kadar sürmüştür. "Bu tarihe kadar bütün çaba ve sapmalara rağmen yine de sivil İslami güçler devlet karşısında kendi özgürlük ve bağımsızlıklarını koruyabilmiş, bütün çabaları devlete karşı toplumu güçlendirmek, ümmetin sürekliliğini sağlamak olmuştur.

---

[31] Özdenören Rasim, **Müslümanca Yaşamak,** İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 128
[32] Aktaran, Akdoğan, **a.e**, s. 206
[33] Aktaran, Akdoğan, **a.e**, s. 206-207.

Bunun en çarpıcı kanıtı Ebu Hanife ve diğer mezhep kurucuları başta olmak üzere, İslam tarihinde oluşan İslam hukukunun (fıkıh), tefsir, hadis tasavvuf, kelam vb. ilimlerin devletin dışında gelişen sivil kimlikleri, bu dönem boyunca Müslüman ulemanın politik toplumda görev almayı reddetmesi ile vuku buldukça siyasal iktidara karşı başlayan ayaklanmalara destek vermesidir."[34]

Siyasal İslam'ın sivil versiyonu kendi varlıklarını kabul edileceği bir kamusal alan ve inanç ve kimliklerinden vazgeçmeden toplumsal ve siyasal alanda var olabilme istemi taşımaktadır. Aslında bu yönelim modernist-aydınlanmacı bakış açısı ve Batı oryantalizmine yönelik geliştirilen bir refleks olarak düşünülmelidir.

Modernizm, İslam'a dair her şeyi modernlik dışı gören ve dışlayan, ötekileştiren bir perspektife sahiptir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası atmosferde Sovyetler Birliği'nden boşalan alana "Medeniyetler Çatışması" yerleştirilmiş, ve bu bağlamda İslam'a da bu çatışmada temel bir rol atfedilmiştir. Batının ussallığını kutsayan 'Doğu'nun Batı'dan tanımlandığı'[35] ve bu bağlamda farklılıkları diğer kategorisi içerisinde düşünüp sessizleştiren modernist bir birlik anlayışı projesi içinde İslam da ötekileştirilmeden nasibini almıştır. Bu proje mikro ölçekte Türkiye modernleşmesinin kumaşında da bulunmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan Tek partili dönemin sonuna kadar İslam'la kurulan ilişki bu "ötekileştirme" atmosferi tarafından belirlenmiştir. Bu yönüyle Siyasal İslam'ın demokratik kısmını oluşturan hareket bu türden hegemonik, üstten ve emperyalist ilişkilerin karşısında bir karşı duruş ve muhalefet olarak kendini göstermektedir. Siyasal İslam'ın bu yönü bir "varolma", "kabul görme" ve demokrasi savaşıdır.

---

[34] Bulaç, Ali, **Din ve Modernizm**, İstanbul: İz yayıncılık, 1995, s. 93.
[35] Keyman, **a.e**, s. 78.

B-Türkiye'de Siyasal İslamın Gelişmesini Sağlayan Sebepler

Türkiye'de Siyasal İslam'ın gelişmesine olanak tanıyan pek çok dinamik bulunmaktadır. Akdoğan bunun sebeplerini "Alt Kültürlere Kimlik Sunması", "Kentleşme ve Sosyal Sorunların Etkisi", "Radikal İslam'ı Ilımlı İslam'la Dengeleme Politikasının Etkisi", "Tercüme Faaliyetlerinin Etkisi", "Demokratileşmenin Etkisi" olarak kategorize etmektedir.

1- Kentleşme ve Sosyal Sorunların Etkisi

Sosyal çalkantılar, gelir dağılımında ve bölgesel bazda eşitsizliklerin insanları sürüklediği umutsuzluk ve depresyon, kitleleri yeni bir arayışa ve İslam'ın öne sürdüğü değerlere ve toplumsal tahayyüle yakınlaştırmıştır. Göç olgusu kır ve köylerde daha baskın bir şekilde kendini hissettiren ilişkiler üzerinde din olgusunun belirleyiciliğini şehirlere taşınmış özellikle gece kondu bölgelerinde İslam'ın güç kazanmasına sebebiyet vermiştir. Çok partili döneme geçişle birlikte Türkiye'de demokratikleşme sürecinin önemli bir dönemece girmiş, daha önce marjinalleştirilen İslami kesimler kendilerini ifade edebilme olanağı bulmuştur. Akdoğan'a göre; "Türkiye'de hızlı şehirleşmenin, İslami kültür değerlerini ve uygulamalarını iki yoldan canlandırdığı söylenebilir. Göçmenler, İslam'ın her zaman güçlü bir şekilde varolduğu kırsal kültür çevresinden geliyordu. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi Büyükşehirlere yeni gelenler bu kültürü de birlikte getirerek, eski toplumlarındaki dini davranışları, gecekondu mahallelerinde aynen tatbik etmek istediler. Göç olgusuyla ortaya çıkan yeni kentli sınıflar hem yeni ortamlarının bir sonucu olarak dine yönelirken, hem de geldikleri yerlerdeki dini hassasiyetlerini yeni mekanlarına taşımışlardır."[36]

---

[36]Akdoğan, **a.e**, s. 149.

2- Radikal İslam'ı Ilımlı İslamla Dengeleme Politikasının Etkisi

Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından daha önce Sovyetler Birliği'ne karşı desteklenen radikal siyasal İslamcı güçler artık yeni "medeniyetler çatışması"nın yeni düşmanı olarak ilan ediliyordu. Bu yönüyle Batı dünyasın nezrinde "kızıl tehlike"den boşalan yeri artık "yeşil tehlike" almıştı. 11 Eylül saldırılarının ardından Amerika'nın Irak İşgali ve Afganistan'daki varlığıyla da somutluk kazanan bu yeni politikada Türkiye'nin hem Batı'lı değerleri içinde barındıran hem de kökteni olmayan bir İslam'ı siyasetle özdeşleştirebilen yapısı bir "model" olarak önem kazanmaktadır. Bu yönüyle Türkiye'nin yapısı köktenci İslam'a karşı bir paravan olarak durabilme potansiyelini taşımaktadır.

Şevket Eygi'ye göre her devirde sert Müslüman, ılımlı Müslüman olmuştur. Bu bir çeşitliliktir. Çünkü İslam tek boyutlu bir topluluk teşkil etmez. Şayet ılımlı orta yolda giden hoşgörülü Müslümanlarla anlaşılmadığı takdirde ülkede kutuplaşma olacaktır. Bu yüzden devletin ılımlı İslam'a yönelik tavizkar yaklaşımı kaçınılmazdır. Bu ilişki biçimi ise İslamcılığın gelişmesine dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır.[37]

Ilımlı İslam politikalarına kapı aralayan davranışlar ilk olarak II. Dünya Savaşı sonrasının CHP'sinde vuku buldu. Bu bir ölçüde Amerika merkezli dünya sistemine eklemlenme manevrasıydı. Demokrat Parti dönemi ve 80 sonrası süreçte Ilımlı İslam politikalarına "komünizm karşısındaki kırıcı etki" nedeniyle sıklıkla başvuruldu. 90 sonrasında ise ılımlı İslam bu kez radikal İslam'ın karşısına çıkarılıyor, onu ehlileştiren "ehven-i şer" bir pozisyon olarak destekleniyordu.

---

[37] Aktaran Akdoğan, **a.e**, s.151

3- Tercüme Faaliyetlerinin Etkisi

Siyasal İslam'ın yükselişinde çok partili dönem ve 80 koşullarının yarattığı serbestinin olanak tanıdığı "tercüme faaliyetleri" de etkili olmuştur. Tek partili dönem boyunca devre dışı bırakılan İslam, Batılı kaynakların oryantalist bakış açısı üzerinden algılanıyor ve bu yönüyle de modernist projenin karşısına bir korku unsuru olarak dikiliyordu. Dolayısıyla İslam'a dair algılama Batı üzerinden ve onun üstünlüğü Batı değerlerine mal eden bakışı üzerinden kuruluyordu. Bu dönemde İslam tam anlamıyla "toplumsal proje" bağlamından kopmuş ve sadece ibadet ve ahlak boyutuyla öne çıkmıştı. Ancak 60'lara gelindiğinde toplumsal ilişkilerin dönüşümü ve buna bir tepki olarak solun ön plana çıkması iledir ki sisteme dair sorgulamalar ve toplumsal projeler Türkiye gerçeğinde yerini alıyordu. Bütün bu "yeni sorunlar" karşısında uzun yıllar boyunca "kenara itilmiş" İslam'ın salt ibadet ve ferdi aydınlanmaya yönelen içeriği kısır kalıyordu. Bu değişim ile birlikte Müslüman Aydınları da değişecek ve entelektüel beslenme alanları çeşitlenecektir.

4- Demokratikleşmenin Etkisi

Cumhuriyet hükümetleri merkezi temsil eden bir yapı üzerine kurulmuştur, devletçi, merkeziyetçi, seçkinci ve milliyetçi bir öz taşımaktadır. Uzun yıllar çok partili yaşama geçilmemesinin sebeplerini de bu yapıda aramak gerekir. Nitekim çok partili hayata geçiş, yükselen halk talebi ya da baskısından dolayı değil yönetici elitin değişen dünya atmosferinin ve ona eklemlenme kaygısının yarattığı koşullar nedeniyle "artık zamanı geldi" kararı vererek düğmeye basmasıyla gerçekleştirilebilmiştir. Bu büyük adım; değişen dünya sisteminde ABD'nin yanında yer alma kaygısının dışa vurumu olarak değerlendirilebilir. Bu sürecin değişen dünya sistemi içinde yeni dengelerin içinde var olabilmek kaygısıyla da gerçekleştirilen bir "taviz verme" atmosferinin içinde gerçekleştirilmiş olması şüphesiz onu daha az değerli kılmaz.

İkini dünya Savaşı sonrasının koşullarında Türkiye'nin yöneldiği bu "yeni yol", çok partili hayata geçişi de içinde barındıran çok önemli bir dönemeçtir ve demokratikleşme sürecinin önünü açmıştır. Keyder'in de belirttiği gibi halk böylece ilk defa kendi siyasal tercihini ortaya koyma olanağı bulmuştur.[38] Bu rekabet ortamı içerisinde CHP'nin o döneme kadar varlık koşullarını tanımadığı ve çatışmanın karşıt tarafı olarak nitelendirdiği din gerçeğini yavaş yavaş kendi programına dahil ettiği ve bu bağlamda kimi tavizler verdiği gözlemlenmektedir. Ancak bütün bu gelişmeler liberal politikalarla özdeşleştirilen ve seçmenlerine dini kısıtlamaları önleyecelerine dair büyük çapta vaatlerde bulunan[39] Demokrat Parti'nin iktidara gelmesini engellemeyecektir.

Din derslerinin ilkokul programına dahil edilmesi, İmam hatip okullarının açılması, din eğitiminin orta okul programına konulması, Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılması gibi dönemine göre "öncü" uygulamalar bu koşullarda Demokrat Parti önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Demokrat Parti iktidarının sunduğu koşullar her ne "derin bir ruhi kavrayış ya da manevi bunalımın sonucunda değil de temelde faydacı ve siyasal değerlendirmeler"[40] sonucunda ortaya çıkmış olsa da bu görece demokratik koşullar siyasal İslam'ın gelişmesine olanak sağlamıştır. Heper Şöyle demektedir: "Komünizme karşı birleşik bir cephe gereksinimi ve hepsinin ötesinde, bitmez tükenmez oy mücadelesi, işte bu nedenledir ki Türkiye'de devlet, halk İslam'ını yeni İmam Hatip okulları açarak ve yeni camilerin yapımına katkıda bulunarak desteklemiştir."[41] Bu dönemdeki demokratikleşme atmosferinin samimiyeti ve Demokrat Parti'nin "demokrat"lığı sorgulanmakla birlikte, yine de yeni koşulların önceline göre demokratikleşme adına en azından halkın siyasal taleplerini dile getirebilmesi ve dini öteklileştirilmeksizin halkın talepleri doğrultusunda toplumsal hayatın içine girebilmesi açısından daha ileri bir düzey ihtiva ettiğini söylemek yanlış olmaz.

---

[38] Çağlar, Keyder: *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s.102.
[39] Binnaz Toprak, a.m, s. 365
[40] Metin Heper, "Türkiye'de İslam Siyasal Sistem ve Toplum Ortadoğu'daki Bazı Ülkelerle Bir Karşılaştırma", **Türkiye'de Siyaset, Süreklilik ve Değişim**, Der.Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Der Yayınevi, t.y., s.375.
[41] Heper, a.m, s. 375

5- 1980 Sonrası Liberalizasyon Politikası ve Devletin Dini Manipülasyonu

1980 darbesi ile sonlanan süreç Türkiye'de toplumsal çatışmanın yükselişi ve bu bağlamda sağ ve sol örgütlerinin tasfiyesinin hedeflenmesi üzerinden ilerledi. Devlet varlığını bu çatışmaların dışında, tarafsız bir konum üzerinden tanımlayarak, sağa ve sola eşit mesafede durdu. Bu çatışmada özellikle solu tasfiye etmek ve komünizm tehlikesini bertaraf etmek adına İslam'ın manipülatif bir öğe olarak ortaya çıkmasını sağlandı. İslam'ın böyle bir araçsallık çerçevesinde serpiltilmesi varolan adaletsizlik ve yoksunluklara öfke duyan, modernleşmenin sancısını taşıyan dezavantajlı grup ve bireylerin kurtuluşu uç noktalardaki ideolojilerde değil İslam'da bulmasını sağladı.

Sayyid İslamcılar'ın karşılaştığı zorluklardan birinin kapitalist sistemin tahakkümü olduğundan behsetmektedir. Ona göre; "Küresel düzen, egemen bir tüketicinin öznelliğini imtiyazlı kılan kapitalizm söyleminin tahakkümündedir. Bu şekliyle bütün değerler ve inançlar bireysel tercih ve tüketim nesnesi haline gelir. İslami ekonomiler tasarlamaya harcanan onca enerjiye rağmen İslamcı küresel kapital söylemine karşı durmakta büyük ölçüde başarısız olmuşlardır. İslamcıların sancıları küresel kapitalizmin şartlarını aşmaktan ziyade ahlaki düzenlemeler sorunu ve dürüstlük üzerine odaklanmaktadır. Bu önemli bağlamda İslamcılar henüz küresel sermayeye karşı bir karşı-hegemonik proje dile getirememişlerdir."[42]

Aslında 80 sonrası İslamcılar'ın temsil ettiği hat tam da bu tahlile oturmaktadır. 80 sonrasında İslamcı hareket anti hegemonik bir söylem üretmekten öte, küreselleşme sürecine eklemlenerek var olabilmiştir. Türkiye'nin neo liberal politikalarının bir aracı olarak güç kazanmış, kendi özgüllüğünün dışına çıkarak kapitalist kurumlarla bütünleştirilmiş ve bu konuda düzenli bir devlet politikası uygulanmıştır.

---

[42] Seyyid S., **Fundemantalizm Korkusu,** Ankara: Vadi Yayınları, 2000, s.12-13.

Türkiye'de sınıfsal yapılar gelişmiş ve özellikle 1961 anayasasıyla sınıf esasına dayalı siyasi oluşumların, sendikaların güçlü bir şekilde varlık göstermesi mümkün hale gelmiştir. Tek partili döneme damga vuran homojen ulus ideali terk edilmiş, parçalı yapılar siyasi sahnede temsil edilmeye başlamıştır.

Bu dönüşüm merkezi siyasette de kendini göstermişti. Milli Selamet Partisi ve Milli Görüş çizgisi kapitalist üretim ilişkilerinin ezip geçtiği muhafazakar küçük üreticinin temsilciliğini üstlenmiş, Adalet Partisi ise yine muhafazakar bir söylemle büyük sanayicilere yaslanmıştır. CHP geleneksel, rijit, laikçi çizgisinden uzaklaşarak Ecevit önderliğinde daha popülist ve sınıf odaklı bir söylem üretmeye başlamıştır. Milliyetçi Hareket Partisi ise muhafazakarlığı milliyetçi bir siyaset ile harmanlamıştır.

Bunun dışında solcu ve sağcıların kümelendiği pek çok yasa dışı örgüt varlık göstemekte, iki kamp arasındaki çatışmalar ölümlerle, faili meçhullerle sonlanmaktadır. Bu dönemde yaklaşık 650.000 kişi göz altına alınmış, 500'den fazla ölüm cezası verilmiştir. Faili meçhullerin, ölümlerin, insan hakkı ihlallerinin sonu gelmemiştie Bütün iktidar Milli Güvenlik Konseyi'nin elinde toplanmıştır, "anarşi'ye dair" kabul edilen en ufak bir kımıldanma şiddetle bastırılmış, yok edilmiştir.

Bu dönemde dinin dışlanma, yok sayılması üzerine değil manipüle edici gücü üzerine bir politka kurulduğunu belirten Akdoğan şöyle demektedir: "Bu yönlendirme halk arasında ideolojik olarak yaygınlık kazanarak radikal taleplere bürünebilecek bir dini anlayışı, daha ılımlı ve uzlaşmacı bir dini anlayışa dönüştürme amacı taşıdığı gibi, toplumsal kesimlerin devlete bağlılığını tesis için dini kullanma endişesi de taşımaktaydı."[43]

---

[43] Akdoğan, **a.e**, s.172

İslam evrensel değerleri barındıran ve insanlığın gelişimini, manevi değerlere yönelik aydınlanmayı barındıran içeriğinden arındırılarak çatışmaları manipüle etmek ve bu yönüyle "sistemin bekası"nı sağlamak adına bir araç olarak devlet eliyle kullanılıyordu. Turan'ın ifadesiyle "Türk devleti dini kendi politika ve eylemlerine yön veren bir güç olarak görmemekle birlikte, ona yararlı ya da gerekli gördüğünde 'devlet araçları' için harekete geçirilebilecek bir kaynak gözüyle bakmaya devam etmekte"[44] idi.

Bu dönemde İslami yükselişi sağlayan bir diğer etmen kuran kurslarındaki ciddi artış ve dinsel eğitimin mahalle ve köy düzeyine kadar yayılmasıdır. 78-79 öğretim yılında resmi kayıtlara göre 1464 kuran kursu bulunmakta ve bunlarda toplam 61.250 öğrenci eğitim görmekteydi. Aynı yıl kuran kurslarından %55.2'si kadın olmak üzere 29.118 öğrenci mezun olmuştur.[45]

Bu "islamizasyon süreci" pek çok boyutu içine alarak devam etti. Faizsiz finans kurumları kuruldu, Suud rejimi ile ortak dini projelere girişildi[46], İslami cemaatlerin gelişmesine devlet eliyle katkı sunuldu. Devletin çeşitli kademelerine dahil olan İslamcılara özellikle dokunulmadı.

Hikmet Çetinkaya'ya göre; "devlet şeraitçi vakıflara büyük olanaklar sağladı, askeri liselere, polis liselerine sızan tarikat şeyhlerine hiç dokunulmadı. İstanbul'dan Ankara'ya, İzmir'den Van'a, Bursa'dan Trabzon'a dek her ilde her ilçede şeriatçı radyo televizyonlar kuruldu. Şeriatçi vakıfların anaokulları, ilk okulları, özel liseleri Türkiye'yi sarıp sarmaladı.".[47]

---

[44] İlter Turan'dan Aktaran Köktaş, **a.e**, s. 201

[45] *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Sencer Muzaffer, "Din Devlet İlişkileri/ Din ve Toplum", s. 568-569

[46] Akdoğan Yalçın, *Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Anatomisi*, İstanbul: Şehir Yayınları, 2000, s. 172-173.

[47] Çetinkaya'dan Aktaran Akdoğan, *a.e*, s. 173.

İmam hatip okullarının yaygınlaştırması, İslamlaştırma politikalarının bir diğer ayağını oluşturmaktaydı.

İmam hatip liselerinde okuyan öğrenci sayısındaki artışı anlamak adına kimi istatistiklerden faydalanacak olursak: 1979-80 yılları arasında İmam Hatip Okulları ve Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı şöyledir: Orta okulda 339, lise 249 olmak üzere toplam 588 okul bulunmaktadır. Orta okullarda 15.630 kız öğrenci, lisede 1.009 kız öğrenci olmak üzere bu kurumlarda 16.639 öğrenci bulunmaktadır. Lisede orta okulda 114.442, lisede 46.932 olmak üzere toplam 161. 371 Erkek öğrenci bulunmaktadır. Orta okulda 24.904, lisede 5.332 öğrenci olmak üzere bu okullar toplam olara 30.236 mezun vermiştir. [48]

80 sonrası dönem bir yanıyla dini evrensel nitelikleri ve özünden ayrıştırarak farklı bir yönelimin aracı haline getirmiş ve bu yönüyle solun yükselişinin sistem üzerinde yarattığı tepkiyle mücadele etmiştir. Bir yönüyle uç ideolojilerin katalizörü olarak pompalanan diğer yanıyla da bir çeşit uzlaşma zemini yaratmıştır. Nilüfer göle 80 sonrası politik söyleminin politik davalar ve ideolojiler arasındaki kesin ayrım ve çatışma noktalarından "yumuşama, hoşgörü ve uzlaşma" gibi kavramlara bıraktığını iddia etmektedir.[49]

Göle'ye göre de 80 öncesini sisteme dair temel sorgulamalar yerini icraat tartışmalarına bırakmıştır. 80 sonrası"apolitik" değil tam tersi farklı bir politikleşmenin zeminini yaratmaktadır. 50'lerden itibaren devletten her ayrışma süreci tepkiyle karşılanmıştır. 50'lerde farklı bir piyasa ekonomisine geçişe, 60'lardan itibaren solun yükselişine karşı çıkıldığı gibi 80'lerde güçlenen İslamcı hareketler de benzer bir şekilde irtica ve gericilikten sorumlu tutulmuştur. Bugünün koşullarında asıl sorulması gereken bu farklılaşan toplumsal alanın demokratik katılım ekseninde oluşturulup, oluşturulamayacağıdır.[50]

---

[48] *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Sencer Muzaffer, "Din Devlet İlişkileri/ Din ve Toplum", Cilt 2, İstanbul: İletişim, s. 567

[49] Göle Nilüfer, **Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s.37

[50] **Aynı eser**, 37-38

Sonuç olarak 80 dönemi İslamcılar'ın neo-liberal politikalar ekseninde dönüşüm göstererek, bir ölçüde İslam'ın saf halinden uzaklaştığı ancak bununla birlikte farklı bir politikleşmeyi hayata geçirdiği dönemlerdir. Moderniteye dair kavramlar 80 sonrasında İslam jargonuna dahil olmuştur.

BÖLÜM II
TÜRKİYEDE SİYASAL İSLAMIN TARİHSEL KAYNAKLARI

A- Osmanlının Son Dönemlerinde Siyasal İslam Algılaması

İslami hareketi tanımlayıp Cumhuriyet dönemini daha iyi anlamamız için İslami hareketin Osmanlı Devletindeki arka planını görmemiz gerekir.

Osmanlı devleti yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde egemen bir güç olarak yer almıştır. Millet sistemine dayanan yapısıyla Osmanlı İmparatorluğu ulus devletlere nazaran çok daha kapsayıcı bir yapı ihtiva ediyordu. Osmanlı duraklama dönemine kadar Batı'nın önündeydi ve onu örnek alan bir model uygulaması söz konusu değildi. Bilakis Osmanlı başlı başına örnekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama dönemine girmesinin ardından, art arda gelen mağlubiyetlerle birlikte düşüş dönemi başladı. Gerek teknolojik gelişmeler gerek de Sanayi Devrimi sayesinde Batı, "doğu" ile arasındaki mesafeyi hızla kapattı ve dahası çok daha öne geçti. İngiltere de başlayan Sanayi Devrimi süreci daha sonra Fransa, Belçika, Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bu tarihsel ivme merkez ülkeleri kadar çevreyi de etkilemiştir. İşte Osmanlı'nın 19. yüzyılın başında başlayan, Tanzimat süreciyle devam eden Batılılaşma atmosferi, hatta II. Meşrutiyetin ilanı ve Cumhuriyetin kuruluşu ile tepe noktaya varan modernleşme yolculuğunu ve bu süreçte dinle kurulan ilişkisi "Batının bu yükselişine öykünme" ve "Batı'yı model alan bir modernleşme arzusu" ile açıklanabilir.

Batı'dan devşirilen bir kavram olan modernleşme tarihin yükselen eğrisini oluşturuyordu. Batı'nın öncülüğünde yeni koşullarda atıl kalan feodal ilişkilerin tamamen çözülmesi ve kapitalistleşme evirilen bir süreçten yanaydı. Osmanlı İmparatorluğu gerek toplumsal, gerek teknik, gerekse üretim ilişkileri bağlamında bu sürecin gerisinde kalmış ve eski parlak günlerinin ihtişamını yitirmişti. Son dönemlerde üst üste gelen yenilgiler ve toprak kayıplarının yanı sıra özellikle Fransız

İhtilali'nın oluşturduğu düşünce akımları ve bunun fitillediği uluslaşma atmosferi çok bileşenli bir toplum olan Osmanlı için felaketin habercisi olabilirdi. Bu koşullar altında gerek Osmanlı münevveri, gerekte devlet nezrinde Osmanlıyı bu çöküşten kurtarmak ve onu eski ihtişamına kavuşturmak için ne yapılması gerektiği sorunsalı üzerine odaklanıldı.

Osmanlı'nın mevcut yapıları ve gelenekleriyle taban tabana zıt bir örüntü içeren "modernleşme", yukarıdan aşağıya doğru dayatılan sancılı bir süreç olmuştur. Osmanlı'daki Reform ve merkezileşme hareketleri yenilme psikolojisinin yarattığı toparlanma atmosferinde ortaya çıkmıştır. Bu süreç uzun yıllar dünya sahnesinde en büyük güç olarak varlık gösteren bir İmparatorluğun bir nevi aşağılık kompleksiyle, eski günlerine dönebilmek için Batıyı taklit etmesi olarak kendini göstermiştir. Tanzimata damgasını vuran "aşırı Batılılaşmacı" eğilim, sadece ferman özelinde değerlendirilmemelidir. Tanzimat, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan bir süreç değildir. Tanzimat fermanı ile görünür hale gelen sürecin ilk nüvelerini, daha 18. yüzyılın başlarında, Batı'nın "askeri gücü"nü örnek alma çabalarında görebiliriz. Ardından Fransız İhtilali'nden İlham alan III. Selim'in devrim niteliğindeki uygulamaları gelmiştir.

1-Tanzimat Dönemi

III. Selim zamanında batı ülkelerine gönderilen katipler 1830'larda batılı fikirlerle tanınmış yeni bir sivil ve askeri bürokrat zümre oluşmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'da reform hareketlerinin yaygınlaşması ve uygulanmasında dönem koşullarında batılı fikirlerle de tanışma olanağı bulunan sivil ve askeri bürokrasinin öncü etkisi bulunmuştur.

Tanzimat döneminin en önemli isimlerinden biri şüphesiz II. Mahmut'tur. "Ben tebamdaki din farkını cami, kilise ve havralarına girdikleri zaman görmek isterim" diyen padişah gelişen özellikle Fransız İhtilali'nin ardından gelişen ulusallaşma sürecine bir karşı manevra olarak Osmanlılıcılığı bir bütünleştirici mekanizma olarak kullanıyordu. Modernleşmenin en temel unsurlarından biri olan merkezileşme ve bunun sağlanabilmesi için taşradaki unsurların gücünün

törpülenmesi II. Mahmud'un politikalarının temelini oluşturuyordu. II. Mahmud öncelikle batıyı örnek alan reformların önünde en büyük güç ve tehdit olan Yeniçeri ocağını kaldırdı yerine Avrupa standartlarına göre yetiştirilen bir ordu kurdu. Yani ordunun en önemli ihtiyacı olan subayların yetiştirilmesi için askeri amaçlı okullar açıldı. İstanbul'da bir tıp okulu açıldı. Daha sonra ilk ve orta sivil eğitim sorununa yatırım yaptı. Yabancı dilleri bilen ve kullanan genç diplomatlar yetiştirildi. İmparatorluğun merkezileştirilme politikasının bir parçası olan modern anlamda nüfus sayımı ve mülk yazımı", tımar sisteminin kaldırılması, Osmanlı resmi gazetesi Takvim-i Vakayi yayımlandı. Ulemanın iyice ezilmesi ve bürokrasinin güçlenmesi ile sonuçlanan bu süreç Avrupa normlarında bir merkezileşme hamlesinin vücut bulmasıydı. Ancak bu reformlar gerçek ve derin bir dönüşümü değil tersine Avrupa'ya hoşgörünme kaygısıyla gerçekleştirilen bir takım şekilsel değişiklikleri içeriyordu. Reform süreci benimsenmiş ve aşağıdan yukarı taleple gelen bir yapının değil, Osmanlı toplumuna yukarıdan benimsetilmeye çalışan, ancak onun özüne ve kimliğine uymayan dolayısıyla da "sakil" duran bir örüntünün ürünüydü.

Bütün bu gelişmelerin ardından "kanun ve uygulamalarda bütün dinlerden kişilere eşitlik tanıyan Gülhane Hattı Humayunu yani Tanzimat fermanı ardından da onun ikinci aşaması olan Islahat fermanı gelmiştir. Burada aktarılanlar da gösterilmektedir ki Tanzimat dönemi 1839 Hattı Hümayunu ile başlamaz. Tanzimat fermanı çok öncesinden başlayan bir tırmanışın, Batı'ya yetişme çabasının kristalleşmiş halidir. Bu hat ile pratikte zaten kabul edilen Batı üstünlüğü resmi olarak da tanınmıştır. "Tanzimat zihniyeti" sadece bu döneme özgü bir süreç olarak kalmamış, İttihat ve Terakki ve ardından da Cumhuriyet kadrolarının ideolojisini belirlemiş, dolayısıyla Türk modernleşmesinin kumaşına işlemiştir.

19. yüzyılın başlarında başlayan "yenileşme" hareketi bürokratik kesimin öncülüğünde gerçekleştirilmiş ve ulemayı tamamen devre dışı bırakan bir stratejinin ürünüdür. Bu yönüyle de Tanzimat süreci "laik" bir perspektif ve batıyı taklidi öne çıkaran ve yeni koşullarda ayakbağı haline gelen ulemanın gücünü zayıflatan bir yönelim barındırır. Tanzimat döneminde geri kalmışlık olarak görülen kimi İslami uygulamaların tavsiyesine bir örnek dönemin önde gelen devlet adamlarından Ahmet Vefik Paşa'ya dair bir takım raporlarda geçmektedir. "O Bursa'yı canlandırması

sırasında planlarını uygulayabilmek için 'yürüyen evliya' olarak bilinen bir velinin Türbesi'ni yıkmak zorunda olduğunu görmüş türbenin yanına gitmiş 'üç kere ya veli kalk git' diye seslenmiş ve daha sonra 'şimdiye kadar uzaklaşmış olmalı' deyip kutsal sayılan yeri yıktırmıştır"[1] Özellikle Tanzimat dönemiyle yükselişe geçen Osmanlı'nın reform sürecinin en önemli özelliği-ki bu özellik sonrası için de oldukça belirleyicidir- yukarıdan aşağıya gerçekleştirilen reformlar silsilesinden oluşmasıdır.

Yenileşme hareketinin en önemli vurgusu bir çeşit "aydın despotizmi"yle yani kameralizm vurgusuyla gerçekleşmiş olmasıdır[2]. Tanzimat süreci "kazanım"ları koşulların olgunlaşmasının ardından kitlelerce girişilen bir mücadele sonucunda gerçekleştirilmemiştir. Devlet adamları, edip ve aydınlar halk adına karar vermiş ve uygulamaya geçmiştir. Halkın geleneğe karşı bir itirazı ve Batılılaşmaya dair bir talebi yoktur. Osmanlı Modernleşmesi'nin karekterini anlama bağlamında Şerif Mardin'in "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma"[3] başlıklı makalesi önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Osmanlı modernleşmesinin "empoze edilen" bir süreç olmasının başlıca nedenini "büyük" ve "küçük" kültürel gelenek arsındaki devasa uçuruma bağlayabiliriz. "Kırsal hayatta yaşayan tarımsal geçinen insanların kültürü ile şehirde yaşayan özellikle yönetici sınıfın insanlarının kültürü"[4] arasında büyük bir kopukluk bulunmaktaydı. Modernleşmenin toplumları hem farklılaştıran hem de merkezileştiren bir süreç olduğu[5] düşünülecek olursa Osmanlı'da toplumsal yapıların parçalanarak yeni mekanizmalar eşliğinde yeniden inşa edilmesini sağlayan yani "toplumsal seferberlik" yaratan süreç eksik kalmıştır. Toplumsal seferberliği sağlayan basın, kitap gibi unsurlar tamamen "büyük gelenek"in elindeydi.[6] Batı kültürü alan ve haberleşme olanaklarına sahip olan "büyük gelenek"in temsilcisi münevver kendileriyle yığın arasında kesif bir ayrıma gitti. İktisadi koşullar

---

[1] Abdurrahman Şeref'den Aktaran Mardin Şerif, "Türkiye'de Din ve Laiklik", **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s 48-49.
[2] Detaylı bilgi için bkz. Mardin, "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s 83-84.
[3] Detaylı bilgi için bkz. Mardin, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s 21-79.
[4] Mardin, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", s.22
[5] **Aynı eser** s. 25
[6] **Aynı eser**, s. 27

kapitalistleşmeye doğru evrilmeden ve seferberlik yaratma ölçüsünde olgunlaşmadan, kapitalistleşen dünya ile birlikte bu yeni sürece dair uygulamalar yukarıdan aşağıya, "büyük gelenekten" "küçük gelenek"e empoze edildi. Yönetilenler ve yönetenler arasındaki kendini gösteren bu üstenci tarz, Genç Osmanlılara, İttihad ve Terakki'ye ve Cumhuriyet kadrolarına kadar uzanan elitist bir algının izlerini taşır ve toplumun dönüşmesinde önemli rol oynayan münevverlerin davranış örgüsü hakkında kesin ipuçları sunar.

Tanzimat ve Islahat süreçlerin yarattığı önemli bir toplumsal sorun batılı devletlere hoş görünmek kaygısıyla girişilen reformların azınlıklara fazlasıyla ayrıcalık vermek olarak sonuçlanmasıdır. Böylece azınlıkların emperyalist sermaye ile ilişki kurarak başlı başına bir güç haline gelmesini sağlamıştır. Mardin'in işaret ettiği gibi Islahat fermanı ile birlikte "beraberliğin tersine çevrildiği, gayrı müslümlerin ve yabancıların kendilerine sağlanan hukuksal imkanları kullanarak (mali kaynaklar, organizasyon bilgileri ve Batı diplomatik desteği sayesinde) Müslüman tebayı çok geride bırakır şekilde kullandıkları görüldü. [7] Bu durum Müslüman halk nezrinde büyük bir tepki yaratmıştır.

Osmanlı münevverinin bir diğer özelliği Batılı münevverden farklı olarak düşünce üretmemesi sadece Batı düşüncesini ülkeye taşımasıydı. Batılı aydınların varlığı feodalizme ve ona dair, monarşi de dahil, bütün değerlere karşı geliştirilen cepheden bir muhalefet ve ona dair bütün değerlerin yerle bir edilmesini de içeren bir süreçle iç içe olmuştur. Batılı aydınların bu "yerlebir etme" süreci içinde geleneksel olan her şey sorgulanmış ve pek çok yeni kavram doğmuştur. Ancak Osmanlı aydını her zaman devletle iç içe bir gelenekten gelmedir, çoğunluğu Paşa çocuğudur ve Batılı okullarda okumuştur. Saray uzak değildir, hakim ilişkileri yok etmek değil, dönüştürerek yeni çağa uyarlamak ve İmparatorluğu kurtarmak ister. Reform döneminde Osmanlı bürokrasiyle iç içe olan münevverin varlığını devlete dayandırma eğilimi tam da bu tarihsel koşulların ürünüdür.

---

[7] Mardin Şerif, "Batıcılık", **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.14

Bu elitist aydın çizgisi "Yeni Osmanlılar" adı altında örgütlenmiştir. Mardin'in belirttiği gibi "büyük geleneğin" enstrümanlarını elinde bulunduran bu grup edebiyat dalında eserler vermiş, belirli mecmualarda aktif olarak fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Yurtta ise daha çok edebiyat alanında eserler verdiler ve edebiyat etrafında toplanacak bir nesil oluşturdular. Takvimi Vaka-i, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval ve Tasviri Efkar gibi gazeteler jön Türk proragandası için kullanılmıştır.

II. Mahmud'un sığındığı Osmanlıcılık fikri dağılmakta olan bir imparatorluğu, toparlamaya yönelik pragmatist bir önlemdir, ancak kısa dönemli bir popülarite kazanan bu fikir, dünya ölçeğinde ve Türkiyede ortaya çıkan ulusçuluk ideolojisi ile birlikte bir kenara konulmuştur. "Tüm tebaayı kucaklayan" Osmanlıcı bir politikadan, merkezi ve Türkçü bir ulus tahayyülüne dayanan ve yerel öğeleri baskılayıp asimile eden bir yaklaşıma geçilmiştir. Bu ideolojinin temsilciliğini de İttihad ve Terakkiciler ile cumhuriyet kadroları yapmıştır. Bu dünya ölçeğinde yükselen milliyetçiliklerin imparatorluk modelini atıl kılmasıyla da ilgili bir süreçtir. Örneğin Avrupa ve Rusya Osmanlı coğrafyasında yaşayan azınlıkların milliyetçi duygularını kışkırtmaktadır. Sırplar ve Rumlar çıkardıkları isyanla sonuca ulaşmış ve Osmanlıdan kopmuşlardır.

2- İslamcılığın Bir Akım Olarak Tasarlanması

"İslamcılık İslam toplumlarında önceleri belli belirsiz bir takım eğilim, özlem ve arayışlar olarak beliren sosyal kıpırdamaların 19.yüzyılın sonuna doğru daha bilinçli bir akım olarak şekillenmesine verilen addır. Bu akım amaçlar bakımından İslami nizam kuramında bileşen bir arayışlar kümesidir."[8]

"İslamcılık; "XIX. XX. Yüzyılda İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe siyaset, eğitim) yeniden hayata hakim kılmak ve akıcı bir metodla Müslümanları İslam dünyasını batı sömürgesinden, zalim ve müstebit yöneticilerden esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak medenileştirmek ve kalkındırmak uğruna

[8] Şerif Mardin, "İslamcılık", **Türkiye'de Din ve Siyaset,** ,İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s.25

yapılan, aktivist modernist, eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ilmi çalışmaların, arayışların teklif ve çözümlerin bütününü ihtiva eden bir hareket "[9] olarak tarif edilmektedir. İttihadı İslam Müslümanların hem düşüncede hem de siyaset ve devlet anlamında bir birlik vücuda getirmeleri ve buna bağlı olarak bu birliği bozucu yada engelleyici bütün faktörleri kaldırmak olarak tanımlanmıştır.[10]

İslamcılık cereyanının gelişimine katkı sağlayan en önemli kişiler şüphesiz Afgani ve Muhammed Abduh'tur. "İttihad-ı İslam" kavramını ilk ortaya atan kişi olan Afgani[11] İslam kadar milliyetçiliğin önemine de vurgulayan bir yaklaşıma sahiptir ki bu yönüyle Abdülhamid'in Pan-İslamist politikalarıyla karşıt bir öz de içerir. Onun bu yaklaşımı Said Halim Paşa, Ziya Gökalp, M. Emin Yurdakul, Ahmet Ağazoğu gibi isimleri de etkilemiştir. Said Halim Paşa şöyle demektedir: "Dünyadaki İslam topluluklarının en mükemmel teşkilatı milletlere ayrılmış şekildir. Ayrıca İslam gerçeklerinin en parlak bir tarzda meydana çıkması ve tatbik olunmasına müsait olan şekil de budur."[12]

Buradan anlaşılmaktadır ki uluslaşma ve İslamlaşma eğilimleri her zaman birbirine zıt bir içerikte kendini göstermemiştir. Bu eğilimler yer yer bir birinine girmekte ortak bir görünüm arzetmektedir. Afgani'nin İslam dünyasının birliği (ittihad-ı İslam) anlayışında mezhep ayrılıkları, Şiilik, sunilik gibi ayrımlar önemli değildir. Irktan gelen, soy soptan gelen üstünlükler reddediler bu yönüyle daha halkçı bir vurgu taşımaktadır. Ümmetin dayanışmasının önemi ısrarla vurgulanmaktadır. Afgani'nin fikirlerinin milliyetçi tonu onu "dil birliği" meselesinde de kendini göstermektedir. O ittihad-ı İslam'ın ancak ortak bir dil ekseninde gerçekleşebileceğini düşünmektedir.

---

[9] Kara İsmail, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I**, İstanbul, Risale Yayınları 1986, s. XV.
[10] **A.e**, s:XLIII
[11] İsmail Kara, **a.e**, s. XLI
[12] Aktaran Kara, **a.e**, s. XLIV.

İslamcılık aslında parçalanma ve emperyalizme karşı bir çeşit direniş ve kurtuluş ideolojisidir. Mardin'e göre "İslamcılık cereyanı, özelliklerini daha çok 19. yüzyıl ortalarında kazanan, Osmanlı İmparatorluğunun uzak çevrelerinde şekillenmiş olmasına rağmen 1870'lerden itibaren imparatorluğun merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojik davranış kümesine verilen addır."[13]

İmparatorluğun parçalanma sürecinde İslamcılığa bir çeşit kurtuluş ideolojisi olarak başvurulmuştur. İslamcılığın Türkiye topraklarında ilk ortaya çıkışı bir anlamda Tanzimat'ın dayattığı aşırı batılılaşma atmosferine de tepkidir. Batı'nın canavar emperyalizmi karşısına dikilecek bir İslam Birliği (İttihad-ı İslam) hayalinden bahsedilmektedir.

İslamcılar siyasi ve fikri hedeflerini gerçekleştirmek için bir takım yollar önerdiler. İslam'ın ilk kaynaklarına dönülerek, hurafelerden arındırılması, İslam'ın karşılaştığı yeni sorunlara çözüm bulabilmesi için içtihad kapısının açılması gibi... Burada genel bir panormasını sunduğumuz Tanzimat süreci ve aşırı batılılaşma hevesinin yarattığı hünersizlik ve "çarpıklık" koşullarında ve yükselen bir kimlik kaygısı ve direniş çabası olarak İslamcılar ortaya çıkmıştır. Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Mehmet Akif, Said Nursi gibi isimler bu akımı benimseyen isimlerden bazılarıdır.

Rönesans ve reform hareketleriyle üstünlüğü ele geçiren Batı avantajı elde emiş, Doğu medeniyeti ve İslam dünyası ile arasına mesafe koymuştur. Bu yeni tarihsel momentte İslam dünyası "geride kalan" taraf olmuştur. Bu süreç Osmanlı aydınlarının Batı'ya öykünmesi ve körü körüne taklitçi bir zihniyete saplanmasına 1sebep olmuştur. İslamcılık "aşırı batılılaşmacılığa" tepki olarak da doğmuştur.

Anti-modernist bir görüntü arz eden bu hareket bir yönüyle de modernisttir. Çünkü Batı'nın askeri teknoloji, teknik gibi iyi taraflarını alarak, İslamın kültürel ve ahlaki yönlerin muhafazası savunulmuştur. İslami ve onun başlı başına bir politikaya dönüşmesi açısından çok önemli bir dönemeç şüphesiz II. Abdülhamidin Pan-İslamist uygulamalarıdır.

---

[13] Mardin, "İslamcılık", **Türkiye'de Din ve Siyaset**, s. 11.

Abdülhamid'in Pan İslamist uygulamaları ilk olarak 1876 Anayasası'nda net bir şekilde ortaya konulmuştur. Abdülhamid tahta geçtiği sırada Avrupa'da üç dengelerinin değiştiği sancılı bir süreç hakimdir. 1871'de kurulan Alman Birliği, Osmanlı üzerinde artan Rus baskısı, Balkanlar'da hüküm sürmekte olan Pan-Slavizm rüzgarı kritik bir süreç oluşturmaktaydı. Nitekim Balkanlarda siyasi bunalımın ortaya çıkması çok uzun bir süre almadı. Önce Hersek isyan etti, daha sonra Bulgarlar ayaklandı. Sırplar ve Karadağlılar da ayaklanmaya teşvik edilmişti.[14]

Abdülhamid siyasi yaklaşımını kendi ağzından şöyle aktarmaktadır: "...Apaçık görülüyor ki Avrupa'nın büyük devletleri kendi aralarında dünyayı bölmeye çıkmışlardı. Bölüşülecek ülkeler arasında Osmanlı mülkü de vardı. Ben bu kuvvetlerin önünde tek başına duramazdım. Gücüm yetmezdi. Yapabileceğim tek şey aralarındaki rekabetten yararlanıp, her birini daha büyük lokma ümidi ile birini ötekine düşürmekten ibaretti. "Kısa sürede son derece hızlı gelişen Balkanlardaki hadiseler sırasında Avrupa kamuoyu tamamen Osmanlı aleyhine dönmüştü. Balkanlar'daki Osmanlı müdahaleleri özellikle İngiltere'de tamamen çarpıtılarak aktarılıyor ve bunun neticesinde Türkler ve İslamiyet'e karşı nefret oluşuyordu. Her şeyden önce basın savaşları İslam-Hıristiyan kavgası olarak nitelendirmişti. Tabii bu arada binlerce müdafaasız Hıristiyan'ın "barbar Müslümanlar" tarafından katledildiği de iddia ediliyordu."[15]

Görülmektedir ki bu dönemde Osmanlı şiddetli bir kamplaşma ve değişen dünya dengeleri içinde giderek yalnızlaşan ve yıkıma sürüklenen bir yapı arz etmekteydi. Abdülhamid tam da böyle bir kriz atmosferinde tahta geçecek, savaşlar, ayaklanmalar ve dış baskılar altında ezilen bir İmparatorluğu ayakta tutmayı başaracaktır.

Abdülhamid siyasi yaklaşımını kendi ağzından şöyle aktarmaktadır:

"...Apaçık görülüyor ki Avrupa'nın büyük devletleri kendi aralarında dünyayı bölmeye çıkmışlardı. Bölüşülecek ülkeler arasında Osmanlı mülkü de vardı. Ben bu kuvvetlerin önünde tek başına duramazdım. Gücüm yetmezdi. Yapabileceğim tek şey aralarındaki rekabetten yararlanıp, her birini daha büyük

---

[14] Özcan Azmi, **Pan İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere**, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 61.

lokma ümidi ile birini ötekine düşürmekten ibaretti. "Kısa sürede son derece hızlı gelişen Balkanlardaki hadiseler sırasında Osmanlı kamuoyu tamamen Osmanlı aleyhine dönmüştü.

"...Almanya'nın kurulması ile bozulan Avrupa dengeleri, eninde sonunda bu büyük devletleri birbirine düşürecekti. Eğer o güne kadar memleketimi parçalanmaktan kurtarabilirsem, o çatışma koptuğu zaman, kümelerden birine katılıp öteki tarafı kırmakla varlığımızı koruyabilirdim.

"...Büyük devletlerin İstanbul'da yaptıkları konferans sırasında niyetlerinin iddia ettikleri gibi Hıristiyan tebaasının hukukunu temin değil, önce muhtariyetlerini, sonra istikballerini temin ederek Osmanlı ülkesini parçalamak olduğunu görmüştüm. Bunu iki suretle temin etmeye çalışıyorlardı. Birincisi hristiyan ahaliyi ayaklandırıp ortalığı karıştırmak ve böylece bunlara arka çıkmak. İkincisi bizi kendi aramızda parçalamak için Meşruti idareyi getirmek. Her iki gayeleri için de aramızda kolayca taraftar bulabiliyorlardı.

"... Ben bu ihanetlerin ve ayaklanmaların içinden ülkemi nasıl çıkarabilirdim.

"Evet benim Avrupa Devletleri ile tek başıma boğuşmaya gücüm yoktu. Rusya gibi, İngiltere gibi Asya'da bir çok Müslüman ahaliyi idareleri altına almış büyük devletler de hilafet makamından korkuyordu. Bu yüzden Osmanlı'nın işini bitirmek konusunda anlaşabilirlerdi.

"Ben beklediğim güne kadar bu silahı hudutlarımın dışında kullanmalıydım. Çünkü böyle bir teşebbüs ne din kardeşlerimizin işine yarayacak ne de ülkemin yararına olacaktı. ilafet Kuvvetimi memleketimin huzuru ve birliği için kullanmaya, dışarıdaki din kardeşlerimizi her ihitmale karşı sağlam tutmaya karar verdim.

"Hilafet mevzuunda İngilizlerin teşebbüslerinin sonu gelmiş değildi. Çünkü Asya'da 150 milyon Müslüman'ı idare ediyorlardı ve bu Müslümanlar arasında hilafetin büyük nüfusu vardı. Bunu bildiğim için İngilizler'i kuşkulandırmadan, her ihtimale karşı şeyhleri dervişleri gönderip Asya'daki Müslümanları hilafete manen bağlamaya hususi bir itina gösteriyordum

"Büyük devletler arasındaki rekabetin eninde sonunda olnları çatışmaya götüreceği gözler önündeydi. Öyleyse Osmanlı devleti böyle bir çatışmaya kadar

---

[15] Özcan, s. 61.

parçalanma tehlikelerinden uzak yaşamalı ve çatışma günü ağırlığını ortaya koymalıydı. İşte benim 33 yıl süren siyasetimin sırrı...[16]

Görülmektedir ki Abdülhamid koşullar değerlendirildiğinde son derece öngörülü ve gerçekçi bir politika izlemiştir. Kendisi hakkında olumsuz pek çok görüşe rağmen o dağılmakta olan bir İmparatorluğu 33 yıl boyunca ayakta tutabilmiştir. Abdülhamid'in tek bir amacı vardır. İmparatorluğu söz konusu "büyük bir savaşa kadar ayakta tutabilmek."

Aslına bakılacak olursa Abdülhamid'in politikaları büyük ölçüde pragmatisttir. İslam birliği idealini bir devlet politikası haline getirmesi, onun İslamcı yönünden ziyade siyasi kimliği içinde yorumlanmalıdır. Abdülhamid mevcut koşullarda ayakta kalabilmek adına hilafetin toparlayıcı etkisine sarılmıştır. Ve bu politikasında da başarılı olmuştur.

Abdülhamid'in kendi ağzından anlattığı siyasi görüşü içinde Cemalleddin Afgani ile ilgili fikirlerine de yer vermiştir. Ona göre Cemaleddin Efgani bir İngiliz ajanıdır. "Blunt adlı bir İngiliz'le Cemalettin Efgani adlı bir maskaranın el birliği ederek İngiliz hariciyesinde hazırladıkları bir plan elime geçti. Bunlar hilefetin Türkler tarafından alındığını öne sürüyorlar..."[17]

"Cemalettin Efgani'yi yakından tanırım. Mısırda bulunuyordu. Tehlikeli bir adamdı. Bana bir ara mehdilik iddiasıyla bütün Ortadoğu'daki Müslümanları ayaklandırmayı teklif etmişti. Buna muktedir olacağını biliyordum. Ayrıca İngilizlerin adamı idi ve çok muhtemel İngilizler beni sınamak için bu adamı hazırlamışlardı."[18]

Berkes, Abdülhamid'in Panislamizm vurgusunun zorunluluğuna dikkat çekmektedir. Çünkü Avrupa ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin dinamikleri Tanzimat dönemi ile birlikte değişmiştir. Süveyş kanalına İngiltere'nin hakim olması ile birlikte Tanzimat döneminden beri Osmanlının bütünlüğün olarak var olabilmesini destekleyen İngiltere için Osmanlı eski önemini taşımamaktadır. Rusya ve İngiltere

---

[16] Yılmaz Ömer Faruk, **Belgelerle Abdülhamid Han**, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1999, ss. 92-100.
[17] Faruk, **a.e,** s.97.
[18] Faruk, **a.e,** s.98.

arasında boşlukta kalan Sultan'ın güttüğü uzlaşmacı siyaset ona bağımsız bir görüntü atfetmiştir.[19]

Yine Berkes'in vurguladığı bir diğer nokta ise Tanzimat döneminin israflı çetrefilli hayatından bıkan halkın Abdülhamid'in dindar, temiz, ağırbaşlı ve sade görüntüsü güven vermesiydi. Birden üzerine boca edilen değişikliklerin ağırlığında yorulan halk geleneklerin huzuru içinde yaşayabileceğini hissediyordu.[20] II. Abdülhamid'in İslamcılığı "Osmanlı hilafetini ve devletini Müslüman unsura yaslanarak ondan güç alarak ayakta tutma şeklinde özetlenebilecek bir politika belirlemiştir."[21]

Abdülhamin'in Pan-İslamizmi bir bağlamda II. Mahmud'un Osmanlıcılığı ile devamlılık arz ediyordu denebilir. İki yaklaşım da dağılmakta olan bir imparatorluğun çözülmeye engel olmak için giriştiği manevralardır. Abdülhamid'in İslamla kurduğu ilişki araçsaldı. Büyük kayıplarla ve Berlin Konferansıyla da sonuçlanan bir sürecin ardından, işgal edilen ülkelerde Müslümanların yaşadığı trajediler ve göç hareketlerinden de yarattığı tepkiden güç alarak Pan-İslamizm bayrağını açıyordu.

Padişah, halifeliğin birleştiriciliğinde bütün Müslümanlar birleşmeye çağırıyor, Avrupa uygarlığı karşısında, İslam uygarlığının varlığını yüceltiyordu. İslam'ın Batı emperyalizmi karşısında bir güç olarak varolabilmesi ancak dine dönüş ile mümkündü. Abdülhamid bu yönüyle Yeni Osmanlılardan ayrılmaktaydı, yeni Osmanlıların İslami kavramları, çağdaş kavramlarla özdeşik ve paralel unsurlar olarak tanımlama telaşından vazgeçmişti. İslam'ın aklanmaya ihtiyacı yoktu. Şark ile Garbı bir birliktelik ilişkisi içinde tanımlama gayretinden de vazgeçilmişti. İkisi ayrı ayrı medeniyetler olarak değerlendiriliyordu.

Abdülhamid'in İslamcılığı istibdat rejimi ile el ele gitti, onu iktidara getiren koşullar Padişah'ın endişeli bir ruh aline girmesine sebebiyet veriyordu. Bu konuda haksız da sayılmazdı. Abdülhamid aslında hükümdarlığının ilk yıllarında halka yakın ve açık görüşlü bir bakışa sahipti. Ancak istibdad sürecinde yaşadığı olaylar, örneğin politikacıların entrikaları, imparatorluğun içinde varolan çeşitli grupların varlığı ve

---

[19] Berkes Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, (t.y), s., s. 332.
[20] **A.e**, s. 333

bunları birleştirmenin zorluğu, Yabancı güçlerin Müslüman unsurların trajedilerine karşılık geliştirdikleri iki yüzlü tavırlar[22], Abdülaziz ve Murat'ın tahttan indirilmesi gibi süreçler onu jurnalciler ağı ile örülü bir sistem kurmaya itmişti.

Abdülhamid dönemi tamamen onun Panislamist politikasına uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği ulema ile halk arasındaki elitist ilişkinin kırılıp halka yakın din adamlarının ortaya çıkmasıdır. Tarikatlar ve zaviyeler, medrese öğrencileri çoğalmıştır, Eski Nakşibendi, Mevlevî, Rüfaî, Şazelî gibi tarikatların yanında Cezayir ve Sudan'dan gelen Ticaniye tarikatı popülerlik kazanmıştır.[23]

Bu dönemde haberleşme olanaklarındaki artışa paralel olarak çıkan gazetelerin sayısında ciddi bir artış gözlendi ancak İstibdat nedeniyle bu yayınların içerikleri boşaltıldı. Dönemin koşullarından beslenen edebiyat İslam uygarlığını yüceltmeye yöneldi.

Abdülhamid temkinliliğinin bir uzantısı olarak ulema, bürokrat, askerin ayrı ayrı ve bir bütün olarak güçlenmesini engellemeye çalıştı. "Abdülhamid'in bütün stratejisi bu ulema-bürokrat güçlerinin birleşmesini önlemek ve onları kendine sadık bir çember yapmaktı."[24] Abdülhamid'in politikaları dönemsel olarak faydalı olmuş ve bir nevi "nekahat dönemi" yaratmış olsa da ulusalcı ve milliyetçi görüşlere yenilerek, uzun vadeli bir kurtuluş programı sunamamıştır.

---

[21] Kara, **a.e**, s. XXIX.
[22] Shaw Standford J. ve Shaw, Ezel Kural ,**Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye: Reform Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975** , II. Cilt, İstanbul, E Yayınları Tarih Dizisi, 1983, s. 264
[23] Berkes, **a.e**, s. 337-338.
[24] **Aynı Eser**, s. 337.

3- İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve İslamcı Hareketler

İttihad ve Terakki İstibdat koşullarının, istikrasızlık, jurnal, muhalif gurupların üzerindeki baskı koşullarından doğmuştur. Yükselen muhalefet karşısında başka çaresi kalmayan Abdulhamid kendi iktidarını sınırlamak bahasına Kanuni Esasi'yi yürürlüğe koymuştur. II. Meşrutiyet dönemi tanzimattan devralınan Batıcı düşüncenin iktidara geldiği ve İslami hareketlerin ciddi yara aldığı bir dönemdir.

II.Meşrutiyet dönemi 1908'de (10 Temmuz 1324) 1876 Kanunu Esasinin, bizzat Abdulhamit II'nin bir hattı hümayunu ile yeniden yürürlüğe konmasıyla açılmıştır.

Jön Türklerin ya da İttihad terakkinin bu yaklaşımında öncelleriyle kurulan bağ dikkat çekmektedir. Aslında onlar da aynı dönem ve koşullardan doğmuştur, Genç Türkler gibi bir nevi arada kalma konjonktürünün belirlenimindedirler.

Nitekim Şerif Mardin de şöyle demektedir: "Bu cemiyetin (İttihad ve Terakki) Cemiyeti'nin tarih içindeki kökleri yeni Osmanlı'lara dayanıyordu. İki grup arasındaki ilişki yalnız amaçların birleşmesinden değil fakat İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Yeni Osmanlı hareketine dahil olmuş kimselerden yararlanması, sosyal desteğini bir kuşak önce belirmiş sosyal kıpırdanmalardan alması ve 1860'da üretilmiş bir ideolojiyi kendine şiar edinmesinden doğuyordu"[25]

Her ne kadar pek çok tez Cumhuriyetin kuruluşu ile, öncesi arasında mutlak bir kopukluk tanımlasa da Cumhuriyeti kuran kadrolar da bu anlayışı devralmıştır. Onların seçkinci "laik aydınlar" eliyle gerçekleştirilen reform programlarında tam da bu anlayışların izleri bulunmaktadır.

---

[25] Mardin Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s.30.

Meşrutiyetçiler, Kanunu Esasinin tekrar yürürlüğe girmesiyle, parlamentonun yeniden toplanmasıyla, gerçek bir Islahat hareketinin başlayarak Osmanlı devletinin derhal kurtulacağını düşünmüşlerdir. Başlangıçtaki yaklaşımı Osmanlı bünyesindeki bütün unsurları toparlayarak, meşrutiyeti hayata geçirmek ve bir program dahilinde Osmanlı'yı yıkılmaktan kurtarmaktır olan İttihat ve Terakki bu vesileyle İslamcılar ve azınlıklar, liberaller de dahil toplumun pek çok kesiminin desteğini alarak varlık kazanmıştır. Daha sonra bu yaklaşım daha jakoben bir tarza dönmüş kimi kitleler bu birleştirici söylem içinde dışlanmıştır. Örneğin "Jön Türklerin eski sitem hakkında düşmanca ve aşağılayıcı açıklamaları, halife olan sultanla kendini güçlü bir şekilde özdeşleştiren Müslüman Türk toplumunun duygularını rencide ediyordu. Diğer yandan yeni sistem bazı halk guruplarını için değişik hak ve imtiyazların kaybedilmesini beraberinde getiriyordu.

II. Meşrutiyetin ilanıyla başlayan çözülme ve hürriyet ortamı ilk başlarda daha demokratik bir atmosfer sağlamıştır. Bu durum pek çok cemiyetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bir bakıma Türkiye'de kurulan ilk İslami parti olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti bu koşullarda ortaya çıkabilmiştir.

Ancak başlangıçta İttihad ve Terakki'nin İmparatorluğa ait bütün unsurları kucaklamaya çalışan programı zamanla merkeziyetçi bir otorokrasiye dönüşmüş ve İslam bu dönemde güç kaybetmiş, zaman zaman araçsal bir mekanizma olarak kullanılmıştır.

İslamoğlu'nun *İttihad-ı Muhammedi Hareketi* başlıklı çalışması hareketin genel seyri, 31 Mart vakası ve İMC'nin kurucusu Şeyh Vahdeti ve üzerine kapsamlı bir değerlendirmede bulunmaktadır.[26] İslamoğlu'na göre "Tüm bu koşullar içinde İttihad-ı Muhammed Cemiyeti, bir bakıma Türkiye'de kurulan ilk İslami parti olarak ortaya çıktı."[27]

---

[26] İslamoğlu Mustafa, **İttihad-ı Muhammedi Hareketi**, İstanbul, Denge Yayınları, 1997
[27] İslamoğlu, **a.e**, s. 9.

Mardin'e göre; "İttihad-ı Muhammedi, kendisinden bir "fırka" olarak bahsetmektedir, fakat gerçekte o kendini daha çok "Karl Marx'ın Cemiyet-i Beynelmileline" ya da "misyoner" teşkilatına benzetmektedir. Partinin asıl başkanı Hazreti Muhammed'dir (sav). Partinin bu tanımlaması teşekkülün Batı demokrasisinde anlaşılan bir siyasi partiye hiç benzemediğini göstermektedir. Ancak bu anlayış, İslam'ın koyduğu ilkelerle uygunluk halindedir. Bu anlamda bir parti, ancak "tek" olan hakikatı bulma ve yaymayla uğraşabilir."[28]

Ancak böyle bir cemiyetin İrtica çığlıklarıyla bastırılmasının en önemli sebebi, iktidarda olan merkezci zihniyetin bir uzantısı olarak, çökmek üzere olan Osmanlı devlet yapısından kaynaklanan her türlü olumsuzluğun İslamla özdeşleştirildiği dönemde ortaya çıkmış olmasıdır.[29]

İslam birliği idealiyle kurulan İMC'nin İdeoloğu Said-i Kürdidir ve Osmanlı topraklarında gerçekleşen ilk İslami harekettir denebilir. Bunun sebebini devleti yöneten zihniyetlerde ve modernleşmenin kumandasının batıcı ulusal bir eksene kayması ve İslamcı ideolojinin çemberin dışına itilmesi olarak değerlendirilebilir. Daha önce devletin korumasında ve hakimiyeti altında geliştirilen ve hatta birleştirici toparlayıcı bir unsur olarak öne çıkan İslam ilk defa iktidar merkezinin dışına itilmekte ve bir hareket olarak ortaya çıkmasının koşulları yaratılmaktadır.

Bu nedenledir ki İMC'nin 12 Rebiülevvel mevlid kandiline denk getirilen açılışına pek çok kişi katılmış ve açılış adeta bir gövde gösterisine dönüştürülmüştür. Esnaflardan, tanınmış kişilere, subaylar, erbaşlara kadar pek çok kişi İMC'nin yayın organına üyelik başvurusunda bulunmuş. Hareket'e doğru kitlesel bir destek yağmaya başlamıştır.

---

[28] Mardin Şerif, İslamcılık", **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 22.
[29] İslamoğlu, **a.e**, s.8.

Bu destek İttihat ve Terakki'nin politikaları nedeniyle bir şekilde mağdur olmuş pek çok kesimden gelmektedir. İMC hareketinin "halkçı" yaklaşımı onu kitleler nezrinde daha yakın kılmış İttihad ve Terakki'ye yönelen muhalefet onun çatısı altında toplanmıştır. "Öyle ki Arnavutluk topraklarının örgütlenmesi 15 günde tamamlanmıştı. Gün geçmiyordi ki Volkan'da bir ya da birkaç şube açılışının duyurusu yayımlanmasın."[30]

İMC haraketi bir yönüyle İttihad ve Terakki'nin politikaları karşısında biriken içinde saraydan bir kısım elitin hem de yoksul halkın taleplerinin yer bulunduğu bir oluşumdu. "İMC hareketi hiç kuşkusuz Meşrutiyet hatta Tanzimat sonrasının gerçek anlamda ilk siyasal katılım hareketidir. Çünkü o güne kadar yapılanlar bir avuç batıcı elit tarafından gerçekleştirilip, aynı elitin bir uzantısı olan batıcı intelijansiya tarafından alkışlanmıştır (...) Bu yüzden Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet çizgisi halka rağmen ve dış kaynaklı "aykırı" bir çizgidir."[31]

İMC'nin bu umulmadık yükselişi İttihad ve Terakkicileri karşı bir toparlanmaya itmiştir. İMC'nin kuruluşundan hemen sonra İttihad ve Terakki karşıtı yazılarıyla bilinen gazeteci Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi vurulmuştur. Bu olay kutuplar arası gerginliği artırır ve 31 Mart Vakası'nın görünür sebebi olmuştur.

İMC hareketinin lideri Derviş Vahdeti üzerinde durulması gereken önemli bir figürdür. Nakşibendi tarikatına bağlı olan Vahdeti'nin hamuru meşrutiyer koşulları içinde yoğrulmuştur. Çıkarmış olduğu Volkan gazetesindeki yazılarda o dönemde genel olarak kullanılan ağır ağdalı Osmanlıca yerine, halkı kucaklayan sade bir dil tercih etmiştir.

Volkan gazetesinde sadece İttihad ve Terakki ile değil Tanzimattan beri süre gelen aşırı batılılaşmacı bir zihniyetle hesaplaşılmaktadır. Aslına bakılacak olursa böylesine yukarıdan ve derme çatma bir modernleşme hamlesine en özcü itirazı geliştirenler İslamcılar olmuştur. Batı özentisi ve toplumsal dokunun kabul etmekte zorlandığı zorlama revizyonlara örgütlü bir muhalefeti ancak İslamcılar geliştirebilmiştir. Vahdetti ve İMC'nin de yaptığı budur. Ancak tozun dumana karıştığı, ideolojik netleşmelerin tam olarak sağlanamadığı, emperyal dengelerin alt

---

[30] İslamoğlu, **a.e**, s.32.
[31] İslamoğlu, **a.e**, 34-35

üst olduğu böylesi bir süreçte İslamcıların olağan itirazı bir şekilde başka çıkar gruplarının maşası olarak kullanılmıştır.

Kocahanoğlu Meşrutiyet döneminde İslami hareketlerin seyri üzerine çok temel bir noktaya vurgu yapmaktadır. Ona göre;

"Meşrutiyet devrinin siyasi ve ideolojik nitelikli fikir akımları arasında en güçlü hareketin İslamcılık olduğuna şüphe yoktur. Bütün kalelelerini yıllardır modern düşüncenin ve çağdaş devlet yapılanmasının kurumlarına terk eden ve devamlı savunmaya geçen İslam düşüncesi meşrutiyette yoğun bir hareketlenmeye sahne olmuştur. İlim ve fikir seviyesi oldukça yüksek bazı İslamcılar çok sayıda yayın organıyla varlığını hissettirip tartışmaya katılacaklardır. Sadece ahlak, ibadet, inanç ve eğitim problemleri değil, İslam'ın modernleşme siyaset karşısındaki konumunu da tartışma gündemine almışlardır. Başka ifade ile meşrutiyet İslamcılığı sadece teorik bir hareket olarak kalmayarak, zaman zaman hayata karışacak olaylar yaratacak, kamu oyu oluşturacak ve yorumlayacaktır. Volkan gazetesi ise kullandığı referanslar ile İslamcı kanat içinde kendine yer açmakla birlikte, ayaklanmayı destekleyen militan söylemiyle hem kendilerine, hem diğer İslamcılara zarar veren siyasi bir hareketin sözcüsü olarak tarihe geçecektir." [32]

Yine Kocahanoğlu'na göre; "İslamcı düşüncenin Meşrutiyetten önce olduğu gibi meşrutiyetten sonra da temel problemi modernleşme karşısında alınacak tavrı belirlemek olmuştur. Onlara göre İmparatorluk kendi ruhuna aykırı batı düşüncesinin kurumlarını benimseyerek İslami esastan ayrılmış, bundan dolayı gerilemiştir. İslam dini her türlü fen ve terakkiye açıktır. Batı'dan yalnız teknoloji alınmalı, toplumsal ve kültürel tamamen reddedilmelidir. İmparatorluğun Müslümanlığın ilk kaynaklarına dönmek ve toplumsal hayatı yeniden İslami hükümlere düzenlemekten başka çaresi yoktur."[33]

---

[32] Kocahanoğlu, Orhan Selim, **Derviş Vahdeti ve Çavuların İsyanı**, İstanbul: Temel Yayınları, 2001, s. XXI.

[33] Kocahanoğlu, a.e, s.XXI-XXII.

Görülmektedir ki Meşrutiyet İslamcılar'ı İslamcılık akımının "öze dönüş fikri"ni pratige geçirme çabası içindeydiler. Yani bir yönleriyle aktivisttiler. Onlar bir yönüyle modernleşme kurumlarıyla eklemlenmenin ancak bunu özcü bir tarzla gerçekleştirmenin savunuculuğunu yapmaktadırlar. Bu yönüyle Meşrutiyet dönemi İslamcıları bir anlamda Genç Türkler'in ideolojisi ile benzerlik taşımaktadır. İslamcıların yaptığı Batılıların Osmanlı'yı batılılaşma yoluyla ehlileştirme projesine karşı çıkıştır. Bu bir yönüyle milli bir refleks de taşımaktadır. Derviş Vahdeti ve İMC bu koşulların ürünü olgular olarak değerlendirilmelidir.

Meşrutiyet İslamcılarının bir anlamda farklı tarzda bir modernleşme içeren söylemi Vadeti'de de görülmektedir. Örneğin o İran mollarının katı tutumunu eleştirmekte ve İslam'da reform yapılması gerektiğini öne sürmektedir.

"Çıkınız sarığınızla kavuğunuzla biraz Avrupa'yı Amerika'yı geziniz. Biraz da başka insanların çalışma şekline bakınız... Avdetinizle içtihadınız değişmezse, o vakit biz de size iştirak ederiz. Yazıktır zavallı Müslümanlara yazıktır!...Din yalnız ahret için mi? Dünya da var dünya!.. Marifet de lazım, marifet!... Köhne bir odada ömür süren insanlar, yüksek kaşanelerde yaşayamaz mı? Gene Allahını zikredemez mi? Camiye gidip gelemez mi? Nedir bu miskinlik? İslam-ı ecnebş ayakları altına atıyorsunuz.[34]

Bu ayaklanmanın arkasında Abdülhamid'in olup olmadığı literatürdeki önemli tartışmalardan biridir. Abdülhamid hatıralarında şöyle demektedir: "Dünyaya nefesle, ahretle nefisle bağlı olduğum şu günlerde apaçık söylüyorum ki benden sonra devlete el koyanlardan hiçbiri benim kadar fikre saygılı olmasını bilmediler. Hürriyet hürriyet diye devlete oturdular, fakat gelir gelmez hükümeti yalnız kendileri için istediklerini ortaya koydular. Onların anladıkları hürriyetin, bana sövüp sayma, kendilerini alkışlama hürriyeti olduğu eserlerle ortadadır. Köprü üztünde muhalif yazar öldürme hürriyeti de buna dahil"[35]

---

[34] **Volkan,** No 57, 26 Şubat 1909.

[35] Abdülhamid'in Hatıra Defteri'nden aktaran İslamoğlu, **a.e**, s. 60-61.

Rıfat'a göre Bu ayaklanma bir irtica faaliyeti yahut gerici bir olay değildir. Devrik Sultan Abdülhamid de bu olayın vuku bulmasında bir role sahip değildir. Abdülhamid korkuları nedeniyle olayın bastırılması için büyük çaba sarfetmiş ve olayın sonuca ulaştırılmamasında temel bir rol oynamıştır. Büyük bir trajedi olarak tarihe geçen bu ayaklanmada Prens Sabahattin Bey'in azmedici olduğu düşünülmektedir.[36]

31 Mart Sabahı üzerine ilginç bir anlatı Rıfat'tan gelmektedir. Rıfat'ın anlatısı adeta 31 Mart sabahının görüntüsünü şiirsel bir anlatımla tasvir etmektedir. O nedenle bu anlatıya burada yer verilecektir:

"... Asker Ayaklanmış!...

Kandırılan ve ayaklandırılan askerkerin Ayasofya meydanındaki ilk yaylım ateşi, kadınları, mini mini masum yavrucukları feryada, gençleri ihtiyarları 'ne oluyoruz' sorunlarına hayrete düşürmüşlerdi. Sanki o gün İstanbul yerinden oynayacak. Boğaziçi'nin, Haliç'in, Avrupa- Asya köprüsü olan o güzel başkenti yerinden kalkacak kalkacak da Afrika'nin canavar yataklarına dönecek. Belki de mahşerin en korkunç bir manzarasını gösterecek

Çünkü, o gün bütün asker ayakta, subaysız, silahı omzunda fişeği belinde!...

... Sultan Abdülhamit de tahtında Yıldız'ında!...

Ayaklanıp, yaylım ateşiyle halkı heyecanla uykusundan ilk uyandıran askerler, avcı taburu askerleriydi. Bunlar Manstır'dan, meşrutiyetin bekçisi, koruyucusu olmak üzere getirilmiş, hürriyet askerleriydi.

Avcı taburları Köprübaşı'ndan Bahçekapı, Sirkeci, Soğukçeşme, Ayasofya Meydanı'na kadar uzanan Tramvay caddesi girişlerini kesmişlerdi. Babıali caddesinin Cağaloğlu, Divanyolu tarafıyla Beyazıt meydanına kadar kadar inenbütün geçitleri kapamışlardı. Bu noktalardan geçmek isteyenlere, hele subay olursa kurşunla cevap vermekteydiler.

İstanbul'un çeşitli askeri noktalarına, geceden yayılan teşvikçiler, geceden yayılan teşvikçiler, asker ve hocalardan oluşan fesad kafilesi, her şeyden habersiz saf askerleri, şeriatın imdadına ve ayaklanan avcı taburlarına katılmaya çağırıyorlardı.

---

[36] Rıfat Mevlanzade, **31 Mart Bir İhtilal'in Hikayesi,** İstanbul: Pınar Yayınları, 1996, s. 27

Az bir kitle dışında, herkesin ve askerin kafası hürriyet zevkiyle doluydu. Avcı taburlarıysa Avcı taburlarıysa hürriyet askerlerinden!... Silah arkadaşları, bunların şeriat talebiyle ayaklanmalarını, hürriyetin desteklenmesi için bir hareket sanmışlardı. Bir yandan da dini duyguları kışkırtılmaktaydı.

Ayaklanmayı düzenleyenlerin, abcı taburlarını öne sürmeyi başarmaları, amaçları ve ihtiraslarına ulaşmalarını sağlıyordu. Yavaş yavaş birinci ordunun bütün askerleri bunlara katılıyordu.

Bu asker başıboş silahı elinde, fişeği belinde, kimi subaylarını şehit etmiş, kimi amirlerini yalnız bağlamakla yetinmişti. Ancak hiçbir şey anlamadan şeriat imdadına koşturulmuş, avcı taburları çavuşların kumandanlarına verdirilmişlerdi."[37]

Rıfat'ın bu anlatısı 31 Mart ayaklanmasının tabiatı üzerine bir takım ipuçları vermektedir. Bu ayaklanma sürecinde ideolojik olarak tam bir netlik hüküm sürmemektedir. İttihad ve Terakki'nin uygulamalarına karşı toplumda biriken hoşnutsuzluk atmosferi, ani bir toplaşma yaratmış ve vulgarize bir şiddet sokaklara hakim olmuştur. Nereden bakılırsa bakılsın 31 Mart şeriatçı ve gerici bir ayaklanma olarak değerlendirilemez. İçeriğindeki "şiddetli" tona rağmen 31 Mart vakasında, halkın dinin dışlanmasına karşı duyduğu tepkinin Osmanlı dışındaki ve içindeki İttihad ve Terakki karşıtı güçler tarafından kullanıldığı söylenebilir.

İttihad ve Terakki'nin ulusalcı ve Almancı politikasının İngilizlerce yıpratılmak istendiği bu nedenle İngilizlerin ve Devlet içindeki İngilizci-liberal klik'in ayaklanmayı desteklediği öne sürülmektedir. Nitekim İttihad ve Terakki'nin dönem içindeki ekononomi politiği İngiltere çıkarlarıyla çelişmektedir. Sir Edvard Grey, İstanbul büyükelçisi Okonar'a gönderdiği mektupta şöyle demektedir.

"...Ümitli olduğumuz petrol imtiyazı verilmedi. İçinde İngiltere'nin menfaati olan rıhtım şirketlerine güçlük çıkartılıyor. İran sınırına dair müracatlarımız dikkate alınmamıştır. Fransa ve Almanya'nın Türkiye'nin sırtından kazançları artmaktadır. Bu, iki memleketin menfaatleri şeklinde görünmekte ise de yakında politik ve askeri tesir ve kontrolün hakimi olacaktır. İngiltere Ortadoğu'da kazandıklarını kaybetmek üzeredir."[38]

---

[37] Refat, a.e, ss. 37-38
[38] Rıfat, **a.e**, s. 16

Mahmut Şevket Paşa komutasında toplanan Yıldırım Ordusu'nun öncülüğünde gerçekleştirilen karşı darbe gecikmedi. İttihatçılar iktidara geldikten sonra yaptıkları ilk iş Abdülhamid'i sürgüne göndermek oldu. İktidara İttihad ve Terakkinin kuklası olarak getirtilen Mehmed Reşad aracılığıyla devlet kademesindeki bütün muhalif sesler temizlendi ve İttihad Terakkinin oligarşik uygulamaları en üst noktaya çıktı. Bu yönüyle İttihad ve Terakki'nin baskıcı politikalarını meşrulaştırmasında meşrulaştırıcı bir araç olarak kullandığı ayaklanma onun iktidarının güçlenmesi ile sonuçlandı. "İttihad ve Terakki, hizip mücadelesinde terörün silahlısı yanında sözlüsüne de bulaştı. İftira, küfür tehdit ve yaftalama terörün bu çeşidindendi.

İslamoğlu'na göre; "Batıcıların önlerine gelene "mürteci" damgasını yapıştırmaları da günümüze o zamandan kalmış bir gelenektir. "İrtica" deyimi de batı tandanslıdır. Batılılar Osmanlı'daki sosyal gelişmeleri her zamanki bencil mantıklarıyla kendi terminolojileriyle adlandırdılar. Bir kilise despotizmine, din-bilim çatışmasına, engizisyona ve kilise kanununa tarihinin hiçbir döneminde rastlanmayan İslam'ı kendi muharref dinleriyle özdeşleştirdiler. İslamcı olmakla saltanatçı olmayı aynı şey sanma yanlışlığına düştüler."[39]

İktidara İttihad ve Terakkinin kuklası olarak getirtilen Mehmed Reşad aracılığıyla devlet kademesindeki bütün muhalif sesler temizlendi ve İttihad Terakkinin oligarşik uygulamaları en üst noktaya çıktı. Bu yönüyle İttihad ve Terakki'nin baskıcı politikalarını meşrulaştırmasında meşrulaştırıcı bir araç olarak kullandığı ayaklanma onun iktidarının güçlenmesi ile sonuçlandı. "İttihad ve Terakki, hizip mücadelesinde terörün silahlısı yanında sözlüsüne de bulaştı. İftira, küfür tehdit ve yaftalama terörün bu çeşidindendi. Muhaliflerin tümü 'mürteci' olmakla suçlandı. Yani birine 'mürteci' dendiğinde onun İttihad ve Terakki'nin muhalifi olduğu anlaşılmaktaydı."[40] Bu süreç darbelerin kapısını açmış 1908-18 arasında toplam 4 darbe gerçekleşmiştir.

---

[39] İslamoğlu, **a.e**, s, 114.
[40] Şerif paşadan aktaran Aktaran İslamoğlu, **a.e**, s. 114-115.

a- İslamcılığa Alternatif Akımların Gündeme Gelmesi

Bilhassa 1911 Kongresi'nden itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programında önemli bir değişme gerçekleşmiştir. Cemiyet Osmanlıcılık prensibini kurtarıcı ideoloji olarak benimsemekten vazgeçerek milliyetçiliği ön plana çıkarmıştır.

İttihad ve Terakki'de Türkçülük fikrinin öne çıkmasının miladı olarak 1910 yılında Balkanlarda Arnavutların da isyan etmesi kabul edilebilir. Bu olayın ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı devletini yönetmek için Osmanlıcılık fikrinin artık yeterli olmadığını fark edecektir. Özellikle 1911'deki İttihad ve Terakki Kongresi'nden sonra Türkçülüğün birleştirici etkisi üzerinde durulmuş ve Türkçülük partinin hakim ideolojisi haline gelmiştir.

İttihad ve Terakki bu süreçten sonra devletin temel unsuru olarak Türkleri ön plana çıkarmış ve İmparatorluğun içindeki Millet şuurunu kaybeden Türk unsurların yeniden Türkleştirilmesi, Türklere milli şuurun kazandırılması doğrultusunda, Türk ocaklarının yaygınlaştırılması, Aleviler, Kızılbaş Türkler üzerine çalışmalar yapılması gibi... Bütün bu politikanın temel hedefi Büyük İslam Medeniyeti'ne güçlü bir millet olarak katılmaktır. Çünkü gerçekleşmesi beklenen İslam Birliği fikri daha doğum aşamasındayken Arabistan'da çıkan İsyanlar ve çok sayıda Arap Cemaatlerinin örgütlenip, Osmanlı'dan bağımsız hareket etmesi ile başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu koşullarda "tutkal ideoloji" olarak Türçülüğe sığınılmıştır.

Her ne kadar İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin programında Türkçülüğün egemenlik kazanmasının miladı olarak 1910 yılını göstersek de Osmanlıcılık düşüncesinden Türkçülük düşüncesine geçiş çok keskin bir şekilde gerçekleşmedi. Bu dönem zarfında Osmanlıcılıkla, Türkçülük arasında salınan bir süreç yaşandı. Ancak Balkan Savaşı'ndan sonra kesin bir şekilde Türkçülük egemenlik kazandı. İsmail Gaspıralı, Mehmed Fuad, Halide Edip, Ziya Gökalp, Hüseyin Cahid isimler o dönemin ünlü Türkçü isimlerindendir.

Türkçülük fikrinin oluşturulmasında en önemli isim olan Ziya Gökalp'in fikirleri cumhuriyet dönemi uygulamaları için de önemli bir bakış açısı sunmuştur. Gökalp yüksek ahlakı kültürle birleştirmektedir.

Ona göre Yüksek ahlakın temelini yurt ahlakı oluşturmaktadır. "Yurt ahlakının yüksek olması ulusal dayanışmanın temelidir. Çünkü yurt üstünde oturduğumuz toprak demek değildir. Yurt ulusal kültür dediğimiz şeydir ki üstünde oturduğumuz toprak onun ancak dış görüntüsüdür. Ve onun dış görüntüsü olduğu için kutsaldır. Öyleyse yurt ahlakı, ulusal ülkülerden, ulusal görevlerden oluşan bir ahlak demektir."[41] Dolayısıyla Gökalp'e göre Osmanlı tebasından binlerce hainin çıkması yüksek ahlakın yani yurt ahlakının yaratılamamasının ürünüdür.[42] İslam milli kültürün vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır.

Bu yaklaşımla Osmanlı tebasına ait olan gayri Müslüm unsurlar dışlanmakta, Türk ve Müslüman olmak bir birleştiricilik unsuru olarak öne çıkartılmaktadır, Osmanlı dışında yaşayan ama Türklere din, dil bağıyla bağlı olan topluluklara "Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne de Türkistan, vatan büyük ve müebbet bir ülkedir Turan" diyerek Pantürkizmin bayrağı altında birleşme çağrısı yapılmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımla birlikte daha yayılmacı bir perspektife sahip olan Pantürkizm vurgusu yerini Türkçülüğün bir çeşit müdafaaya dönüşmüş, içe kapanmış hali olan vatanseverliğe bırakmıştır.

Türkçülük Akımı'nın önemli temsilcilerinden biri de Yusuf Akçura'dır. Akçura'nın Türkçülüğü daha çok kültür ve dil ile sınırlandırılmıştır. 1904 yılında yayımladığı *Üç Tarz-ı Siyaset* başlıklı çalışması büyük yanlı uyandırmıştır.

Bu makalede Osmanlıcılık, Pan İslamizm ve Pan Türkizm uygulamaları tartışılmaktadır. Akçura, Osmanlıcılık akımının geçerliğini yitirdiğini ancak Pan-Türkist ya da Pan-İslamist uygulamaların karşılaşılabilecek kimi engellere rağmen uygulanabilir olduğunu ileri sürmektedir.

---

[41] Gökalp Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Ankara, İnkilap ve Aka Kitabevleri, 1978, s.79.
[42] Gökalp, **a.e**, s.79

Pan İslamizmin dış etkiler nedeniyle kısıtlı bir hareket alanı taşıdığını ifade eden Akçura, sonuç olarak en uygulanabilir seçenek olarak Pan Türkizmi savunmaktadır.[43] Bu makale Osmanlı'nın dağılma sürecinde ortaya dökülen kurtuluş ideolojilerinin nasıl olup da yerini Türkçülüğe bıraktığını kavrayabilmek açısından önemli bir tarihsel materyal sunmaktadır.

Georgeon milliyetçi akımın yükselişi açısından pek çok kriterin değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Jön Türk Devrimi ve Dünya Savaşı arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak yapısı önemli ölçüde değişmiştir. Bosna Hersek'in Avusturya Macaristan tarafından ilhak edilmesi bir yana, Bulgar'ların bağımsızlığı Girit'in Yunanistan'a katılması gibi olaylar gerçekleşmiştir. 1912'deki Trablusgarb savaşı ve :Balkan Savaşı'nın ardından yaşanan kayıplarla birlikte Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun esas ağırlığı Asya kısmına kaydı. Milletler dengesinde Türk öğesinin ağırlığı göze çarpıyordu.[44] Bu koşullar altında dengenin Türkçülükten yana kayması öngörülebilir bir gelişmeydi.

Balkan Savaşı yenilgisi ile çalışmalar daha da hızlanmış "Türk Yurdu", "Yeni Mecmua" gibi yayınlarla Türkçülük akımı her yerde tartışılır bir konu olmuştur.

Georgeona'a göre; Türkçülük hareketine katkı sağlayan ve geçmişten gelen bir takım unsurlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısında mevcut bulunmaktaydı. Bu unsurlardan biri Abdülhamid döneminden kalma Veled Çelebi, Necib Asım gibi eski Türkçülerdi. Ayrıca Meşrutiyet'in ilanının ardından Selanik'te milliyetçi bir çevre oluşmaya başlamıştır. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip gibi isimler bu akımın içindeydiler.

1912'de Selanik'in Yunan Orduları tarafından alınması ile birlikte bu kişiler İstanbul'da bir araya gelmiş ve milliyetçilik akımının gelişmesine katkı sağlamışlardır. Yine Çarlık Rusyası'nın 1907-1908 yılları arasında Türklere yönelik baskıcı hareketleri, bu bölgede Türk milliyetçiliğinin körüklenmesine sebep olmuş, Kırımlı, Tatar, Azeri aydınlardan oluşan bir grup Türkiye'ye kaçmıştır. "Temmuz devrimini izleyen birkaç ay içinde Osmanlı başkentinde Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Mehmed Emin Resulzade, Abdürreşid İbrahimov, Hüseyinzade Ali, Ayaz

---

[43] Detaylı Bilgi için Bkz. Georgeon Francois, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

İshaki, Halim Sabit vb. kişilere rastlanıyordu. Göçmen örgütleri kurulmuş onlar tarafından çıkarılan gazete ve dergilerin sayısı hızla artmıştı. Bunların büyük bir bölümü doğrudan ya da dolaylı olarak Türk milli hareketini destekliyordu."[45]

Görülmektedir ki mevcut gelişmelerin ardından Türkçülük ideolojisi, uluslaşma sürecinin sancılarını yaşayan bir imparatorluğu hızlı bir şekilde sarmıştı. Pratik gelişmeler ideolojik yönelimleri tetiklemiş, İslamcılık, Osmanlıcılık gibi dönemsel kurtuluş ideolojileri yerini Türkçülüğe bırakmıştı. İslamcılık kimi zaman Türkçüler'in elinde kitlelere ulaşmada dönemsel olarak başvurulan bir araç olarak kullanıldı. Ancak Türkçü ideolojisi genel olarak baskın bir jakobenizm ve buna bağlı olarak İslam'ın dışlanmasına dayanıyordu.

Bu fikirlerin oluşumuna katkıda bulunan aydın sınıfı batıdakilerden farklı bir görüntü arz etmektedir. Batı'nın modernleşme seyri adım adım ve yukarıdan aşağıya seyretmiştir. Aydınların sınıfsal ideolojilerle organik bağları bulunmaktadır. Türk münevveri ise daha çok batılı fikirleri ithal etmekte ve bürokratik organizmanın içinden çıkamamaktadır. Onun halkla kurduğu ilişki "himaye" ve "yol gösterme" üzerine kurulmuştur. Türk aydınları halk hareketlerinin içinden çıkmamış, merkezci kurumlar içinde eğitilip halk adına karar verme hakkını kendinde gören bir eğilim taşımıştır. Türk modernleşmesinin deyim yerindeyde "sakil" örüntüsü, Türk aysını da etkilemiş, onun halkla kurduğu ilişkiyi belirlemiştir.

Türkçü aydınlar bağlamında incelenmesi gereken önemli bir isim de Tekin Alp'dir. Aslen Yahudi olan ancak kendisini tamamen Türklüğe adayarak Yahudi kökenini yok sayan Tekin Alp Türkçü ideolojisi'nin önemli temsilcilerinden biridir. Nitekim bu yaklaşım, İttihad ve Terakki kadrolarından devşirilerek cumhuriyeti kuran elitin bakış açısını da belirleyecek, Özellikle II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de Almanya'daki ile yarışan bir ırkçı söylem varlık gösterecektir.

Milliyetçilik ile ırkçılık arasında her zaman ince bir çizgi olmuştur. Tarih bunu bize göstermiştir. Ulusçulukla özdeşleştirilen milliyetçilik keskinleşme ve farklı olanı tamamen yok etmeye yönelik bir eğilimi bağrında

---

[44] Georgeon, **a.e**, s.60-61
[45] Georgeon, **a.e**, s. 61

Tekin Alp kendini deyim yerindeyse tamamen Türkçülüğe adamıştır. Hairlayıp Yahudiler'e dağıttığı On Emir, "Türkçe Düşün, Türkçe Konuş, Türkçe Dua Et" demektedir. Selanikten İstanbul'a gelen Türkçüler'den biri olan Alp, I. Dünya Savaşı yıllarında hararetli bir şekilde Türkçülüğü savunmuştur. Jakob Landou Tekin Alp üzerine detaylı ve aydınlatıcı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Tekin Alp'in "Türkler Milli Bir Ruh Arayışı İçindeler" başlıklı makalesinde fikirleri hakkında ipuçları içermektedir. "Devleti Kurtarmak İçin Ne Yapılmalı?" sorusuna cevap aranan makaleye göre Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nun omurgasını oluşturmaktadır. Ekonomi ve eğitimde yaşanan çöküş onların cesaretini yitirtmiştir. Türklerin bu durumu İmparatorlukta durumları daha iyi olan, azınlıklarla karşılaştırıldığında daha keskin bir görünüm arzetmektedir. 1908 devrimi ise geç de olsa ulus bilincini getirmiştir. Devrimin sarhoşluğu geçince, Türkler çeşitli etnik ve dini grupların içe dönük ayrımcılığını fark etti. O zamanki coğrafi koşullarda bir ulus yaratılamazdı bu nedenle Osmanlıcılık tarihe karıştı.

Alp'e göre; Osmanlı İmparatorluğu ve onun Türk Nüfusu için diğer çözümler elverişli değildi. İmparatorluk birliğini İslami hislere dayandıran çözümler, Cezair, Yemen ve Havran'daki isyanlarında gösterdiği gibi yeterli değildir. Tam tersi her yede dışa kapalı ve bağımsız topluluklardan soyutlanmak Türkler için tehlikelidir. Katı laikliğin Temsilcisi Tekin Alp, makalelerinde defalarca ümmetçiliğe ve politik İslamcılığa karşı keskin çıkışlarda bulunmuştur.[46]

Aslında burada yapmaya çalıştığımız tek tek kişilerin fikirlerini incelemekten ziyade Cumhruriyeti kuran kadrolar ile İttihad ve Terakki'nin arasındaki ideolojik devamlılığa vurgu yapmaktır. Bu baskın Türkçü söylem Türk modernleşmesini belirleyen en temel eğilimlerden biridir. Bu eğilimin çıkış noktasının izini sürmeden, gerçek bir nesnellikle değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp gibi isimler dönemin ideolojik haresinin algılanması ve süreci anlayabilmek adına önemli aktörlerdir. Bu nedenle bu çalışmada incelenmişlerdir. Kişiler yaşadıkları çağın değerlerine ve biçimlerine göre şekillenirler. Dolayısıyla kişisel tahliller üzerinden dönemsel bir öngörüye ulaşmak mümkün olabilir.

---

[46] Landou, Jakob M. **Tekinalp: Bir Türk Yurseveri (1883-1961)**, İstanbul: İletişim, 1996, s. 35-36.

Atatürk ve İttihad Terakkicilerin düşüncesi büyük ölçüde Ziya Gökalp'in fikirlerinden esinlenmiştir. Kemalizm'in ideal toplumu "laikleştirilmiş ve batılılaştırılmış homojen ulus-devlettir". Bu ideal toplum üzerinde ısrar etmesi onun toplumsal bir sözleşmenin oluşumuna ilişkin açık ve kamusal bir tartışmayı önlemektedir.

Cumhuriyet rejiminin en önem verdiği konulardan birisi "hukuk nizamı" olmuştur. Dolayısıyla cumhuriyetçi kadroların jakobenist eğilimleri hukuki bir çerçeve içine alınarak, sağlamlaştırılmıştır. Bu yukarıdan aşağı dönüşüm 1924 yılından itibaren uygulamaya konulan bir dizi kanun ile gerçekleştirilmiştir. Bunlar sırası ile; halifeliğin kaldırılması, Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması, Tevhid-i Tedrisat, tarikatların kapatılması, fes ve peçenin yasaklanması, Avrupa ceza, medeni ticaret hukuklarının benimsenmesi, Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin getirilmesi, İslam'ın devlet dini olmaktan çıkarılması, kadınlara siyasal hakların sağlanması gibi... Mustafa Kemal hilafeti kaldırmakla saltanatı yeniden canlandırmak isteyenlerin elinde bir gerekçe bırakmamış oldu. Halifeliğin kaldırılması ve hanedanın sınır dışı edilmesi ile Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyet rejimi korunmaya alınmış ve laik devlet kurma isteğinin en önemli engeli bertaraf edilmişti.

Bütün bu hukuksal uygulamalın temelini Batı tarzı bir medeniyet kurabilme ideali oluşturmaktadır. Örneğin Tevhid-i Tedrisat kanunnda medreselerin kapatılmasından bahseden bir hüküm yoktu. Bütün eğitim kurumları Maarif Vekaletine bağlanıyordu. Daha sonra bu kanuna dayanarak bir genelge ile medreselerin kapatılması sağlandı. Bu karar basın ve mecliste sert tartışmalara neden olmuş olsa da uygulanmasında gecikilmedi. Tevhid-i Tedrisat kanunu ile yeni devletin siyasal ve kültürel yapılanmasında İslamcılık tamamen devre dışı bırakılmıştır. Devleti kuran erk tepeden inmeci bir şekilde toplumu batıcı bir modelle yeniden dizayn etmeye çalışmıştır. Tanzimat'tan devşirilen batıcı zihniyet cumhuriyet dönemini de belirlemiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin yol haritasını Atatürk Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında şöyle tarif etmektedir: "Hukuk değişikliğinin temeli laiklik prensibi olacaktır. Cumhuriyet Türkiye'sinde eski hayat kaideleri yeni hayat kaidelerinin, eski hukuk yerine yeni bir hukukun kaim olması söz götürmez bir "emrivakidir". "Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek eski hukuk esaslarını temelinden yıkmak teşebbüsündeyiz..."[5]

Mustafa Kemal cumhuriyet kurulduktan sonra birlikte savaştığı bir çok İslami düşünce adamını, bürokratı, askeri, ulemayı tasfiye etmiştir. Geçmiş gelenekten gelen bir çok kurumu, İslami motifler taşıdığı için ortadan kaldırmıştır. Mustafa Kemal, bu tavrıyla Kurtuluş savaşını birlikte gerçekleştiren, İslamcı ve Hilafetçi Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki kendine karşı oluşan muhalif guruplardan Cumhuriyeti ilan eden İkinci Meclisi kurarken "kurtulma"yı başarmıştır.

Cumhuriyet kadrolarının bakış açısını belirleyen şey laiklik değil laikçiliktir. Atatürk bu konudaki fikrini Nutuk'ta şöyle dile getirmiştir. "Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz. Kaste ve fiile dayanan taassupkar hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz."[6] Ancak "dine saygı gösterme" vurgusu pratikte hiç de yerini bulmamıştır.

Bu süreçte Türk devriminin gerçekleşmesine engel olacağı düşünülen her türlü fikir ve hareket irtica ve gericilik olarak kabul edilmiştir. Nitekim Atatürk Büyük Nutuk'taki "Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müridler ve meczuplar ülkesi olamaz. En gerçek, en doğru tarikat uygarlık tarikatıdır. Uygarlığın emir ve gereklerini yapmak, insan olmak için yeterlidir." sözleri bu konudaki kararlılığının ifadesiydi.

---

[5] M. Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1919-1938**, İstanbul, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1945.

[6] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.II, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1968

Cumhuriyeti kuran cumhuriyetçi elitin bu katı laikçi jakobenizmi, iktidarın halktan uzaklaşmasına, dışarıdan ve içerden ağır eleştirilere ve kopmalara neden olmuştur. Devletin laikçi uygulamaları ile savunduğu temel ilkelerden biri olan "halkçılık" birbiriyle çelişen iki olgudur. Halkçılık ilkesi "imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle" tasavvuruna dayanırken, laiklik anlayışı ile "ötekiler" oluşturulmuştur. Bu durumda İslam toplumsal muhalefetin ifade edildiği yegane alan olmuştur.

Kurtuluş savaşını asker önderliğinde halk vermiştir. Devleti yeniden kuran anlayış, batı tarzı ulusal bir devlet kurmak istemiştir. Ancak, batıda sanayi devrimi ile başlayan bir mücadele geleneği vardır, burjuvazi ve proleterya gibi örgütlü sınıflar mevcuttur. Burjuvazinin kendi pazarını kurmak ve sahiplenmek adına ulusal devlet olmaya ihtiyacı vardır. Ordu bu anlamda sınırlarını korumak için bir araçtır. Sosyal ve sınıfsal gruplar kendi çıkarlarını savunabilecek örgütlülüğe sahiptiler ve devlet içinde bir yaptırım güçleri vardır. Oysa; Türkler'de devletin varlığı ordu ile bütünleştirilmiştir, burjuvazi, sanayi proleterya ve sosyal gruplar bir güç oluşturacak kadar olgunlaşmamıştır. Bütün bu dağılmış yapının içinde tek örgütlü güç tarikatlardır.

Tarikatlerin muhalefeti ilk Şeyh Said isyanı ile ortaya çıkmıştır. Şeyh Said yayınladığı bir fetva ile hükmünü vermiştir: "Kurulduğu günden beri dini mübini ahmedinin temelini yıkmaya çalışan, Türk Cumhuriyeti reisi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kur'an ahkamına aykırı hareket ederek Allah ve peygamberi inkar ettikleri ve halife-i İslamı sürdükleri için gayrimeşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün Müslümanlar üzerine farz olduğunu..." söylemektedir.

Şeyh Said fetvasını mahkemede de okumuş ve yargılama sonunda 45 arkadaşı ile birlikte Diyarbakır İstiklal mahkemesince idama mahkum edilmiştir. Bu olay bahane edilerek 1925 de tarikatlar tamamiyle kapatılmıştır. "Tarikatlar ve ilmiyle sınıfı ortadan kaldırılarak, Türkiye'de dini gücün iki dayanağını yıkmış oldu. Aynı zamanda kurulan Diyanet İşleri Başkanlığıyla dinin kontrol altına alınması da sağlanmış oldu." [7]

---

[7] Dilipak Abdurrahman, **İnönü Dönemi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1989, s. 50.

Bunun ardından Takriri Sükun (Suskunluk Yasası) çıkarılmıştır. Böylece iktidar otoriterliğini "sistem içi tehdit" algısı yaratarak meşrulaştırıyor, en ufak bir muhalif kıpırdanmaya dahi izin verilmemiştir.

1928 yılına kadar İslamiyet, hala Türk devletinin dinidir. Laisizim ilkesi anaysada 1937'den sonra yer bulmuştur. Bunun bir sebebi Kurtuluş Savaşı yıllarında manevi duygular yükselmesi ve Türklerle birlikte kalan Kürt, Çerkez, Arnavut, Pomak gibi Türk olmayan ama Müslüman olan bu toplulukların da devletle bağını güçlendirmek için İslam vurgusu öne çıkarılmış, savaşı yürüten kadrolar tarafından İslami kimlik; milli kimlik olarak sunulmasıdır. Hatta meclis kürsüsünün arkasına Kuran-ı Kerim'in 42. Suresi olan Şûra suresinin 38. Ayetinde geçen ve " İşlerini istişare ile yürütürler" diyen ayet yazılmıştır. Ancak savaş sonrası iktidarını sağlamlaştıran kurmay ekibi bugünkü laiklikçi anlayışını adım adım hayata geçirmiştir. Yeni süreçte; tepeden aşağıya, batı tarzı modern yaşam biçimini oluşturmak için uluslaşma ve modernleşme adeta kutsanmaktadır. Burada uluslaşmayı Türkleştirme, modernleşmeyi de batılaşma olarak algılamak gerekmektedir. Sonuç olarak İslam bu projenin iki ayağından da dışlanmıştır.

Dilipak'ın belirttiği gibi: "Köy enstitüleri ile yeni ideolojinin misyonerleri eğitiliyor, buna karşılık camiler, kuran kursları, köy mektepleri kapatılıyor, onun yerine halk evleri açılıyordu. Medeniyet dininin camileri okullar olacaktı. Dini alaya alan, hocaları karikatürize eden dergiler ve gazeteler her tarafa dağıtıldı. Bir dizi tiyatro örgütlenerek orta oyunları ile halka yeni bir kültür aşılanmaya çalışıldı. Şehirlerde ise balolar tertip ediliyor, bale okulları açılıyordu."[8]

Kemalizm Türk ulusçuluğunun seçkinci merkezci ve jakoben çizgisinin somutlaşmış halidir. Ali Kazancıgil'in de belirttiği gibi Osmanlı siyasal düzeni, önce bir ölçüde genç Türkler ve sonrada Kemalistler tarafından köklü biçimde değiştirilmiştir. Yukarıdan gerçekleştirilen devrim kitlesel eylemlere ve halk ayaklanmalarına dayanmamıştır. Kitlelerin Kemalist devrime katılması esas itibari ile askerlik yoluyla gerçekleştirilmiştir.[9] Cumhuriyet eliti taşrayı nifak unsuru olarak

---

[8] Dilipak, **a.e**, s.100-101.

[9] Kazancıgil Ali, "Tükiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi** (Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay Ed.), Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s. 182.

gören, hem etnik hem dini açıdan homojen, merkezci ve seçkincilik anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Bu anlayışın bir getirisi olarak taşraya özgü kabul edilen İslam, "gerilik unsuru" olarak damgalanmış ve çemberin dışına itilmiştir.

Cumhuriyet döneminde İslami hareket tüm olanaklar kullanılarak baskılanmış ve yer altına itilmiştir. Muhalif hareketler şiddetle bastırılmış , demokratik tahayyüllere uygun olmayan yöntemler "sistem tehtidi" bahane edilerek meşrulaştırılmıştır. Cumhuriyet döneminde İslami hareketin oluşamamasında iki önemli faktör vardır. İslam, devlet denetimi altına alınarak tehdit olmaktan çıkarılmaya çalışılmıştır. Örneğin Mustafa Kemal Diyanet Başkanlığı'nı da İslami bilgiyi ve bilinci yükseltmek, iyi Müslüman yaratmak için kurdurmamıştır. Onun amacı devlete sadık, düzene saygılı, vatan sevgisi yüksek, çalışkan, Cumhuriyetin ilkelerine bağlı bir ulus yaratmaktı. Diyanet İşleri'nin kurulması bir anlamda İslam'i hareketi evcilleştirmenin yoludur. İslam'ın tek meşru gelişim yolu devlet himayesi altında ona izin verilen ölçülerde ve deyim yerindeyse rejimin bir çeşit süsü olarak var olabilmektir. Bu otoriter atmosferde cemaatler parçalanmış, kendi içine çekilmiş ve siyasetten kopmuştur.

A- Tek Parti Dönemi ve Siyasal İslama Bakış

Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan 28 partinin çoğunun varlık göstermesi İstiklal mahkemeleri ve Takriri Sükun Yasası ile engellenmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 27 yıl boyunca Türkiye'de tek başına iktidar oldu. Despotik öğeler barındıran bu yönetim tarzı içindeki muhalif öğeleri de derhal tavsiye etmekte gecikmedi. Lozan anlaşmasını onaylayan "yeni meclis" ile cumhuriyetçilik, halkçılık milliyetçilik eksenli modernleşme sürecine ivme kazandırmıştır..

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve yerine Cumhuriyet idaresinin kurulmasını sadece Birinci Dünya savaşı ve onun getirdiği yenilgiye bağlamak yanlış ve yetersizdir. Yukarda ki bölümlerde anlattığımız batılılaşma ve modernleşme süreci, İttihat ve Terakki ve uygulamaları böyle bir değişimin öncü sesleriydi. Yönetim biçimi monarşiden Cumhuriyet'e geçmiş olmasına rağmen "seçkin"lerin yönetim anlayışı açısından Osmanlı bürokrasisi ile Genç Türkler ve Kemalistler aynı

yolu benimsemiş ve uygulamışlardır. " İki tip seçkin arasında bir devamlılık vardır: devletin sivil topluma egemen olduğunu temel veri alan, meşruiyet ve otoritenin devlet seçkinlerinin tekelinde olduğunu ve sivil seçkinlerle paylaşılamayacağını savunan patrimoniyal kökenli gelenek"[10] Bu gelenekten gelen Genç Türkler ve Kemalistler tabii olarak kendilerini devletin temel direği görmeye devam etmişlerdir.

Osmanlı kökenli bürokratlar ilk B.M.M de %60 oranında görev almışlardır. Ayrıca Harbiyeli subayların %93 ve Mülkiye mezunu memurların %85 i Cumhuriyet döneminde görev almışlardır.[11] Geçiş sürecinde sağlanan fikri ve bürokratik devamlılık devlet yönetiminde deneyimin intikali ve fikirlerin gerçekleştirilmesini sağlamak açısından yeni Cumhuriyet idaresine hazır, batılı değerlerle eğitilmiş, devrimlere amade kadrolar şeklinde büyük katkıda bulunacaktır. Bütün bu koşulların bir araya gelmesi uzun yıllardır süregelen batılılaşma ve modernleşme politikalarının yetiştirdiği seçkinleri özlem ve taleplerini daha rahat uygulayabileceği koşullarda Cumhuriyet kadrolarında iktidar yapmıştır.

Aslına bakılacak olursa CHP'deki merkezi zihniyetin tam hükümranlığını ilan etmesinden önceki mecliste Kurtuluş Savaşı'nın atmosferi hakimdir. Kurtuluş Savaşı sırasında Osmanlı'da örgütlenme çalışmaları geleneksel olarak da Türk -İslam cemaatleri üzerinden yürütülmüştür. Kurtuluş savaşı sürecinde çelişkiler, düşünsel ve ideolojik farklıklar arka plana atıldı ve kitleleri birleştirmede İslam'ın toplum üzerindeki tesirine başvurulmuştur. Örneğin Birinci Büyük Millet Meclisi açılışında Kurandan ayetler okundu, kurbanlar kesildi, dini ulema çağrıldı. Meclise uhrevi bir görüntü hakimdir. Ancak CHP iktidarını sağlamlaştırdığı andan itibaren bütün bu öğeleri tasfiye etmiş ve tamamen totaliter bir niteliğe bürünmüştür.

Atatürk'ün vefatıyla Cumhurbaşkanlığı ve parti genel başkanlığını İsmet İnönü devralmıştır. Partinin 26 Aralık 1938 yılındaki olağan üstü kongresinde "Atatürk partinin banisi ve ebedi başkanı" İsmet İnönü ise Partinin "değişmez genel başkanı" yani "milli şef" olmuştur.

---

[10] Kazancıgil , a.m, s. 181
[11] Kazancıgil, a.m, s. 182.

Milli Şef dönemi özellikle II. Dünya Savaşı'nda vesayetçi ve merkezci reflekslerin Türkiye Cumhuriyeti tarihinde en görünür hale geldiği süreçtir. Cumhuriyet Halk Partisi kendisini tamamen milletin vasisi olarak görmekte "halka rağmen halk için" karar vermektedir. Bütün muhalefet girişimleri bu dönemle şiddetle ve despotik yöntemlerle baskılanmıştır.

Bu muhalif girişimlere ve onların baskılanma yöntemlerine örnek verecek olursak: 1924 Anayasası çok partili bir sisteme izin vermiştir. Bu durum siyasi bir hareketlenme yaratmıştır. Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'in hem kendilerini dışladığını düşünüyorlar, hem de radikal uygulamalarından rahatsızlık duyuyorlardı. Bunlar hem milletvekili hem de hem de orduda komutandılar. Atatürk bu kişilerin kendini tasiye etme çabası içine girecekleri endişesi ile "ordu ve siyaset" ayrılmalı diyerek, milletvekilliği veya ordu arasında bir tercih yapmalarını istemiştir. Bunun üzerine Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrasını kurdular. Mecliste 30 milletvekili partinin yandaşıydı... Fıkra programında "efkar ve itikadat-i diniye hürmetkardır" cümlesinin kullanılması, CHP'ye karşı muhalefetin bu cenapta toplaşmasına sebebiyet vermiştir. Parti Şeyh Sait ayaklanmasının ardından kapatılmıştır. Şeyh Sait isyanı Cumhuriyet' in radikal uygulamalarına ilk önemli karşı çıkıştır.

Atatürk 1930 yılında yeniden çok partili bir parlamento oluşturmak istemiştir. Hem diktatör olarak algılanmaktan rahatsızdır hem de muhalefetin gücünü ölçmek istemektedir. Bunun için en güvendiği arkadaşı Fethi Okyar'ı görevlendirir. Okyar, Ahmet Ağaoğlu ile birlikte Serbest Cumhuriyet Fıkrasını kurar. Bu parti liberal görüşlere sahiptir ve devletçiliğe karşı liberalizmi savunmaktadır. Dönem, dünyada patlayan büyük iktisadi bunalımın etkilerinin hissedildiği bir dönemdir ve çekilen sıkıntıların da etkisi ile muhalefet birden bire çığ gibi büyür ve Serbest Fıkranın çatısının altında toplanır.

Yerel seçimlerde çok büyük bir başarı gösterilir. Cemal Kutay, *Bilinmeyen Tarihimiz* isimli eserinde Milletvekili Rasih Kaplan'ın seçim sonuçlarını açıklamasının ardından heyecanla Atatürk'e gelerek seçim sonuçlarını aktardığını söyler, Mustafa Kemal gülerek kendine şu cevabı verir 'seçimleri CHF değil

jandarma kazandı."[12] Partinin öngörülemez bir şekilde aşırı büyümesi, seçim başarıları ve gösteriler Fethi Okyar'ı çok korkutmuştur ve Atatürk'e danışarak, hemen fıkrayı kapatma kararı alırlar. Ağustosta kurulan fıkra halk muhalefetinin korkutucu gücü karşısında yıldırım hızıyla Kasım'da kapatılmıştı ancak "bu ivedi önlem" bu olacakların önüne geçmeye yetmemiştir.[13]

Ekim 1930'da yapılan yerel seçimlerde de durum açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bütün tedbirler alınmış, açık oy ve gizli sayım yoluna başvurulmuş, jandarma gözetiminde yapılan seçimlere rağmen bazı yerlerde halkın Serbest Cumhuriyet Fırkasına teveccühü gözden kaçmamıştı. Noter tespiti ile kazanması gereken bölgelerden bile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kazandığı haberleri geliyordu Ankara'ya. İsmet paşa durumun farkındaydı ama bir çok il ve ilçe sonuçları ittifakla verilmiş oylar şeklinde açıklanmış Cumhuriyet Halk Fırkası'nın seçimleri kahir ekseriyetle kazandığı ilan edilmişti. Bütün caydırıcı baskılara rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkasına çok kısa sürede yurdun bir çok yerinde teşkilatlanmış ve başarı kazanmıştı. Ama sandık başka türlü gösteriyordu ve bu başarı onun sonunu getirecekti.[14]

Mustafa Kemalin eski ittihatçı arkadaşları kendileri için yeni bir muhalefet odağı bulmuşlardı. Halkın müthiş ümidi ve muarızların planları karşısında kendini tehlikede hisseden yönetim bu işi bitirmekte kararlı idi. Fethi bey de farkında olmadan sürüklendiği maceranın farkında idi. Partiyi kapatmaktan başka çare gözükmüyordu. Fikrini Mustafa Kemale açtı. Bir yandan da halka bunca umut verdikten sonra, onları kendi hallerine terk etmek gibi bir yanlışı içine sindiremiyordu. Ali Fethi Beyin Meclisteki konuşmasından bir gün sonra 16 Kasımda Serbest Cumhuriyet Fırkasına yöneticileri toplandı ve partiyi kapatma kararı verdiler. 12 Ağustos 1930'da kurulan parti 17 Kasım 1930'da siyasi hayatına veda etti.[15]

---

[12]Dilipak, **a.e**, s. 83
[13] **A.e.**, s.170

[14] **A.e.**, s.179
[15] **A.e.**, s.179

Serbest Fıkra denemesi ile birlikte kendini gösteren muhalefetin devamı 1930 Aralığında Menemen'den geldi. Başlarında Derviş Mehmet'in bulunduğu Nakşibendi tarikat geleneğinden gelen bir gurup camide toplanarak isyan başlatır. Bu isyanı bastırmaya gelen Asteğmen Kubilay ve iki bekçi öldürülür. Olay, sıkıyönetim ilan edilerek bastırılır. İsyancı olduğu söylenen 28 kişi idam edilir.

Dilipak, bu dönemde yaşanan devlet terörünü yorumlarken "İzmir suikastı operasyonu, Osmanlı dönemimden kalan ve Cumhuriyete intikal eden İttihatçıların sonunu getirmek için düzenlenen bir operasyondu. Menemen vakası ise bazı Nakşi hocalara ve genelde Müslümanlara karşı başlatılan sindirme operasyonunun ilk hareket noktasıdır."[16] demekte ve o zamanın yönetimini şu sözlerle yargılamaktadır: "İşledikleri kanlı bir cinayetin kanlı bıçaklarını cami avlusuna atarak, camideki Müslümanları katil suçlusu olarak konuşturmadan idama mahkum etmek, bu olayı bahane ederek, yurdun dört bir yanında terör estirmek ve bütün ahaliyi kurşuna dizmeye, topa tutmaya kalkışmak, suç işlenen bir beldeyi yasa çıkararak dağıtmak ve göçe zorlamak, herhalde hukuk devleti mantığı ile bağdaşmayacak ve hiç kimse bu fiili savunmayacaktır"[17] Bu dönemde can güvenliği korkusu ile Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Refet Bele, Sakallı Nureddin Paşa, Cafer Tayyar Eğilmez inzivaya çekilmek, Mehmet Akif, Rauf Orbay, Rıza Nur, Halide Edip Adıvar ise ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar.[18]

Bu olaydan sonra tek parti rejimi Türkiye'de yerini baskıyla sağlamlaştıracak, muhalefet yok edilip sindirildiği için, istediğini rahatlıkla yapabilecek güce erişecektir. Muhalefete, ve eleştiriye hiçbir şekilde tahammülü olmayan Cumhuriyet Halk Partisi yeni bir parti kurdurmayacaktır. Avcı'ya Göre: 1930 lu yılların ortaları otoriter rejimin pekiştirilmesi bu dönemde pekiştirildiği yıllardır. "Bu yıllar içinde tek parti rejimi, yani CHP iktidarı kendini devlet partisi ilan etmiş, muhalefetin her türlü biçimine ise izin verilmemiştir."[19] 1924 Anayasasında 1937 yılında yapılan bazı değişikliklerle, Anayasa tamamen CHP

---

[16] **Aynı eser**, s. 63.
[17] **Aynı eser**, s. 63
[18] **Aynı eser**, s. 77
[19] Avcı Nazmi, **Türkiye'de Modernleşme Açısından: Din Kültür Siyaset (1939-1960)**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2000, s. 144.

ilkeleri ile bütünleştirilmiştir. Böylece gerek program gerekse örgüt yönünden devlet ve parti birbirine kaynaştırılmıştır. Avcı'nın belirttiği gibi 1937'de İsmet İnönü ve 153 arkadaşının getirdiği önerge ile CHP'nin 6 temel ilkesi Anayasanın 2. maddesine girmiş,ve laiklik bir 'ana ideoloji' olma özelliği kazanmıştır.[20]

Çok Partili döneme geçiş ancak 1945 yılından sonra mümkün olacaktır. II. Dünya Savaşı'nın bitişiyle birlikte Batı'da esen demokratikleşme dalgası, Türkiye'yi de etkilemiştir. Tek parti döneminin totaliter çizgisini devam ettirecek tarihsel koşulları kalmamıştır. fiilen sona ermemekle birlikte muhalefetin önü açıldı. Böyle bir dönemde bir muhalefet patlaması olmuş, Sadece 1946 yılında 14 siyasi parti kurulmuştur.

CHP, 1938 Kasımı'ndan II. Dünya Savaşı sonlarına kadar merkezci anlayışla da bütünleşen kapalı tarzda, devletçi bir ekonomi uygulanmıştır. Bu durum, savaş atmosferi içinde iki cepheye de dahil olmadan var olmaya çalışan bir ülkenin başvurması gereken zorunlu bir manevra olmuştur. İnönü'nün bu manevralar içinde Almanya'nın üstün olduğu zamanlarda Almanya'ya yaklaştığı, denge müttefiklerden yana kaydığında ise o bloğa yakınlaştığı görülmektedir. Hatta dengenin Almanya'dan yana kaydığı zamanlarda Türkiye'de söylem ciddi şekilde ırkçılaşmıştır. Almanya ile yakınlıkları bu dereceye vardıran Türkiye'nin daha sonra müttefiklere yakınlaşması çok kolay olmamıştır. Çok partili rejime geçişi bu yakınlaşma adına verilen bir taviz olarak görmek yerinde olacaktır. Bu koşullar altında Parti içinde dörtlü bir hizip oluşturan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'a "yeni bir parti kurmaları" için yol gösterilmiştir. Ancak "kenar"a verilen bu imtiyazın belirli bir denetim içinde gerçekleşmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Fakat bu beklenti gerçekleşmemiş, DP giderek bir muhalefet partisi gibi davranmıştır. ABD'ye yaklaşma çabası içindeki Türkiye için ise Serbet Fırka deneyiminde olduğu gibi bir geri dönüşün koşulları artık yoktur.

---

[20] Avcı, *a.e*, s. 146

BÖLÜM IV
ÇOK PARTİLİ DÖNEM'DE İSLAMİ HAREKETİN YENİDEN DOĞUŞU

1940'ların ortalarına gelindiğinde tek parti iktidarının-özellikle de II. Dünya savaşı yıllarına benimsediği- totaliter uygulamalarına karşı ciddi bir muhalefet oluşmuştur. II. Dünya savaşı sonrasında dünya ölçeğinde diktatör yönetimlere karşı takınılan tavır ve esen demokrasi rüzgarları Türkiye'yi de etkilemiştir. Çok partili hayata geçiş, değişen dünya sisteminde ABD'nin yanında yer alma kaygısının ve dış dünyadan gelen baskıların bir sonucudur. II. Dünya Savaşı dönemi politikaların ülke içinde yarattığı muhalefet dörtlü takrirle su yüzüne çıkmıştır.

CHP nin bu eleştirilere cevabı hazırdı. . Kendini devletin ve ulusal çıkarların temsilcisi olarak gören CHP, tek partili yaşamın meşrulaştırılmasında "halkın henüz böyle bir açılıma hazır olmadığı" gibi "pratik zorunluluk"lar öne sürmüştür. Onlara göre ideal bir sistem olan demokrasiyi hayata geçirebilmek için öncelikle ona uygun koşulları inşa etmek gerekmiştir. Halk tek parti döneminde demokrasiye henüz hazır değildir. Nitekim çok partili hayata geçiş, yükselen halk talebi ile değil yönetici elitin değişen dünya atmosferinin ve ona eklemlenme kaygısı nedeniyle "artık zamanı geldi" kararı vererek düğmeye basmasıyla gerçekleştirilebilmiştir. CHP'lilere göre;

- Sistem henüz tam oturmadan, muhalefetin oluşmasına izin vermek rejim için önemli bir tehlikedir.
- Kendilerini toplumun üzerinde bir yerde tanımlayan yönetici elit, nihai hedef olan demokratikleşmeyi hayata geçirecek koşulları oluşturacak yetkinliğe sahiptir.
- Halk siyasete katılacak denli yetkin değildir, demokratikleşmeyi içselleştirebilecek birikime sahip değildir.

Son derce faşizan ve üstenci bir içeriğe sahip bu görüşler Tek Parti iktidarının baskılayıcı ve jakobenist politikalarını meşrulaştırıcı argüman olarak kullanılmışlarıdır. Nitekim Cumhuriyet hükümetleri merkezi temsil eden bir yapı

üzerine kurulmuştur, devletçi, merkeziyetçi, seçkinci ve milliyetçi bir öz taşımaktadır.

1950 seçimleri çok önemlidir zira Turan'ın belirttiği gibi "Topluma iktidarın seçmenlerin oyuyla değişebileceğini göstermiştir. Bu deneyim, Türk toplumunda siyaset olgusunun nasıl algılandığını derinden etkilemiştir." [1] DP'nin iktidara gelmesi ile birlikte bundan sonra rasyonel politika anlayışından daha pragmatik bir zemine doğru ilerlenmiştir. 1946–1950 dönemi İncioğlu tarafından "Tek Parti Rejiminin kurumlarıyla çok parti dönemine geçiş"[2] olarak değerlendirilmektedir. Yani bu dönemde rekabetçi demokrasiyi yaratabilecek gerçek altyapı ve demokratik koşullar aslında daha tam olarak olgunlaşmamıştır, geçiş bir şekilde merkezin vesayetinde gerçekleştirilmiştir.

Çok partili dönemin ilk seçimleri 1946 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye tarihinde ilk defa egemen elit değil, halk söz sahibi olmuştur. Milletin varlığının vesayetçi bir yaklaşımla temsil edildiği bir toplumda gerçek bir demokrasiden bahsedilemez. Halkın bertaraf edildiği ve halk adına halk için kararların alındığı bir toplum demokratik değildir.

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da resmen kurulmuştur. CHP, Demokrat Partilileri biraz da hazırlıksız yakalamak gailesiyle 1947'de yapılması planlanan seçimleri Temmuz 1946'ya almıştır. Demokrat Parti bu seçimlerde 465 sandalyeden 62'sini kazandı. Ancak bu "sınırlanmış başarı"nın arka planında CHP'nin seçimlerde hileye başvurmuş olması yatıyordu. Oy kullanılırken gizlilik esaslarına uyulmamıştı, tarafsız gözlemciler yoktu, sonuçlar ilan edilir edilmez oy pusulaları yok ediliyor ve herhangi bir denetleme olanaksız hale geliyordu. Ayrıca bu dönemde bütün yerel yöneticiler CHP'li idi. Bu durum seçim sonuçlarını sabote etmeye son derece elverişli bir ortam yaratıyordu.

---

[1] Turan İlter, "Türkiye'de Siyasi Kültürün Oluşumu", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Ed.Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Beta Yayınları, 1986, s.473.

[2] İncioğlu Nihal, "Türkiye de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s 211.

DP'yi iktidara taşıyan seçimler 14 Mayıs 1950 de yapılmıştır. Dilipak seçim sorası süreci şöyle aktarmaktadır: "Seçim ertesinde 16 Mayıs tarihli gazeteler DP'nin "Muhteşem zaferini" manşetten veriyorlardı. CHP kabinesinde bir iki kişi dışında kimse milletvekili olarak meclise girme şansına bile sahip olamamıştı. Bu durumda iktidarda kalmak mümkün değildi. Daha ilk günden Bayar'ın Cumhurbaşkanı olacağı, Menderes'in Başbakan olacağı belli olmuştur. Seçim sonuçlarının ilk belirlenmeye başlandığında 36 ilde DP'nin tam liste kazandığı 385 milletvekilliği alınmasının muhtemel olduğu belirtiliyordu. İnönü'nün ise aynı günlü gazetelerde 19 Mayıs'ta konu ile ilgili açıklamalarda bulunacağı duyuruluyordu."[3]

1950 seçimlerinde katılım %80'lere ulaşmıştır. "Yeter Söz Milletin" sloganıyla seçimlere giren DP 4.241.393 oy alarak oyların 53,3'üne ve sandalyelerin 408'ine, CHP ise 3.176.561 tane oy alarak oyların 39,9'une ve sandalyelerin 69'una sahip oluyordu. Millet Partisi bu seçimde 250.414 kişiden oy alarak oyların %3.1'ine sahip olmuş ve 1 milletvekili çıkarmıştır. Bağımsızlar 383.232 (%4.8) tane oy toplamış ve 9 milletvekili çıkarmıştır.[4] 1950 genel seçimlerinde Demokrat Parti çoğunluğu sağlayarak iktidar olmuştur. Seçimler çoğunluk esasına göre yapıldığı için alınan oy ile sandalye sayısının farkı bu şekilde olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisinin yapılan seçimde muhalefete düşmesi Türk demokrasisi açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Meclis 22 Mayısta toplanarak Bayar'ı yeni Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Aynı gün Bayar Menderes'i Başbakan olarak atamıştır. Böylece CHP'nin 27 yıllık iktidar dönemi sona ermiştir.

A- 1950 Seçimlerinin Değerlendirilmesi

Demokrat Parti iktidara geldiği zaman, CHP'ye yöneltilen en temel suçlamalardan biri İslam'a yönelik tavrıydı. Bu nedenle Demokrat Parti'nin politika çizgisinin temel özelliklerinden birini onun İslam'la kurduğu ilişki oluşturmaktadır.

---

[3] Dilipak Abdurrahman, **Menderes Dönemi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1990. s.156.

[4] Koçak Cemil, "Siyasal Tarih 1923-1950", **Türkiye Tarihi Cilt 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2000, s. 193.

Çok partili döneme geçişin öncesinde din modernist projenin bir çeşit tabusuydu, ancak çok partili döneme geçişin yarattığı ılımlılık atmosferi içinde, din siyasal düzeyde de etkisi bir ölçüde kabul edilen bir olgu olarak ele alındı. Şüphesiz din Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan dinamiklerden biridir, ancak bu tek başına bir sebep değildir. Nitekim Binnaz Toprak'ın da belirttiği gibi "Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerini kazanmasında din faktörünün belirli bir etkinliği söz konusu olabilir. Ancak eğer din sorunu tek başına iktidarı ele geçirmeye yeterli bir neden olsaydı, o dönemde kurulan ve programlarında bu soruna yer veren diğer partilerin de benzer bir başarı göstermeleri beklenebilirdi."[5]

Mardin'in de belirttiği gibi "Demokrat Parti'nin yararlandığı kutuplaşma, "merkez"le "çevre" arasındaki karşıtlıktan bir bakıma daha karmaşıktır. Arnold Leder bize, modern Türk siyasal hayatında merkez çevre kutuplaşmasını anahtar bir değişken haline getiren yapının açık tasvirini sunmuştur.

"Tanzimattan sonra Batı nüfuzunun, yönetici seçkinlerin sosyal ilişkileri ve hayatları üzerinde önemli etkileri olmuş, fakat çevredeki yerel eşrafın ve köylülerin kültürünü hemen hemen hiç etkilememiştir. Resmi İslamla halk İslamı arasındaki ayrılığın merkezle çevre arasındaki farklılaşmanın önemli bir kısmını oluşturmasına rağmen, İslamın her iki tarafça da kabul edilmiş olması, bunlar arasında aynı zamanda bir bağlantı noktası sağlanmıştı. Dini otoritelerin laikleşme eğiliminden duydukları hoşnutsuzluğun zamanla artması, bunların çoğunun merkezi, "halk"ın Ortodoks İslama uymayan inanç ve pratiklerine dayanan geleneksel kültürü lehine tavır koymakla suçlamalarına yol açınca, bu bağlantı koptu. Merkez ve çevre arasındaki bu yeni kültürel bölünme içinde, Ortodoks İslam kendini çevrenin yanında buldu.

---

[5] Sayarı (Toprak) Binnaz, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Ed.Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Beta Yayınları, 1986, s.365.

"Leder 1950'lerin siyasal hayatıyla ilgili olarak da şu sonuca varıyor: Demokrat Parti'nin milli düzeydeki kurucularının çoğu, CHP liderleri gibi, bürokratik seçkinlerden olmasına rağmen, parti kısa sürede çevrenin kültürüyle özdeşleşti. Demokrat Parti kırsal kesimden taraftar toplayan ilk siyasal parti haline geldi ve bazı CHP'li bürokratlar DP'nin kırsal kesimden adam toplama başarısına DP üyelerini "kaba köylüler" ve "taşralı ahmaklar" şeklinde niteleyerek tepki gösterdiler. DP'liler de bunu hemen partinin "halk karakteri"nin bir kanıtı olarak gördüler ve kendilerini, nefret edilen merkeze karşı çevrenin savunucuları olarak göstermek için her türlü çabayı sarfettiler." [6]

Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan bir diğer etmen özellikle 1946-53 yıllarının ekonomik büyüme atmosferiyle de açıklanabilir. Bu yıllarda Traktör kullanımının artmasını takiben tarımda büyük bir gelişme yaşanmıştır. 1924 yılında bütün memlekette 220 olan traktör sayısı, 1930'da 2000, 1938'de 1.756, 1950'de 9.905, 1956'da 43.727'dir.[7] Bu muazzam genişlemenin mimarı kitlelerin gözünde Demokrat Parti olmuştur.

Dilipak'ın belirttiği gibi "Halkın gözünde Demokrasi belki de traktör demekti.. DP traktörle eş anlamlı idi. Artık köylünün atı ahıra hapsedilirken Demir Kırat köylünün yeni umut kapısı idi. Tarlaya 40-50 kişi römorklara binerek gidecekti. Traktör sadece tarımda kullanılmayacak, sadece yük değil, insan taşıyacaktı. Hastaları şehre indirecekti. Ardından Mibzer, ardından toprak altındaki suyu toprağa çıkartan kasnaklar, Patoslar gelecekti. Demokrasi, Demirkırat olmuştu. Demirat'ın süvarisi ise Adnan Menderes'ti."[8]

---

[6] Mardin Şerif, "Modern Türkiye'de Din ve Siyaset", **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim, 1992, s. 133-134

[7] Akşin Sina, "Demokrat Parti Dönemi", **Türkiye Tarihi Cilt 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2000, s. 215.

[8] Dilipak, **a.e**, s.12.

B- İslami Hareketin Gelişim Çizgisinde DP'nin Rolü

Demokrat Parti'nin başarısı dünyanın değişimini ve Türkiye'nin biriken ihtiyaçlarını, hem iktisadi, hem sosyal konjonktürü iyi bir şekilde okuyabilmesinden kaynaklanmaktaydı. O söylemini halkın en ihtiyaç duyduğu noktadan "millet egemenliği" ve "din özgürlüğü"nün temel bir insan hakkı olduğu üzerinden kurgulamaktaydı. Bu söylem aynı zamanda Türkiye'de yerleşmekte olan yeni bir iktisadi politikanın yani liberalleşmenin getirdiği "demokratikleşme" rüzgarları ile de paraleldi. Bu karşılıklı olarak birbirini yaratan bir süreçti. Dine karşı ılımlılaşan atmosfer hem liberal politikaların toplum nazarında kabul görmesini sağlıyor hem de liberalleşen atmosfer dine yönelik olumlamalara olanak sunuyordu.

Demokrat Parti'nin dine yaklaşımı CHP DP çatışmasında ona tartışılmaz bir üstünlük sağlamakta, politikasını meşrulaştırmada önemli bir dayanak sunmaktaydı ancak Demokrat Parti'nin muhafazakarlığı hiçbir zaman laikliği kategorik olarak reddetmek noktasına varmamıştır. [9] Yine aynı şekilde Demokrat Parti'nin dine yaklaşımı liberal politikaların hayata geçirilmesi konusunda önemli bir dayanak teşkil ediyor, "batıyla bütünleşme" çabasına hizmet ediyordu.

Menderes'in savunusunu üstlendiği din politikası bir anlamda pragmatistti. Demokrat Parti'nin muhafazakarlığının, modernizmi içermesi bağlamında Parti programında yer alan bir kayda değerdir.: "Partimiz laikliği, dinle devletin siyasetle dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din alehtarlığı şeklinde yanlış tefsirini reddeder. Din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır."[10] Demokrat Parti'nin karşı çıkışı-en azından teorik düzlemde-laikliğin kendisi değil, din karşıtlığı olarak algılanmasıdır.

---

[9] Köktaş, M. Emin, **Din ve Siyaset: Siyaset Davranış ve Dindarlık**, Ankara, Vadi Yayınları, 1997, s. 194.

[10] Köktaş, **a.e**, s. 192.

Demokrat Parti iktidara geldikten çok kısa bir süre sonra Arapça ezan yasağı kaldırılmıştır. Adnan Menderes, bu kararın verilmesinden önce Zafer gazetesinde yaptığı bir açıklamada bağnaz zihniyetin cemiyet hayatı için zararlı neticeleri olduğunu vurgulamaktadır. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılması için evvela bu bağnaz zihniyetin kırılması gerekmektedir. Bu nedenledir ki Büyük Atatürk, inkılâpları hayata geçirmeden önce bu zihniyetle savaşmıştır.

Ezanın Türkçe okunması böyle bir zorunluluğun sonucudur. Ancak zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet, diğer tedbirlerle birlikte hür Türkiye'ye zemin hazırlamıştır. Ancak aradan bunca yıl geçtikten sonra vaktiyle zaruri görülen ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir bağnazlık oluşturmaktadır. "Şimdi meselenin lâiklik ve vicdan hürriyeti bakımından halline sıra gelmiştir. Dini, siyasete karıştırmak ve dini ibâdetler âmme nizamına ve umumî âdaba aykırı olmamak şartile herkesin dinî vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi vicdan hürriyeti ve lâiklik esası bu anlayışa göre tesbit edilmiştir." [11] Bu açıklamalar da Menderes'in daha en başından itibaren laiklik anlayışından kopmadan, daha muhafazakar bir söylemin temsilciliğini yaptığını kanıtlamaktadır.

Bu süreç içerisinde elbette ki takım itirazlar yükselmiştir. Örneğin *Ulus* gazetesinde şöyle denmektedir: "İnkilaplarımız muasır cemiyet yapılarının kilit taşlarıdır. Onlardan herhangi birini çekip çıkarmanın tabiat kanunlarına uygun bir reaksiyonla diğerlerini de sarsabileceği daima uykularımızı kaçıran bir ihtimaldir." [12] Ancak tüm itirazlara rağmen Arapça ezan yasağı CHP'lilerin de desteğiyle 17 Haziran 1950'de kaldırılmıştır.

İktidarı sürecinde Demokrat Parti hep Amerika ve Batı çizgisinde bir kalkınma projesini takip etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren Türkiye Amerikan egemenliğinde bir dünya ekonomisiyle ve politikalarla bütünleşmeye çalışmıştır. Nitekim Menderes tam da böyle bir politikanın sözcülüğünü üstlenmiştir. Kore Savaşı ve ardından NATO'ya giriş Batı merkezli bir dünya sistemine eklemlenme çabasıdır.

---

[11] Yener Abdülhalim, "Ezan'ın Aslına Çevrilmesi ve Basındaki Yankıları (5-18 Haziran 1950)", **Köprü**, 66. Sayı, Bahar 1999, http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=436

[12] Abdülhalim, a.m.

Türkiye'de "ılımlı İslam"a kapı aralayan bu politikalar aslında bu Amerikanvari modernleşme çabasına da hizmet etmektedir. İki kutuplu dünya sistemi içinde Amerika'dan yana olan Türkiye için, gittikçe daha da diktatörleşen ve emperyalist bir güç haline gelen Sovyetler Birliği'nden kurtulmanın yolu İslam'ın Bolşevizm üzerindeki kırıcı etkisine sarılmaktır. Bolşevik ve komünist ideolojinin yayılması konusunda din bir çeşit kurtarıcı olarak görülmektedir.

Yıllarca yer altına itilen, baskılanan İslam, topluma belirli bir dozda enjekte edilerek yeni dünya sistemi ile uyum yaratılmaya çalışılmaktadır. Nitekim Menderes daha 1948 yılında yeni dünya sistemi içinde tarafsız kalmanın mümkün olmadığı vurguluyordu. "Bu gün dünyamızda bir ülke için tarafsız kalmak imkansız hale gelmiştir. Amerika ve Rusya'nın önderlik ettiği iki blokun ortasında kalmak, her ülke için hatalı bir yoldur. Milli veya bağımsız diye adlandırılan dış siyaset, gerçekte BM'deki demokrasi anlayışından uzaklaşmak demektir."[13]

Demokrat Parti bu koşullarda zafer kazanmaya devam etmektedir. 3 Eylül 1950'de Demokrat Parti genel seçimlerdeki başarısını mahalli seçimlerde de oylarını artırmıştır. Mahalli idareler seçimlerinde 600 küsur belediyeden 560'ını Demokratlar kazanmıştır.

Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan bir diğer etmen özellikle 1946-53 yıllarının ekonomik büyüme atmosferiyle de açıklanabilir. ABD kredileri eşliğinde kalkınma, Tarım kesimindeki genişleme, köylüleri ihya eden politikalar ve dış konjonktürün de etkisiyle DP 1954 seçimlerin de başarısını perçinledi:

"54 seçimleri % 88.6 katılımla gerçekleşti. 1954 seçim sonuçları CHP için, 1950 sonuçlarından daha da yıkıcıydı. Aslında CHP'nin oyları 1950 seçimlerine göre artmıştı, ama 3.5 milyon oy, seçim sistemine göre ancak 31 milletvekili ediyordu . CHP'nin oyu % 35.1'di. 1950 seçimlerine göre 375.000 oy kaybeden DP ise % 60'a yakın oy almıştı. Ama bunun karşılığında kazandığı milletvekili sayısı 488 idi."[14]

---

[13] Dilipak, **a.e**, s. 170.
[14] Dilipak, **a.e**, s. 192

Demokrat Parti için dinsel kurumlar bir amaç hizmeti görmüştür. İktidarı sürecinde bu kurumları da son derece başarılı bir şekilde kullanmıştır. Ankara ve çevresindeki Ticcanileri, yurt çapında ise Said-i Nursi'yi kayırmıştır. Ayrıca radyolarda sık sık mevlid okutmuştur. Bu gibi törenler ekonomik ve siyasal dar boğazlar arttıkça daha da kullanılır bir hal almıştır. DP iktidarı tarikatlar da dahil bütün dinsel kurumları kendi amaçları için kullanmıştır. Muhalefetin Demokrat Partiyi eleştirmek için başvurduğu jakoben bağnaz tavır, Demokrat Parti'nin bu politikalarını meşrulaştırmıştır.[15]

Çavdar'a göre; "Kırsal kesim ve onu yöneten kadrolar açısındandini kurumlar ne kadar önemli ise, belirli bir grup eşraf vb. orta sınıflar açısından da şoven duyguların pekiştirilmesi o derece önemliydi. Bu nedenle, DP bu duyguları sonuna kadar istismar etmeyi ihmal etmemiş bu açıdan 'Milliyetçiler Derneği" ve 'Komünizm'le Mücadele Derneği' gibi kendi denetiminde örgütleri kurmuş; bunun aracılığı ile bu duyguları kullanabildiği toplumsal gruplar arasında etkili olmuştur. Nihayet iktidarın son dönemlerinde 'Vatan Cephesi' örgütleriyle iktidarına yan destekleri aramıştır. Tüm bu örgütlenmeler DP'nin iktidar olmayı iyi bildiğini ve bu konuda elindeki tüm olanakları noksansız kullandığını göstermektedir."[16]

Menderes'in pragmatizmi ve halkla kurduğu dirsek teması ve iktidarda kalmak için milletin güçleriyle bütünleşme çabası ve bu yolda pek çok şeyi göze alması, ona kalkan yaratmaya yetmemiştir. Dinle ve tarikatlarla kurduğu ilişki her daim muhalefetin elinde bir koz olarak kullanılmıştır. Düşmanlık toplumsal dokunun tüm hücrelerine sinmiştir.

Menderes çevresini saran düşmanca atmosferi hep hissetmiştir, iktidara geldiğinde bile darbe olasılığından büyük kaygı duymaktadır. Bu atmosfer Menderes'in gittikçe otoriterleşen politikasını etkileyen bir süreçtir. Diğerinin varlığını yok etmeye yönelik örtük bir şekilde de olsa devam eden kıran kırana bir savaş atmosferinde sertleşmekten başka bir seçenek görünmemektedir. 54 seçimlerinden sonra iktidarını sağlamlaştıran DP diktatörleşen iktidarına meşru dayanak bulmuştur.

---

[15] Çavdar Tevfik, "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** cilt 8 İstanbul: İletişim, t.y, s. 2073-2074.

Dilipak o dönemi şöyle aktarmaktadır:

"...Oy kaybı ve kamuoyu gücünü göstermeyen parlamento aritmetiği DP'lileri haksız bir zaferin çılgınlığına sürüklemişti. Seçmenin %60'ı aşkın desteğine karşılık, parlamentonun % 95'ine hakimdir. DP'nin önlenemeyen yükselişi, CHP'nin önde gelenlerini zor durumda bırakmıştı. Hükümetin bir dizi tasarrufu ve yasa teklifleri ile ilgili olarak İnönü şöyle diyordu: "Bu tasarılarla yeni bir karanlık döneme girmiş bulunuyoruz. Adım adım mutlakiyete gidiyoruz. İktidarı destekleyenleri uyandırmak isterim. Gidiş tehlikelidir. Sorumluluklarınızı biliniz."[17]

... "İnönü'nün korkusu, DP'nin kendi şeflik dönemini hatırlatır bir üslub içine girmesi idi. Kendi döneminin özelliklerini çok iyi bilen İnönü, kendisinin rakiplerine reva gördüğü uygulamanın, bugün DP'liler tarafından kendilerine karşı uygulamasından korku ve kaygı duyuyordu."[18] Onu yöneten kad

... "DP bir antitez olarak doğdu ve kendi varlığını CHP'nin zaafları ile temellendiriyordu. DP'nin tabanı bir ülkü etrafında toplanmıyordu. Birliktelik iç cazibeden ya da eylemin dinamizminden kaynaklanmıyordu. DP bir çok eğilimi birden özünde barındıran bir kitle partisi idi." [19]

Demokrat Parti bu yeni politikalarını hayata geçirirken, arka planda CHP ile girişilen şiddetli bir mücadele hüküm sürmekteydi. Bu daha ziyade varoluşsal bir mücadeleydi.

Her ne kadar Demokrat Parti büyük bir kitle desteğiyle iktidara gelmiş de olsa, 27 yıl iktidarda bulunmuş bir partinin destekçileri bürokrasi ve askeri yapı içinde kastlaşmış bir tabaka olarak varlık gösteriyordu. Dolayısıyla kimi zaman örtük bir şekilde, kimi zaman ise son derece sıcak bir şekilde süregeliyordu.

---

[16] Çavdar, a.m, s.2074
[17] Dilipak, **a.e**, s.193
[18] Dilipak, **a.e**, s.193.
[19] Dilipak, **a.e**, s. 194

İki partinin eğilimlerini tahlil ederken daha önce vurguladığımız "merkez vs. kenar" gerilimi partilerin ilişkisini doğası gereği gergin bir hale sokmuştu. Bu gerilim, Demokrat Parti iktidara gelmeden önce başlamıştı. Demokrat Partinin güçlendiğini hisseden CHP'de son derece düşmanca bir tavır kendini göstermeye başlamıştı. Demokrat Parti iktidara gelir gelmez ilk icraatlardan biri İnönü'nün resmi dairelerdeki resimlerin indirilmesi genelgesi olmuştur.[20]

CHP ve DP arasındaki çekişme toplum tabanında da gerilimler yaratmaya başlamıştır. 6-7 Eylül hadisesi bunun bir yansımasıdır. Rum vatandaşların, iş yerlerinin yağmalanması, mal mülklerinin talan edilmesi ve pek çoğunun memleketi terk etmesi ile sonuçlanan bu hadise Kıbrıs meselesi konusunda pompalanan milliyetçiliğin sonucudur.

Basın, bu milliyetçi atmosferin yayılmasında önemli bir işleve sahiptir. Kıbrıs'ın geleceği üzerine yapılan görüşmeleri takiben, bu milliyetçi hezeyan yaşanmıştır. 6-7 Eylül meselesi, gerginleşmiş bir toplumsal yapının ve daimi bir gerilimin sonucudur.

1957 seçimleri hem ekonomik olarak durağan bir dönemde, hem de sertleşen Demokrat Parti çizgisine karşı köylüler ölçeğinde olmasa da aydınlar ölçeğinde bir muhalefetin oluştuğu bir dönemde yapıldı. Demokrat Parti oylarında belirli ölçüde bir kayıp yaşamış olsa da, yine de başarılı çıkmıştı. DP oyların %47.3'ını alarak 424 milletvekili, CHP ise oyların %40'ını alarak 178 milletvekili çıkarmıştır.

1957 seçimlerinden sonra darbenini ayak sesleri yavaş yavaş duyulmaya başlanmıştır. Menderes darbenin gelebileceğini hissediyordu. Ortam iyice sertleşmekteydi. Darbe planı yaptıkları gerekçesiyle 9 subayın tutuklanması atmosferi iyice gerginleştirmiştir. 1958'de Irak'ta gerçekleştirilen devrim atmosferin kızışmasını sağlayan başka bir dışsal etki oldu. Demokrat Parti CHP'nin son derece aşikar bir şekilde darbe çığırtkanlığı yapan tavrını halk iradesine, meclisin meşruiyetine bir saldırı olarak görmekteydi.

---

[20] Dilipak, **a.e**, s.159

"Devrim", "darbe", "ihtilal" imalarının ortalıkta uçuştuğu böyle bir dönemde, Menderes, bir karşı duruş olarak "Vatan Cephesi" uygulamasını hayata geçirmişti. Vatan cephesine dahil olanların ismi tek tek radyolarda okunuyordu. Burada vurgulanmak istenen CHP'nin halk egemenliğine karşı tavır aldığıydı. DP'nin Artan gerilim İnönü'nün Ege gezisi sırasında saldırıya uğraması ve Topkapı civarında saldırıya uğrama tehlikesinin son anda bertaraf edilmesi ile iyice tırmanmıştır.

Gelişen olaylar D.P'yi muhalefeti kısıtlayıcı bir takım önlemler almaya itti. DP üyelerinden oluşan bir tahkikat komisyonun kurulmasıyla siyasi partilerin siyasi toplantıları durduruldu, meclis tartışmalarının gazetelerde yayımlanması yasaklandı. Bu süreçle birlikte iyice gergin olan ilişkiler adeta patlama noktasına geldi.

Komisyonu eleştiren akademisyenlerin ceza alması, öğrenci ayaklanmalarını tetikledi, askerin bu duruma müdahil olmasıyla darbeciler için istenen atmosfer sağlanmış oluyordu, oluşturulan bu kaos ortamını hareketlerini meşrulaştırıcı bir argüman olarak kullandılar.

1958-59 döneminde köylülerin desteği büyük ölçüde Menderes'den yanaydı. Yine de DP'nin çoğunluk desteğini hala elinde bulundurması ve bilhassa halk köylüler nezrindeki yeri onu kurtarmaya yetmeyecekti. Bütün darbeler gibi 60 darbesi de halka rağmen yapılmış, muhalefet eliyle organize edilen bu kalkışmaya halk sonradan dahil edilmişti.

Demokrat Parti'nin, tarafların birbirini yok etmeye odaklandığı bir çatışmanın ortasında, varlığını korumak için gittikçe sertleşen yüzü toplumun bir kesiminde ciddi bir muhalefet oluşturmuş ve CHP'nin politikasını meşrulaştırmasına zemin sunmuştur. Ancak böylesine bir atmosferde Demokrat Parti'nin daha ılımlı bir politika yürütmesinin gerekliliğini savunmak gerçekçi değildir. Zaten bizim bu çalışma içinde yapmaya çalıştığımız bir şeyi savunmak değil, tarihsel süreçleri sebep-sonuç ilişkisi içinde anlamaya çalışmaktır.

1960 darbesine giden süreçte ve askeri müdahaleyi meşrulaştırıcı bir argüman olarak sıklıkla Demokrat Parti'nin dine olan tavrı sorgulanmıştır. Kendini laikliğin, Atatürk ilkelerinin yegane bekçisi olarak gören CHP Kemalizmi, dini irtica tehlikesine karşı savunduğunu öne sürüyordu. Ancak bu kelimenin tam anlamıyla bir bahaneydi. Demokrat Parti her ne kadar muhafazakar bir tarza sahip olup, yığınların hassasiyetine denk düşen bir politika izlese de hiçbir zaman Türkiye'nin modernleşme ve Batı tarzı kapitalistleşme modelinin dışında bir üslup benimsememişti.

Demokrat Parti'nin Kemalizm'e yaklaşımı onu dogmatik algılanışından çıkararak çağın gereklerine uydurmaktı. Demokrat Parti, Türkiye'nin modernleşme yoluyla çakışmayacak bir şekilde kapitalistti ve kendinden önce CHP'nin yaptığı gibi o da kapitalizmi yerleştirmeye çalışıyordu, ancak çağının koşullarına uygun olarak, farklı bir üslupla.

Demokrat Parti sayesinde ulusal parti prestijinin dışında kalan kişiler, politika içinde kullanılabilecek bir örgütsel kaynağa ulaştı. Bu kaynak sayesinde dini ya da kutsal kişilerden, cemaatlerden oluşan bir iletişim ağı meydana geliyordu. Yerel, itibarlı kişiler bu ağa dahil olarak servet kazandılar ve toplumsallaşabildiler.[21] Böylece yıllarca baskılanan yok sayılan cemaatler de bu çarka dahil olarak Demokrat Parti döneminde yeryüzüne çıkabilme olanağı buldular. Örneğin Nurcular Demokrat Parti'yi desteklediler. Bu bir şekilde yerelde kalan dinsel motiflerin, Türkiye'nin kalkınmaya idealine dahil edilmesi olarak da değerlendirilebilir.

---

[21] Mardin Şerif, "2000'e Doğru Kültür ve Din", **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 222.

C- 1960 Sonrası Ortaya Çıkan Özgürlükçü Ortam ve Siyasal İslamın Gelişimi

1960 darbesi ile birlikte DP CHP arasındaki gerilim en üst noktaya ulaşıyor. Merkezci devlet bürokrasisi bir kez daha seçilmişlerin üzerinde egemenlik kuruyordu. Darbeyi yapanların gözünde DP Atatürk ilkelerine karşı bir parti idi. Bu darbe ile birlikte rejim düşmanlarından kurtarılarak, Kemalist egemenlere teslim edilecekti. Bu darbeyi gerçekleştirenler Kemalist ideoloji içinde yetişmiş ve onun militan-ulusalcı hamuru ile yoğrulmuş subaylardı.

Keyder'e göre "1960 darbesine katılan ve onu destekleyen subayların algılayışına göre DP Kemalist ülkülere hakaret etmekten suçluydu. Bilincine varılmamış suçlama, DP'nin bürokratik seçkinlerce uygulanan göreneksel vesayetin aleyhine vahşi sermaye birikimine izin vererek bir sınıf partisi haline geldiği yolundaydı. Bu politika orduyu rejimin koruyucusu olarak oynayageldiği geleneksel rolden yoksun bırakmıştı. Dönemin kıdemli subayları hala Kemalizmin eğitiminden geçmiş bir kuşaktandılar. DP'nin orduyu siyasal iktidardan fiilen yalıtan ideolojik ya da iktisadi ayrıcalıklardan yararlandırmayan tutumu onları gücendirmiş olmalıydı. Ordu halkın siyasallaşmış ve bölünmüş görüntüsünden, geleneksel çekişmelere göre çizilen parti çekişmelerinin devlet politikalarını belirlemeye başlamasından ve gitgide CHP muhalefetini baskılamaya yönelik önlemler alınmasında şikayetçiydi. Nitekim hiç değilse subayların çoğunluğuna göre zorbalar bir kere hükümetten uzaklaştırıldı mı, genel irade hükmünü geçirecek, Kemalist mirasın gerçek sahiplerinin yeniden göreve seçilişiyle sonuçlanacaktı.[22]

Darbeden sonra Milli Birlik Komitesi önderliğindeki kurucu meclisin hazırladığı anayasa 1961 yılında yapılan referandumla geçmiştir. Bu anayasa profesörlerin oluşturduğu bir komite tarafından hazırlanmıştı ve "bir yandan toplum içerisinde bir çeşit sosyal demokrat dengenin temellerini atma amaçlanırken bir yandan da kapitalist ekonominin düzgün bir şekilde gelişmesi yönlendirilmeye çalışılıyordu."[23] 61 anayasası önceki metinlerden çok daha farklı bir yapı içermektedir. Önceki anayasalar Türkiye Cumhuriyeti de miras aldığı merkezi

---

[22] Keyder Çağlar, "Türkiye Demokrasisi'nin Ekonomi Politiği", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul: Belge Yayınları, 1998, s.62.

yapının ve dönem koşullarının yarattığı zorunluluklar nedeniyle kendi çoğulcu toplum yapısıyla pek de bağdaşmayacak bir şekilde "çoğunlukçu" yani çoğunluk iktidarına dayanan bir anlayışla demokratik hayata girmiştir. Bu yapılanmadan ilk sapma 1961 anayasası ile gerçekleştirilmiştir. Bu yeni durum elbette ki dış dünyanın koşullarından bağımsız değildir. Türkiye'nin bu yeni eğilimleri konjonktürel yönelimlerle paralellik taşıyan bir örüntü ihtiva etmektedir.

Bu anayasa ile iktidar; bağımsız yargı, anayasa mahkemesi ve anayasal kurumlar aracılığıyla sınırlandırılmaya ve denetlenmeye çalışılmıştır. 1961 anayasasında yasama, yürütme ve yargıya bağımsızlık sağlanmış ve bu yapıların birbirini denetlemesini öngören bir mekanizma kurulmuştur. Böylece yürütmenin ve iktidarın gücünün kırılması amaçlanmıştır. Yine 60 müdahalesi ile nispi temsil esası getirilmiş, hiçbir partinin tek başına iktidar olmasına izin vermeyen bu sistem kısa ömürlü kabineler ve buna bağlı istikrarsız dönemlere sebebiyet vermiştir.

1961 anayasası daha önceki metinlerle kıyaslandığında çok daha özgürlükçü bir anayasadır ve her ne kadar demokratikleşme süreci bir darbeyle kesintiye uğramış olsa da 61 anayasasının sunduğu daha demokratik atmosfer Türkiye'de siyasal İslam'ın gelişimini ilerletmiştir.

Keyder bu dönemi şöyle anlatmaktadır: "1960'lar hızlı sanayileşmenin, toplumsal dönüşümün ve burjuvazi içindeki farklılaşmanın bir araya toplandığı bir dönem oldu. Büyük çaplı kentleşme kitleleri özgür kılmada kısa sürede başarılı olmuş, siyasi çatışmaların koşullarını hazırlamıştı. Yeni anayasanın liberal hükümlerini izleyen sendikalaşma 1963-296.000'den, 1971'de 1.2 milyona yükseldi. Hızlı sanayileşme ve geleneksel toplumun çözülüşünün yanı sıra kent işçilerinin belirli ölçüde politikaya katılması çevrenin özelliklerindendir. Bu biçimleştirme içerisinde ender olan rekabetçi demokrasinin ayakta kalışıdır. Türkiye'nin burjuva demokrasisiyle yaşadığı tecrübeyi açıklamaya yardımcı olabilecek iki etkenden daha söz edilebilmişti: Küçük toprak sahibi köylülerin yokluğuyla, yabancı sermeyenin yokluğu. Hızlı sanayileşmenin başlamasıyla önem kazanan üçüncü bir etmen

---

[23] Keyder, **a.e**, s.62.

burjuvazi içindeki herhangi bir hizbin hegemonik egemenlik kurmadaki yetersizliği oldu."[24]

Bu durum göstermektedir ki artık Türkiye'nin siyasal ve politik olarak çok daha parçalı bir döneme verilmiştir. Bundan böyle Tek Parti dönemi ile toplumsal dokuya damgasını vuran hetorojen yapı artık geçerliliğini yitirmiştir. Burjuvzinin herhangi bir kısmının toplum içindeki hegemonyası son bulmuş, işçi sınıfı örgütlü bir şekilde tarih sahnesine çıkmıştır. Artık Tek Parti dönemindeki gibi baskın bir politika hem uluslar arası ölçekte, hem Türkiye sınırları içinde geçerliliğini yitirmiştir. Yani bundan böyle devletin Demokrat Parti iktidarı ile birlikte esneyen rijit yapısı iyiden iyiye bir kırılmaya uğrayacak, Tek Parti döneminin "ötekileri" ile kurulan ilişki bir ölçüde esneyecektir. Bu görece ferahlama atmosferinden İslam da kendine düşen payı alacak ve bu alanda bir serbestlik yaşanacaktır.

Tek Parti döneminde din; tamamen yok sayılan, baskılanan ve toplumsal projenin dışına atılan bir olguydu. Çok partili dönem ve Demokrat Parti'nin iktidarı sürecinde yerel güçler ve dolayısıyla İslam iktidarla bağlantı kurarak bir çeşit meşrulaşma zeminine sahip oldu. Ancak İslam'ın bağımsız bir şekilde siyasileşmesi söz konusu değildi. O ancak iktidar partisinin kendine sunduğu olanaklar içinde bir ölçüde söz sahibi olabiliyordu. 60 döneminde ise İslamcılar, gelişip, serpilme çeşitli entelektüel kaynaklardan beslenme, ideolojilerini kuramsallaştırma olanağına sahip oldular. Ancak bu dönemde hareket başlı başına bir İslami hareket olabilecek ideolojik olgunluğa ulaşmamıştı. 1960 dönemi, iktidar talep eden siyasal İslamcı bir yapı oluşturmaya giden sürecin kuluçka evresidir.

DP'nin kapatılmasından sonra, onun bayrağını Adalet Partisi(AP) almıştır. Bu iki partinin çizgisi birbiriyle devamlılık arzetmektedir. Yine Yeni Türkiye Partisi de benzer bir muhafazakar söyleme sahiptir. Bu dönemde İslamcıların hükümet mekanizmasını ele geçirmek ve iktidarı hedeflemek gibi talepleri bulunmamaktadır. Bu dönemde İslamcı yapı henüz ittifaklar halindedir ve siyasi bir netlik kazanamamıştır.

---

[24] Keyder Çağlar, "Türkiye Demokrasisi'nin Ekonomi Politiği", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul: Belge Yayınları, 1998, s. 64-65.

Onların talepleri toplumda kendilerini daha çok gerçekleştirebilmeye dairdir. "1960'larda anti-komünizm, maneviyatçılık, muhafazakarlık gibi değerler etrafında sağ cephe ile ittifak yapan ve örgütlenen İslamcı gençliğin gündeminde; yeni cami ve mescitlerin açılması, İslam akademileri, kız imam hatipleri veya İslam kolejleri kurulması, kız öğrencilerin tesettürlü olarak okuyabilmeleri gibi sorunlar yer almaktaydı."[25] Yani İslamcılar, sisteme yönelik eleştirileri toptan bir dönüşüm isteğinden ziyade kendilerine varlık alanı sağlayan bir takım düzenlemeler talep etmekteydiler.

Bu dönemde İslamcı hareketi besleyerek daha sonra onun Siyasal İslam niteliği kazanmasına vesile olan bir diğer uygulama ise dönemin özgürlük atmosferinde çeviri faaliyetlerinin ivme kazanması oldu. Türk düşün dünyasına katılan eserler İslam'ın entelektüel boyutunda bir derinleşme yaratmıştır. Nitekim "İslamcılığın düşünce yapısı, 1960 sonrasındaki tercüme hamlesiyle Mısır ve Pakistan'dan kaynaklanan Selefi bir İslam anlayışının izlerini hala taşımaktadır."[26] 60'larda başlayan tercüme faaliyetleri özellikle 80'lerde büyük bir gelişme kaydetmiştir. Tercüme faaliyetlerinin etkisiyle İslami düşünce konusunda oluşturulan entelektüel mirasına ulaşabilmek herkes için mümkün olmuştur.

Demokrat Parti'nin mirasını devralan Adalet Partisi bu geleneğe eklemlenmenin yarattığı bir takım avantajlara sahip oldu. Bu etki öylesine büyüktü ki Milli Selamet Partisi zamanında bile kimi dini hareketlerin AP'ye ilgisi devam etti. Nitekim AP her ne kadar Anayasa'nın laiklik ilkesini aşmamak için son derece temkinli davransa da geçmişte Demokrat Parti'yi desteklemiş olan -Nurcular gibi- İslami gruplara son derece hoşgörülü davrandı. "Her Müslüman Türk göğsünü gere gere Müslüman olduğunu söyleyebilir" diyerek DP'nin kitlesine hitap etmeyi bildi.[27] Bu bağlamda AP'nin önemli bir boşluğu doldurarak, doğru bir manevrayla DP mirasına sahip çıktığı ve DP'yi destekleyenlerin saygısını kazandığı söylenebilir.

---

[25] Akdoğan Yalçın, **Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Anatomisi**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2000, s. 161.
[26] Akdoğan, **a.e**, s.152.
[27] Akdoğan, **a.e**, s.163.

1960 darbesi aslına bakılacak olursa merkez ile çevre çatışmasının en görünür noktaya çıktığı kristalleşmiş bir halin uzantısıdır. Ancak bu darbeden sonra gelişen yeni toplumsal dinamiklere de bağlı olarak merkez mutlak hükümranlığını tamamen yitirmiştir. Merkezle çevre arasındaki çatışma yer yer yeniden ortaya çıksa ve bürokrasinin halk egemenliği kaşısındaki vesayetçi tavrı çeşitli kırılmalarla kendisini gösterse de bu daha ziyade tarihsel ibrenin bir taraftan diğerine salındığı bir süreç olagelmiştir.

BÖLÜM V
İSLAMİ HAREKETİN SİYASALLAŞMASI
VE
MİLLİ GÖRÜŞ ÇİZGİSİ

Siyasal partiler bir anlamda toplumsallaşmanın da aracıdır. Kitleleri siyasetin içine kanalize ederek, siyasal toplumsallaşmaya hizmet ederler. Dolayısıyla kitlelerin siyasi değerleri benimsemesinde önemli bir rol üstlenirler. Partiler, birleştirici bir unsur olarak da toplumsal mekanizmanın içinde yer alırlar.[1] Hangi görüş ve ideolojiye sahip olurlarsa olsunlar sonuçta tüm partiler aynı amaç ve hedefler peşinde siyaset yapmaktadırlar. Bu amaç iktidarın bizatihi kendisidir.

Akdoğan İktidara yönelen siyasi partiler çok farklı türlerde sınıflandırıldığına dikkat çekmektedir. Bu sınıflamaları belirleyen şey merkezi otorite ile ilişki ve bireyin sosyo ekonomik kökenidir. Örneğin F. Riggs, partileri resmi ideoloji ile ilişkilerine göre sınıflandırmaktadır. İdarenin desteklediği partileri resmi partiler, muhalefettekiler ise savaşımcı partilerdir.[2] Arper partileri iki şekilde kategorize etmektedir: politik rekabete izin verilen "temsil partileri" ve tekelci hegemonik, muhalefete izin vermeyen "dayanışmacı partiler"[3]

Literatürde bu tür kategorilendirmelere sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak Türk siyaset tarihine damga vuran temel çelişki kanımızca partilerin merkezle yani statükoyla kurduğu bağa içkindir. Örneğin CHP kuruluşundan bu yana statükoyla bütünleşmiş ve merkezi reflekslerin temsilcisi gibi davranmıştır. Milli Nizam Partisi ve Milli Görüş çizgisi ise, sistemin "ötekeleri"nin kurduğu ilk bağımsız parti yapılanmasıdır, sistemin karşısında konumlanmıştır ve ona muhalefeti içermektedir. Dolayısıyla siyasi hayatı boyunca sık sık kapatma davaları ile karşı karşıya kalmıştır.

---

[1] Akdoğan Yalçın, **Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Anatomisi**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2000, s.222

[2] Hüseyin'den Aktaran Akdoğan, **a.e**, s. 221.

[3] Hüseyin'den Aktaran Akdoğan, **a.e**, s. 221.

Modernlik ve İslam ilişkisi üzerine tartışmalara literatürde sıklıkla rastlanmaktadır. 18. Yüzyılın ikinci yarısından ve 19. Yüzyılın başından itibaren Batı'nın, katı modernizmi, İslam dünyası karşısına ciddi bir meydan okuma ile dikilmiştir. Başlangıçta sadece savaş alanlarında ortaya çıkan bu üstünlük hali, giderek sosyal, ekonomik, bilimsel kültürel bütün süreçleri etkisi altına almış ve "modern olan yeni bir hayat ve zihniyet biçimi" olarak etki alanını genişletmiştir. [4] Şerif Mardin'e göre bunun nedeni Prangalarla devlete bağlanmış resmi bir İslam'ın Batı etkisinde doğan problemlere cevap verecek yetkinlikte olmamasıdır. [5]

Cumhuriyet döneminin yönetici bürokratları tam anlamıyla batıdan devralınan bir aydınlanmacılığın temsilciliğini yaptılar. Batı'nın ve dolayısıyla da modernizmin zaferi kayıtsız şartsız kabul ettiler. İslam olgusu yok sayılarak bir çeşit "nifak" ve "tehdit unsuru" olarak algılandı. Dolayısıyla İslamcılar modernizme karşıtlık üzerinden yürütülen bir muhalefet hareketi içinde toplandılar. Ancak burada bir "çelişki" devreye girmektedir. İslamcılar ve İslami hareket her ne kadar kendini tamamen ötekileştiren modernist projeye büyük öfke duysa ve varlığını ona karşıtlık üzerinden kursa da zaman içinde onunla yoğrulmak ve o değerlerle bir şekilde eklemlenmek durumunda kalmıştır. Türkiye tarihinde bağımsız bir İslami oluşum olarak ortaya çıkan Milli Görüşçüler'in İslamcılığı da böyle bir kategoriye içinde değerlendirilebilir. Milli Görüşçüler hem "Batı Kulübü"nden nefret etmekte, hem de Batı tarzı olmasa da, özgül bir modernleşme ve kalkınma idealinin peşinden koşmaktadır.

Milli Nizam Partisi'nin kurulmasıyla birlikte tarih sahnesine çıkan Milli Görüş hareketinin tutunmasını sağlayan koşulları analiz etmek, hareketin yapısını anlamak açısından çok önemlidir. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki II. Dünya Savaşı sonrasını takip eden yaklaşık 30 yıllık bir süreçte Dünya ve Türkiye üzerinde kalkınmacı politikaların çok popüler olduğu dönemlerdir. 1960 Anayasası'nın özgürlükçü atmosferi siyasal düşüncelerin özgürce ifade edilmesine olanak

---

[4] Arslan Abdurrahman, "Seküler Dünyada Müslümanlar", **Modern Dünyada Müslümanlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 183.

[5] Mardin Şerif, "Modern Türkiye'de Din", **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.108.

sağlamıştır. Bu gelişme ile birlikte siyasallaşma sadece merkez partiler ekseninde gerçekleşen bir faaliyet olmaktan çıkıp; solcu, sağcı ve İslamcı örgütlenmelerin gelişmesine olanak sunmuştur. Ancak Sarıbay'ın da belirttiği gibi "Anayasa'nın siyasal düşünce özgürlüğüne verdiği önem, 27 Mayıs sonrası dönemde bir yandan çeşitli sosyal ideolojilerin yayılmasına ortam hazırlarken, öbür yandan 'çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma' amacı çerçevesinde anayasada yer alan bazı ideolojik özlü ilkeler özellikle dinci ideolojinin yayılma sınırlarını da belirlemiştir." [6] Yani darbeyi gerçekleştiren elitin "Kemalizm'i koruma" refleksinin belirlediği kırmızı çizgiler anayasal metinde mevcuttur. Anayasanın bu denli özgürlükçü olması dünya konjonktürüyle de yakından ilişkilidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasının "altın yıllar" atmosferinde sosyal adalet, eşitlik, sosyal devlet gibi söylemler ön plana çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin despotik yönetimine karşı olarak demokratikleşme istemi dünya ölçeğinde yaygınlaşmıştır. Türkiye'de dünyada yükselen bu eğilimin parçası olmak durumunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye'de özellikle 60'lı yıllarla birlikte kapitalizmin iyice yerleştiğini görmekteyiz. Bu hızlı kapitalistleşme süreci bürokratik bir elitin eskisi gibi yekpare bir iktidar oluşturmasının nesnel koşullarını bırakmamıştır. Bu çok tabakalı toplum yapısına, dünyanın talepleriyle de orantılı daha özgürlükçü bir anayasa ile hitap etmek gerekmiştir.

Bu dönemde sanayi üretimindeki muazzam artışla birlikte, Demokrat Parti'nin tarım üzerinden gerçekleştirdiği kalkınma politikaları terk edilmiştir. Bununla birlikte küçük üreticilerin ezildiği, köylü kesimin geri plana atıldığı, sanayi ve ticaret burjuvazisinin güç kazanarak, toprak ağalarının siyasal plandaki güçlerini yitirdiği bir süreç kendini göstermiştir.[7] Adalet Partisi (AP iktidarı döneminde büyük sanayi kesimini koruyan bir politikanın sözcülüğünü yapmıştır. Demokrat Parti'nin varisi gibi görülerek köylüler tarafından desteklenen parti, böylece tabandaki desteğini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Sanayinin ve kapitalistleşmenin agresif bir büyüme sürecine girdiği dönemler her zaman güçlü olanın kazandığı, küçük üretici ve burjuvazinin ezildiği süreçler olmuştur. Bu tür dönemlerde baskılanan küçük üreticiler radikalleşir ve bu radikalleşme siyaset sahnesinde temsil

---

[6] Sarıbay, Ali Yaşar, **Türkiyede Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s. 97.

koşullarını yaratır. Tarihte kimi zaman küçük üreticinin temsilciliğini solcular üstlenmiştir. Bu aşamada ise küçük üreticiyi parçalayan süreç, Milli Nizam Partisi'nin gelişmesine olanak sağlayacaktır. Adalet Partisi hem muhafazakar eğilimlere hitap eden yapısı hem de pek çok sınıfsal eğilimi içinde barındıran bileşkesi ile Milli Görüşçü hareketin serpilerek bağımsız bir harekete dönüşmesine sebep veren bir çeşit koza gibidir. Bu yönüyle AP'nin bağımsız bir siyasal hareketin oluşmasındaki tarihsel rolü göz ardı edilemez.

A- Milli Nizam Partisi

1970'lerden sonra Türk siyasal hayatında din-siyaset ilişkileri bakımından çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. İslamcılar ilk defa bağımsız bir parti kurmuşlardır. Önceleri böyle bir hareketin başarı kazanma şansı üzerinde durulmazken, Milli Görüş beklenmedik bir gelişim göstermiştir.

Şerif Mardin'e göre bu başarının altında bu çizginin Türk tarihinde daha önce görülmemiş bir şekilde modernizmle şu veya bu şekilde başarılı bir sentez oluşturmayı başarması yatmaktadır.[8]

Milli Görüş Hareketi, Adalet Partisi'nin içinde bir muhalif duruş olarak gelişmiştir. Ancak parti içinde kopmaya sebep olan olay Necmettin Erbakan'ın Odalar Birliği başkanlığından AP iktidarının emri ve polis zoruyla görevden alınmasıdır. Odalar Birliği'ndeki mücadele süreci ve Erbakan'ın koltuğunun zorla elinden alınması onun küçük üreticiler tarafından daha çok desteklenmesine sebep olacaktır. Daha sonra Erbakan'ın Konya milletvekilliği aday adaylığı da parti tarafından düşürülmüş, Erbakan Konya'dan bağımsız aday olmuştur. "Bağımsızlar hareketi" olarak tarihe geçen bu oluşumda yer alan diğer bağımsız adaylar milletvekili seçilememiştir.

---

[7] Sarıbay, **a.e**, s. 96.

[8] Mardin Şerif, "Modern Türkiye'de Din", **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.109

Milli Nizam Partisi(MNP) bu koşullarda 26 Ocak 1970'de Erbakan'ın liderliğinde kurulmuştur. Milli Görüş'ün kuruluş nizamnamesi incelendiğinde "ahlaki çöküntüye karşıtlık", "küçük ve orta ölçekli girişimcilerin desteklenmesi gibi maddeler dikkat çekmekteydi. Milliyetçi-muhafazakar bir bakış açısını temsil eden MNP, Osmanlı kültürü ile kendileri arasında bir bağ görmekte ve Osmanlıyı yüceltmektedir. Medeniyet kavramını reddetmeyen Milli Nizam Partisi, medeniyeti, batılı modernist algının denkleminden başka bir yerde yani İslam'da aramaktadır. Kuruluş beyannamesinde sürekli "Hak'ka bağlılık", "Hak'kı tutma" gibi tanımlamalar yapılmış, İslam ile kurulan bağ tereddüte yer vermeyecek şekilde açıklanmıştır.

Milli Nizam Partisi batılı olmayan, taklitçilikten sakınan bir kalkınma modelini desteklemiştir. Bu yönü onu modernist geleneğe dahil etmektedir. Ancak kapitalizmin yarattığı ahlaki erozyona ve onun katı laiklik anlayışına karşı çıkmıştır. Bu yönü ise onu muhalif yapmaktadır. Milli Nizam Partisi, ahlaki değerleri sistemle bütünleştirmenin temsilciliğini yapmıştır. Örneğin sadece helal kazanç desteklenmiştir, özel sektörün gelişimine, ticari ahlakın geliştirilmesine, işbirlikçi ve çıkarcı zümrelerin kösteklenmesine vurgu yapılmıştır. "Adil dağıtım" Milli Nizam'ın önem verdiği kaidelerden biridir. Gerek devlet kredilerinin, gerekse yatırımların tüm yurdu ve az gelişmiş bölgeleri de dikkate alarak gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Türk ekonomisinin dışarıya bağımlılığı, adaletsiz gelir dağılımı, verginin daha çok yoksulların sırtına binmesi gibi konular MNP'nin karşı çıktığı hususlardır.

Milli Görüş'ün ilk durağı olan MNP gerek ideolojik netleşmesinin henüz tam olarak gerçekleşmemesi, gerek entelektüel beslenme alanlarının kısıtlılığı, gerekse ilk olmanın yarattığı acemiliklere rağmen çok önemli bir amaca hizmet etmiş, yıllarca yok sayılan İslam'ı merkeze yaklaştırma adına önemli bir umut olmuştur. Parti 1971 yılında 12 Mart atmosferinin yeniden güçlendirdiği bürokrasi ve dogmatik Kemalist yaklaşımın hışmına uğrayarak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılsa da, Milli Görüş çizgisi yıllara yayılan bir gelenek olarak devam edecektir

B-Milli Selamet Partisi

1972'de MNP' nin açıkça devamı olan yeni bir parti, Milli Selamet Partisi kuruldu. Bu kısa tecrübeden sonra kurulan Milli Selamet Partisi, İslamcı bir parti olarak damgalanmış ve bunun deyim yerindeyse çilesini fazlasıyla çekmiştir.

Kapitalizm ve modernite, "atomize olmuş bireyler" üzerine inşa edilmiştir. Kapitalist sistemin en temel özelliği toplum karşısında bireyi kollayan bir kurallar silsilesi inşa etmesidir. Kapitalizm girdiği tüm toplumları dönüştürür, geleneksel ahlaksal motifleri yerle bir eder, onun yerine bireysel değerleri ve çıkar hukukunu kurar. Bu türden dönüşümler toplumlarda her zaman ahlaki reaksiyonları tetiklemiştir. MSP de gittikçe kapitalistleşen Türkiye'nin geçirdiği ahlaki toplumsal dönüşüme bir çeşit reaksiyon göstermiştir.

MSP'nin söyleminde baskın bir millilik vurgusu vardır. Toplumun eski gücünü kaybetmesi "batı taklitçiliği" ile açıklamaktaydı. MSP'nin "Büyük Türkiye Meşalesi"nin şüphesiz en önemli ayağı "ağır sanayi" yolu ile özcü bir kalkınma modeli yaratmaktır. Japonya böylesi bir yaklaşıma örnektir. Ancak kendi bağımsız sanayileşmesi ile kalkınabilmiş bir ekonominin hayat standartlarını yükselteceği, bireyin refaha ve insana yakışır hayat koşullarına ulaşabileceği, bölgesel eşitsizliklerin yok olabileceği söylenmektedir.

Parti 14 Ekim 1973'deki seçimlere Süleyman Arif Emre'nin başkanlığında giren MSP Kısa zamanda cemaatlerin de desteğiyle geniş ölçüde bir örgütlenme gerçekleştirebilen parti 1973 seçimlerinde büyük başarı kazandı. 1.265.771 (%11.8) tane oy alan parti 48 milletvekili ve Senato seçimlerinde 516.822 (%12.3) tane oy alarak 3 senatör çıkarmıştır.[9]

"MSP'nin seçimlerde 49 milletvekili çıkarması ve hükümet ortağı olması, yalnızca siyasal bir başarıya değil, psikolojik bir devrime de yol açmıştı. Dindar kesimler daha özgüvenli, güçlü ve bağımsız bir hissiyata kavuşmuş ve davalarını daha yüksek sesle dillendirir olmuşlardı."[10]

---

[9] Çakır Ruşen, **Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar**, İstanbul, Metis, 1990, s. 217
[10] Akdoğan, **a.e**, s. 227.

MSP'nin bu koşullarda iktidar olabilmesi için koalisyon hükümeti kurması şarttı. Koalisyona yeşil ışık yakan CHP bu istemini MSP'nin de halkçı bir yaklaşımı olmasına dayandırıyordu. Ayrıca Ecevit'in başkanlığındaki CHP'nin kimi söylemleri İnönü'nün adıyla bütünleşen katı laiklik uygulamalarını eleştirir nitelikteydi.

Ecevit "biz İnönü döneminin laiklik anlayışını reddi miras olarak ortadan kaldırıyoruz. İnsanlara baskı yapılmasına karşıyız" anlamına gelen kimi beyanatlar vermiştir.[11] Demirel 12 Mart müdahalesine giden süreçte terörü önleyememişti. Müdahele hem AP'nin hem de CHP'nin tabanında kırılma yaratmıştı.[12]

Aslında MSP'nin, ideolojik yakınlık gereği AP ile koalisyon kurması gerekirdi. Ancak Demirel kendi içinden çıkarak, bu denli başarı gösteren bir siyasi oluşuma hala tepkiliydi ve koalisyon fikrini reddediyordu. İdeolojik olarak birbirine dana yakın görünün bu iki partinin İmam Hatip liselerinin açılması gibi bir konuda bile ayrı düşeceği CHP-MSP hükümet programı müzakerelerinde ortaya çıkacaktı.[13] MSP açısından ise CHP'ye yakınlaşmak onu irtica ile suçlayan merkezci yapıya karşı korunabilmek adına önemli bir kalkan olacaktı.

1973 genel seçimlerinde parti amblemi olarak anahtarı kullanan Milli Selamet Partisi, Türk siyasetinin de gerçekten anahtar partisi konumuna gelmeyi başardı. MSP tabanındaki muhalefete rağmen CHP ile ittifak kurdu. Böylece 26 Ocak 1974 yılında koalisyon hükümeti resmen başlamış oldu. Bu dönemde siyasal İslam'ın sisteme muhalefet ettiği noktaların bir kısmını sol hareket de savunmaktadır. Böyle bir atmosfer CHP ile MSP'nin koalisyonuna zemin yaratmıştır.

Sınıf muhalefeti ile, toplumun dışlanan unsuru olan İslam'ın merkeze muhalefeti belirli ölçülerde paralellik taşımıştır. Sosyal adalet, eşit bölüşüm, anti-emperyalizm, yoksulluğun yok edilmesi gibi kavramlar ortak paydalardır.

---

[11] Emre, Süleyman Arif, **Siyasette 35 Yıl**, cilt 2, İstanbul, Milsan Basın Sanayi, 1991, s. 56
[12] Emre, **a.e**, s. 71
[13] Emre, **a.e**, s.67-68.

İki harekette sisteme farklı ölçülerde muhaliftir. Sol hareketin muhalefeti yıkıcıdır. Bütün bu mağduriyetlerin sorumluluğunu sisteme atfetmekte ve eskisinin yıkılıp ancak yeni bir yapının kurulması ile tüm sorunların çözülebileceğini iddia etmektedir. Milli Görüş çizgisi içindeki İslami hareket için ise en azından yönetenler açısından sistemi yıkmak gibi bir talep söz konusu değildir.

MSP-CHP koalisyonu çok uzun ömürlü olamamıştır. İlk çatlak "genel af yasası"na ilişkin oylamada çıkmıştır. Meclis grubunda 163. Maddeden mahkum olanların affına dair kanun çıktı ancak 141 ve 142. Maddeden mahkum olanlar affın kapsamı dışında kalmıştır. Ancak daha sonra Anayasa Mahkemesi kararıyla bu maddeler de affın kapsamına sokulmuştur.

Kıbrıs Harekatı'nın ardından CHP'nin "harekatı sınırlandırma", MSP'nin ise süreci Ada'nın taksimini sağlayana kadar ilerletme istemi nedeniyle ipler iyice gerilmiştir. Üstüne bir de harekatı MSP'nin tamamen kendine mal etme çabaları eklenmiştir.

Ekonomik yapının iyice bozulması (1973 petrol krizi) ve ideolojik kutuplaşmanın arttığı bu dönemde koalisyon hükümeti başarı sağlayamadı. Buna bir de artan siyasi kutuplaşma ve terör olayları eklenmiştir.

77 seçimleri ile çeşitlenen siyasi talepler ve artan sınıfsal çatışmaları takiben istikrara daha az olanak tanıyan çok parçalı bir meclis yapısı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Milliyetçi cephe koalisyonları da başarılı olamamıştır ve süreç 80 darbesine doğru ilerlemiştir.

1-MSP'nin İdeolojisi

İslamcı muhafazakârlığın bir tezahürü olarak "ahlak ve maneviyat"ı odağına alan MSP aynı zamanda ABD'den bağımsız geliştirilen, "taklitçi olmayan" bir ulusal kalkınma sloganını benimsemiştir. "Batı kulübü"ne karşı bağımlılıktan kurtulmak ve milli bir sanayi yaratmak bu görüşün temel şiarlarından biridir.

Cumhuriyetin üzerine kurulduğu "batılılaşma" sevdası körü körüne bir taklitçilikten ibarettir. Ancak kapitalizm, bireycilik ve eşitsizlik yaratarak çöküş getirmektedir, batıyı model almak "teknoloji" gibi kimi tekil alanlarla sınırlı olmalıdır, bütüncül bir taklitçiliğe karşı çıkılmakta ve İslam'ın yarattığı kardeşlik ve eşitlik duygusu üzerinden bir millilik vurgusu öngörülmektedir.

Akdoğan'a göre; "Türkiye'de siyasi parti yapılanmasında ideolojik ayrışmanın sağlam temellere oturmadığı gözlenmektedir. Özellikle sınıf temelinde bir yapılanmanın olmaması, Türkiye'de sol partilerin daha yapay tabanlara sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Türk siyasetinde partiler lidere bağlı bir özellik taşırken, ciddi sosyal sınıflara dayanmak yerine her kesimden insanın oy verebileceği örgütler şeklindedir."[14] Milli Görüş tam da böyle bir çerçeveye oturmaktadır. Başlangıçta daha net bir ideolojinin savunuculuğunu yaparken, gittikçe seslendiği kitlenin alanını genişletmiş ve liderine bağlı bir kitle yaratmıştır.

Yine Akdoğan'ın belirttiği çok önemli bir nokta Türk siyasi hayatının sağ ve sol geleneğin dışında ürettiği özgün parti çizgisidir. Bunlardan biri Milli Görüş geleneği, diğeri ise Kürt etnik kimliği üzerine inşa edilen oluşumlardır. Birinicisi İslamiyet'i siyasetinin temel çerçevesi olarak almakta ve meşruiyetini buraya dayandırmakta; ikincisi aynı şeyi Kürt kimliğine uygulamaktadır. "Sıra dışı olan bu partiler esas olarak Cumhuriyetin laiklik ve milliyetçilik ilkelerine meydan okumaktadırlar. Bu özellikleriyle genel siyasi yelpazeye göre daha sivil toplumcu ve yerel bir özellik arz etmekte, öte yandan devletçi/popülist temelden de fazla uzaklaşmamaktadırlar." [15]

---

[14] Akdoğan, **a.e**, s. 222
[15] Akdoğan, **a.e**, s. 224-225.

Bütün bu değerlendirmelerden yola çıkacak olursak Milli Görüş çizgisinin, modernleşmeye eleştiri üzerinden inşa edilse de aslında İslam'ın modernleşme ile eklemlenmesine hizmet ettiği ve bu yönüyle radikal bir öz taşımadığı söylenebilir.

MSP'nin ideolojisini belirleyen bu ilkeler bir bütünün bileşenleridir. Birbirinden ayrı ve tekil olgular olarak değerlendirilemezler. MSP'nin son derece baskın bir vurgu olarak ortaya çıkan millilik yaklaşımında anti-emperyalist bir duruş göze çarpmaktadır.

Milli Görüş "Batı Kulübü"ne ve siyonizme karşıdır. O kalkınma yolunu sol ve liberal görüşlerin dışında "özcü" bir kalkışmada görmektedir. Bu yönüyle Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girme çabalarını reddetmektedir. "Yeniden büyük Türkiye meşalesi"nin referans noktası Osmanlı'dır. Osmanlı'nın yarattığı aydınlanmanın, dünyadaki medeniyetlerin kuruluşuna büyük katkı sunduğu, dünyayı dönüştürdüğü söylenmektedir. Medeniyet idealinin sadece Avrupa tekelinde bir süreç olmadığı, özcü, taklitten sakınan bir kalkınmanın mümkün olduğu vurgulanmaktadır.

MSP manevi ve değerlerine bağlı bir gençlik yaratmak istemektedir. MSP'nin ideolojisinde sıklıkla gençlere vurgu yapılmaktadır. Nitekim MSP başkanı Erbakan 19 Mayıs Gençlik ve Spor bayramı bağlamında gerçekleştirdiği bir konuşmasında şöyle demekteydi: "Gençliğimizin bugün yanlış kurulmuş bulunan materyalist taklitçi maarif zihniyetinin elinden kurtarılıp, hakkı tanıyan milli ve manevi değerlerimize bağlı bir gençlik olarak yetiştirmek ana hedeflerimizden birisidir (...) Gençlik ve Spor bayramını 50 milyonun kardeşliği inancı ile kutlarken, milletçe bugün çekilmekte olan buhran ve ızdırapların geçici olduğunu biliyor, gençliğimizin iman ve hamle şahlanışı ile aziz milletimizin tekrar tarihteki şerefli yerini alacağına inanıyoruz."

Ancak kendi bağımsız sanayileşmesi ile kalkınabilmiş bir ekonominin hayat standartlarını yükselteceği, bireyin refaha ve insana yakışır hayat koşullarına ulaşabileceği, bölgesel eşitsizliklerin yok olabileceği söylenmektedir. "İslam kardeşliği" adı altında Doğu ve Güneydoğu'nun kalkınmasının gerekliliği sıklıkla vurgulanmaktadır.

Milliyetçi Cephe hükümetleri ile MSP'nin ortaklığı sırasında Doğu ve Güneydoğu'da 47 fabrika açılmış ve 36.021 kişi istihdam edilmiştir.[16] Ayrıca 13 sanayi bölgesinde 140.466 kişilik istihdam sahası ve küçük sanayi sitelerinde 4383 dükkan sağlanmıştır.[17] Parti, "Kürtleri sahiplenen" bir yaklaşım göstermiştir. Bu bir yönüyle İslam kardeşliğinin yüceltilmesi ile de ilgilidir. Bu yaklaşım Kürtlerin uluslaşma isteminin giderek yaygınlık kazanarak Marksizm'e yaklaştığı koşullarda Kürt milliyetçiliğinin radikal yükselişi üzerinde kırıcı bir etki yaratmıştır. Nitekim MSP'nin bölgeye yaptığı yatırım karşılıksız da kalmamıştır. 1977 seçimlerinde Parti'nin oyları genel olarak düşüşe geçse de Hakkari, Bitlis, Van, Siirt, Mardin, Şanlıurfa, Muş gibi bölgelerde oy oranları artmıştır.[18]

Maddi kalkınma sürecinin bir ayağı "manevi kalkınma" süreci ile desteklenmiştir. Parti, kapitalist işleyişi manevi değerlerlerle harmanlamaya çalışmıştır. MSP ideolojisi manevi vasıtalarla halkı mutlu kılmayı hedefliyordu. İsraflı harcamalardan kaçınma, sömürü ve faizciliğin önlenmesi, adil vergilendirme, gelir dağılımında eşitlik gibi konular MSP'nin vaatleri arasındaydı. Parti programı dini inanç ve adalet ilkesi üzerine kurulmuştur.[19] "

İç Barış" ve "Devlet Millet Kaynaşması" manevi değerler ekseninde gerçekleştirilecek olgular olarak ele alınmıştır. Türk aile yapısında manevi değerlerin hakim olması ve Türk gençliğinin manevi değerlere göre yetiştirilmesi gibi konular Parti politikasının bileşenleridir. "Gençliğe manevi değerleri aşılama" istemi aynı zamanda dönemde yükselen anarşist olaylara yönelik bir tepkidir. Nitekim *Milli gazete* dönemi şu şekilde tarif etmektedir: "Altı ayda 1744 kişi öldürüldü. Anarşi yüzünden vatandaşlar ülkeyi terk etmeye başladı. Yurdun her yanında artık millet gece evine gidemiyor... Anarşi ülkeyi kurtarılmış bölge ilan etti. IMF'de anarşiden ilham aldı. Türkiye IMF'nin de kurtarılmış bölgesi."[20]

---

[16] Çalmuk Fehmi, **Erbakan'ın Kürtleri: Milli Görüş'ün Güneydoğu Politikası**, İstanbul, Metis yayınları, 2001, s. 15
[17] Çalmuk, **a.e**, s. 15.
[18] Çalmuk, **a.e**, s 15.
[19] Akdoğan, **a.e**, s. s. 230.

[20] **Milli Gazete**, 8 Haziran 1980.

Söz konusu dönemde tüm İslam dünyasını saran İslami hareketler yükseliş halindeydi. Örneğin İran'da Amerikancı şahlık rejiminin yıkılması ve Afganistan'da Sovyetler Birliği'nin uydusu olan rejime ve Kızıl Orduya karşı yürütülen Cihad Türkiye'de de yankı bulmuştu. Kutuplaşan atmosfer Türkiye'deki İslamcıları da militanlaştırmıştır. Akıncılar, Akıncı Güç, Gölge gibi yayınlarda dil radikal bir ton ihtiva etmeye başlamıştır. Bu dönüşümle birlikte MSP'nin muhalefeti giderek daha sert bir noktaya savrulmuştur. Nitekim bu süreç Konya Mitingindeki olaylar bahane edilerek kapatılması ile sonuçlanmıştır.

Dönemin sivrilen atmosferi bütün yapılar gibi MSP'yi de dönüştürmüştür. MSP İslam içerikli bir partidir. Belirli bir ölçüde de olsa hayatın İslam normlarına göre bir ölçüde revizyonunu talep etmektedir. Ancak Milli görüşün laiklikle kurduğu ilişkinin en azından teorik düzeyde de olsa "inanç özgürlüğü" bağlamında ele alındığı görülmektedir.

Anlaşılmaktadır ki MSP, MNP ile aynı bakış açısı ve ideolojiye sahip olmaklabirlikte onun ideolojik olarak netleşmiş ve sağ milliyetçilikten bağımsız bir vizyon geliştirmiş halidir. Öyle ki Akdoğan'ın da belirttiği gibi 1970-80 arası dönemde MSP'nin de yan kolu olan MTTB-Akıncılar (Milli Türk Talebe Birliği) gibi oluşumların İslami çizgiyi temsil ettiği ve temel doğrultusunu belirlediği söylenebilir.[21]

MSP'nin barındırdığı bu netleşme ve "İslami çizgiyi temsi etme" hali ve hatta bu çizginin yer yer sertleşmesi onu modernist yörüngeden de çıkarmamıştır. Nitekim MSP'nin o dönemin temel eğilimini oluşturan kalkınmacı politikaya verdiği destek, Kıbrıs Barış Harekatı sırasında iç siyasetle yakaladığı uyum, geleneğin temsilcisi CHP ile giriştiği koalisyon gibi hamlelerinin modernleşme projesinin yığınlarla barışması ve dengenin kurulmasına yardımcı olduğu söylenebilir.

[21] Akdoğan, **a.e**, s. 228.

Gençlik döneminde tamamen MSP çizgisinin belirlenimi içinde olan Recep Tayyip Erdoğan'ın o dönem yaptığı bir konuşma hareketin çizgisi hakkında fikir vermektedir. İstanbul'un Fethi'nin 527. yılı vesilesiyle Milli selamet Partisi İstanbul İl Gençlik teşkilatının tertiplemiş olduğu Fetih gecesinde Erdoğan şöyle demektedir: 'Alemlere rahmet olan, sen olmasaydın alemleri yaratmazdın" diye Hz Muhammed'in (S.A.V) hadis-i şeriflerine mazhar olan Fatih Sultan Mehmet Han'ın İmanlı Fetih nesli, hepinizi Cenab-ı Hakkın selamı ile selamlıyorum. "Değerli kardeşlerim, İstanbul'un fethinin 527. yılını kutlamak için buraya toplanmış bulunuyoruz. Günümüzde anarşi had safhaya ulaşmıştır. Bizleri de anarşinin içine çekmek isteyenler olacaktır. Fakat bizler daima anarşinin dışında kaldık ve kalacağız. Fatih'in imanlı gençleri hepimiz Hakk'ın emrettiği yolda yürüyerek usanmadan bu aziz davamızı tebliğ etmeliyiz."[22] Erdoğan'ın konuşması Milli Görüş'ün hem ümmetçi, hem Osmanlıcı hem de millici çizgisini göstermek bağlamında ip uçları içermektedir.

Milli Görüş'ün o dönemki çizgisi "milli değerlere bağlı" "anti-emperyalist" bir çizgiyi ihtiva etmekteydir, geçmişte büyük bir imparatorluğa hükmetmiş bir devletin, o dönemde içinde bulunduğu aciziyeti, içe sindirilememektedir. Ağır kutuplaşmanın dağıttığı genç nesli toparlamak adına maneviyatçı bir yaklaşımı benimsenmektedir. Gençler anarşi karşısında maneviyatçilik üzerinden seslenilmektedir. Yine Erdoğan o dönem yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir: "Gençlik buhranlı ve bunalımlı bir devreden geçiyor. Bu uçurumdan ancak manevi bir destekle kurtulabilecektir. Bunun şuurunda olan gençler olarak manevi bir seferberliğin içindeyiz. Uçurumdaki genç kardeşlerimize yardım ve kurtuluş elini uzatmak onlara yardım etmek zorundayız."[23]

Sonuç olarak MSP ülkede din karşıtı politikaların gevşemesine ve İslam'ın gelişmesine olanak sunmuştur. "Manevi kalkınma çerçevesinde hız verilen yeni İmam-Hatip Okullarının açılması, adeta ülkede seferberlik halini aldı." [24] Bütün bunlar İslam'i hareketin meşru zeminde kabul görmesi adına şüphesiz çok önemli adımlardır

---

[22] **Milli Gazete**, 31 Mayıs 1980
[23] **Milli Gazete**, 19 Mayıs 1980.

Milli Selamet Partisi'nin ideolojisi 60 sonrasının değişen atmosferi ve kutuplaşan dünyasında milli değerleri ve maneviyatçılığı ön plana çıkaran, küçük üretici ve muhafazakar kesimin beklentilerini dile getiren bir hat oluşturmuştur. MSP bir anlamanda modernleşmenin yeni boyutunun ezdiği pek çok kesimi çatısı altında toplayan ama bir yanıyla da İslam'ın modernleşme ile eklemlenmesine hizmet eden bir partidir. Milli Görüş çizgisi Türkiye'de Siyasal İslam'ın temsilini yapan ilk bağımsız oluşum olarak değerlendirilebilir.

MSP'nin ideolojisi, Milli Görüş'ün kristalleşmiş halidir. Bu görece daha kapalı ideoloji özellikle Refah Partisi döneminde boyut değiştirerek kitlesel bir görünüm arz edecek ve dışlayıcı yanlarını törpüleyerek tüm dezavantajlı kesimlere yönelen kapsayıcı bir yapı halini alacaktır.

---

[24] Akdoğan, **a.e**, s. 231.

BÖLÜM VI

12 EYLÜL 1980 SONRASI İSLAMİ HAREKETİN DOĞRULTUSU

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri ülkenin yönetimine el koydu. Genel Kurmay Başkanlığının başkanlığında oluşan Milli Güvenlik Konseyi, T.B.M.M'yi ve hükümeti feshetti, siyasi partilerin faaliyetlerini yasakladı ve yasama yürütme yetkilerini bizzat üstlendi.

Anayasanın kabulünden sonra 6 Kasım 1983 seçimleri yapılmıştır, bu seçimlerden Anavatan Partisi (ANAP) galip çıkmıştır. 24 Kasım 1983'de T.B.M.M yeniden toplanmış, böylece Türk siyasi hayatında yeniden bir sivilleşme süreci başlamıştır. Nitekim Özal'ın 1983-91 yılları arasında belirli bir sivilleşme planı uygulayarak, TSK'nın gücünü sınırlamaya çalıştığı yaygın bir kanıdır.

Bu dönemde Türkiye'deki kutuplaşmış atmosferin ve keskin sınırların yumuşamıştır. Özal dönemi "büyük teori"lerin ve mutlak karşıtlık ekseninde ilerleyen siyasi kutuplaşmanın büyük ölçüde parçalandığı bir dönemdir. Elbette ki bu dönüşümü salt "bireysel bir başarı hikayesi" olarak okumamak gerekir. 80 ve sonrası dönem dünya çapında deyim yerindeyse "katı olan herşeyin buharlaştığı" ve büyük bir dönüşümün gerçekleştiği yıllardır.

Özal döneminde dini politikasında önemli bir motif olarak kullanarak çağdaş İslamcılığın gelişimine büyük katkı sunmuştur. İslamlaştırma sistemli bir devlet politikası haline dönüşmüştür.

İslamcılar'ın merkeze kayışının miladını İkinci Dünya Savaşı sonrasının görece demokratikleşen koşullarında aramak gerekir. Demokrat Parti iktidarı süresinde İslami motifler siyasal yaşama dahil olmuştur. Yine bağımsız bir siyasi çizgi olarak ortaya çıkan Milli Görüş hareketi, İslam'ı merkeze taşıma işlevi taşıyan yapılardan bir diğeridir.

1982 anayasası 61 anayasasından farklı olarak din kültürü ve ahlak öğrenimini orta öğretim kurumlarında zorunlu hale getirmesi ve Diyanet İşleri'nin genel idare içindeki konumunu düzenleyerek "laiklik ilkesi doğrultusunda" görevini yerine getirmesine olanak sağlamıştır. Ülkedeki dini faaliyetleri cami ve kuran kursları yapımı hariç, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla tümüyle devlet eliyle finanse edilmiştir.

80 ve sonrası dönem dünya çapında deyim yerindeyse "katı olan herşeyin buharlaştığı" ve büyük bir dönüşümün gerçekleştiği yıllardır. Geçmişte Sovyet Bloğu'na dahil olan totaliter rejimler demokrasiye geçmiş, Berlin duvarı yıkılmış, Sovyetler Birliği çökmüş, demokrasi ve ona dair değerler dünyanın dört bir yanında yeniden tartışılmaya başlanmış ve artık aydınlanma çağı değerlerinin ötesinde daha ileri bir demokrasi tartışmaları dünya sahnesine damgasını vurmuştur. Ancak kısaca bir tanımlama yapmak gerekirse: "1980'lerde merkez artık Kemalist türdeşliğini tamamen yitirmiş, merkeze Kemalizme olan bağlılığı son derece şüphe götürecek çok sayıda grup dahil olmuştur. Özellikle üst düzey kamu bürokrasisinde rol alanların üstlediği yükselme çizgisi milliyetçi/ırkçı ya da islamcı/muhafazakar , veya kısaca non-Kemalist bir çizgi olabilmiştir"[1] Bu parçalanma ve bütünlükçü yapıların, toplumun çeşitliliğine cevap veremeyişi haliyle kenarı da etkilemiştir. Kırdan kente göç devasa boyutlarda artmıştır, kentleşme hızı ve ekonomik büyümede patlama yaşanmıştır. Eskiden gelen ayrımların dışında yeni sosyolojik tabakalaşmalar, işbitiriciler piyasaya çıkmıştır. Kadın hakları, çevre sorunları gibi konularda duyarlılık artmış, toplumsal çözümler "büyük teoriler"le açıklanamayacak denli parçalı bir hale gelmiştir. Böyle bir durumda merkez ve kenar artık her problemi açıklamadaki kilit rolünü kaybetmiş, devreye pek çok bileşen girmiştir.

Aslına bakılacak olursa İslamileştirme eğilimi çok daha öncesinden başlayan bir süreç olmuştur. Türkiye'nin Amerika ile ittifakını takiben "ılımlı İslam" projesi devlet eliyle desteklenmiştir. MNP ve MSP çizgisi ile doruk noktaya varan bu hat 80

---

[1]Kalaycıoğlu Ersin. "1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", **Türkiyede Politik Değişim ve Modernleşme**, İstanbul, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, 403.

darbesinin ardından devlet eliyle gerçekleşen sistemli, bilinçli bir seçime dönüşmüştür.

Devlet eliyle İslamileştirme, uç ideolojilerin hükümranlığına karşılık bir çeşit katalizör hizmeti görmüştür. Toplumdaki sınıf çelişkilerini, toplumsal ayrışmaları gidermek için İslam'ın yumuşatıcı etkisine başvurulmuş, din bir çeşit manipülatif öğe olarak kullanılmıştır. İslam; derinleşen kapitalist çelişkiler, yoksulluk, bölgesel eşitsizlikler, dışlanmışlık, bireysellik içinde ezilen halk yığınları açısından bir umut olmuş ve bu süreç İslam'ın siyasallaşmasını sağlamıştır. Iran İslam devrimi, Pakistan' da İslami niteliği ağır basan askeri yönetimler, Filistin sorunu ve nihayet 1990'larda Cezayir' de İslamcıların seçimlerde büyük başarı sağlaması da İslami yükselişe katkı sunmuştur.

1980 darbesiyle birlikte İslam'ın devlet eliyle yerleştirilmesine yönelik kimi çabalara kısaca değinecek olursak karşımıza çıkan ilk olgu 1982 anayasasının 61 anayasasından farklı olarak din kültürü ve ahlak öğrenimini orta öğretim kurumlarında zorunlu hale getirmesi ve Diyanet İşleri'nin genel idare içindeki konumunu düzenleyerek "laiklik ilkesi doğrultusunda" görevini yerine getirmesine olanak sağlamasıydı.[2] Kenan Evren Milli Güvenlik Konseyi Tutanaklarında zorunlu din eğitimi dersinin dinin denetim altında tutulması adına bir gereklilik olduğunu ifade ederek şöyle demekteydi: "Devletin gözetimi altında...' Okullarda değil, diğer yerlerde, mesela Kuran kursları açılıyor; Kuran kurslarında hem eğitim var hem de öğretim var; yani hem Kuran'ın nasıl okutulacağının öğretimi yaptırılıyor, hem de namazın nasıl kılınacağının, aptesin nasıl alınacağının, cenaze namazının nasıl kılınacağının eğitimi yapılıyor. Bunlar da devletin gözetimi altındadır. Yalnız 'öğretimi' der isek, buradan 'eğitimi' çıkarır isek, o takdirde, 'Ben eğitim yaptıracağım' diye bir yer açarlar. Devletin gözetimi altında olmayabilir."

[2] Köktaş, M. Emin, **Din ve Siyaset: Siyaset Davranış ve Dindarlık**, Ankara, Vadi Yayınları, 1997, s.201.

Özal, kadrolarında pek çok dindara yer verdi. Zaten kendisinin Nakşi geleneğinden geldiğinden bahsedilmekteydi. Toplum ve devletin Müslüman kimliğine karşı, Müslümanların kendilerini potansiyel devlet düşmanı sayan devlete karşı davranışlarını rasyonel ilişkilerin sağlanabileceği bir tabanı oluşturmak ve böyle bir ortamı meydana getirerek Türkiye'yi güçlü kılma yolunda sosyal ve ekonomik kalkınması için dayanışmayı sürdürdü. 80 anayasası ve konjontürün yarattığı zemin Özal'ın politikalarına meşruiyet kazandırdı.

A- İslami Hareketin İçerisindeki Temel Değişimler

80 sonrasının İslamcı kesim açısından yarattığı en temel dönüşüm, kamusal hayat içinde varlık kazanan ve merkeze yaklaşan İslami kesimin dönemin demokrasi, çoğulculuk ve sivil toplum üzerine kurulu yapısı içinde dönüşüm geçirmesidir. 80'li yıllarda İslamcılığın içinde yer alan millici ton ciddi bir şekilde çözülmeye ve İslam'ın geleneksel olarak Batı'ya karşıtlık içeren çizgisi değişmeye başlamıştır. 80 dönemine damga vuran sivil toplum tartışmaları, İslamcı söyleme de bir şekilde entegre edilmiştir. Bu bir ölçüde baskın, egemen, hegemonik, hükmeden devlet modelinin sorgulanmaya başlaması ve iktidarın mutlak yapısını çeşitli aktörlere paylaştırması tartışmaları ile el ele ilerleyen bir süreçtir.

İslam'ın küresel değerlerle eklemlenmesinde ve millici bir bakış açısından, evrensel değerlere yönelmesinde 80'lerin atmosferi büyük rol oynamıştır. 80 öncesine milliyetçilik ve İslam at başı ilerleyen iki ideoloji kabul edilirdi. Ancak milli görüş çizgisi İslam'ın modernizmle eklemlenmesini sağlayan önemli bir politik hat oluşturdu. İslam yerel tonlardan daha evrensel boyutlara ulaştı. 1970'lerden itibaren Mısır Pakistan ve daha sonraları İran'da yaşanan İslami kalkışma, İslamcıların sınır dışındaki hareketlerle bağ kurmasını sağladı. Yerel bazda milli bir kalıp yerine, ümmetçilik ideolojisi ön plana çıkmaya başladı. Özellikle Mevdudi, Ali Şeriati gibi isimlerin eserlerinin Türkçe'ye kazandırılması İslami hareketlerin sınırlarını genişleterek, sınır ötesiyle bağ kurulmasının yolunu açtı. İslami harekette bir tür evrenselci akım yani ümmetçilik hakim oldu.

İslamcı hareketin daha evrenselci bir çizgiye doğru evrimi ve ayrıca İslamcıların yer altından çıkarak merkez içinde varolabilmeleri İslamcı hareket içinde yer alanların değişimini tetiklemiştir. Göle'ye göre; 80'lerle birlikte Türkiye'de çağdaş İslamcılık ortaya çıkmıştır. İslamcı mühendisler Anavatan Partisi sayesinde güç kazanarak yükselmişler, büyük şehirlerin üniversite kampüslerinde kız öğrenciler baş örtüleri ile görülmeye başlamışlardır. Bu dönemde yayınlanan İslamcı yayınlar, entelektüel dünya üzerinde solcuların hakimiyetini kırmıştır. İslamcılar sistemin kenarından merkeze kaymıştır.[3] İslam; sadece "cahil yığınlar" ve baskın cumhuriyetçi ideolojinin dışladığı "ötekiler" nezrinde kabul gören bir ideoloji olmaktan çıkmış, kamusal alanda, üniversitelerde yer bulan ve kendi entelijansiyasını yaratabilen bir düzeye ulaşmıştır.

80 süreci İslamcı basın yayımcılık ve entelektüel faaliyetlerinin gelişmesine zemin yaratmıştır. İslamcı yayınevlerinin yaygınlık ve güç kazanması, çeviri faaliyetlerinin hızlanmasını tetiklemiştir. Bu durum yeni doğan İslamcı aydınların beslenmesi için yeni mecraların doğmasına yol açmıştır. Böylece açılan yeni mecralardan beslenen, aydınları daha derinlikli araştırmalar yapmaya sevk eden ve bu yeni üretimlerin ışığında iyice serpilen bir İslamcı entelektüel alan gelişmiştir. Ali Bulaç, Raim Özdenören, Abdurrahman Dilipak, İsmet Özel, bu isimlerden bir kaçıdır.

Görülmektedir ki bu yeni İslamcı aydın tipi, dünya meseleleri ile hemhal olmuş dolayısıyla da kendilerine çizilen kısıtlı çerçevenin dışına çıkmayı başarmış, modernizmle bir şekilde eklemlenmiş, dogmatizme mesafeli olan bir görüntü çizmektedir.

Akdoğan'a göre 80'li yıllarla birlikte toplumsal değişim dine yöneliş hızını arttırmıştır; "1980'li yıllarda Türkiye'de din bireysel ve toplumsal kimlik arayışı içindeki bireyler tarafından keşfedildi. Ülke genelinde dini yaşantının daha görünür ve daha yaygın bir hal almasına koşut olarak, 1980'li yıllar her tğrden İslami çevre, ekol, cemaat vb'nin faaliyetlerini daha açık, yaygın ve etkili şekilde yürüttüğü bir dönem oldu. Yayın evlerinin ve bunların bastığı kitapların sayısı arttı, gazete ve dergilerde de nicelik ve nitelik açısından büyük patlama yaşandı. İslamcılık, özellikle

[3] Nilüfer Göle, **Melez Desenler**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.107

üniversite gençliği içindeki en güçlü siyasi akım haline geldi. İslami vakıf ve şirketler devletin sosyal sıfatını terk ettiği ölçüde ortaya çıkan boşluğu yeni dayanışma ağlarıyla doldurmaya başladı."[4]

Prof. Dr. Onur Kumbaracıbaşı'nın 1986'da Nokta Dergisi için yaptığı bir araştırmada toplumda şeriat düzenine karşı yükselen talebi gözler önüne sermiştir. halkın değişik kesimlerinde, İslami düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, toplumda şeriat düzeni kurulmasına karşı olumlu bir tavır gösterenlerin oranı % 7.1 iken, bu oran üniversite öğrencileri arasında % 10.7'ye yükselmektedir.[5] Şeriat düzeni isteyenlerin yaş aralıkları ise şu şekildedir.

Yaş Grupları	Dağılım Oranları (%)
15-24	25.3
25-34	20.0
35-44	17.9
45-54	11.6
55-64	15.8
65+	9.4
TOPLAM	100.0

[4] Akdoğan Yalçın, **Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Anatomisik,** İstanbul: Şehir Yayınları, 2000, s. 178

[5] Gencay Şaylan, **İslamiyet ve Siyaset, Türkiye Örneği,** Ankara, Vadi Yayınları, 1987, s.78-79

Aynı araştırmaya göre şeriat isteyenlerin mesleki dağılımı ise şöyledir[6]:

Meslekler	Dağılım Oranları (%)
Bir mesleği olmayanlar	21.7
İşçiler	12.0
Memurlar	30.1
Çiftçiler	-
Esnaf ve Zanaatkarlar	9.6
Serbest Meslek	6.1
Öğrenciler	20.5
TOPLAM	100.0

Bu veriler göstermektedir ki, dini eğilimlerin artması, sadece belirli bir marjinal grubun tekelinde değildir. Genç nesilde dini taleplerin artışı dikkat çekmektedir. Mesleki dağılımda ise en çok dikkat çeken husus ise, devlete ve sisteme bağlılıkla sembolie edilen memur grubu içinde şeriat isteminin %30'u bulmasıdır. Öğrenciler arasında ise dini eğilimler bağlamında dikkate değer bir yükseliş gözlenmektedir. Özellikle şeriat düzenini destekleyen öğrenciler arasında yüksek öğrenimdekilerin %37 oranını bulması, eğitimli olmayanların yaklaşık %1 oranında kalması İslamcı taban açısından önemli bir değişimi gözler önüne sermektedir.

İslamı destekleyenler artık genel geçer bakışın algıladığı gibi "yobaz", "cahil", "bilinçsiz" bir yığından oluşmamaktadır. İslamcılar entelektüel alana hakim olmuş. Taleplerini ve isteklerini kuramsal bir çerçevede tartışır hale gelmiş, yüksek öğrenim kurumlarında aktivist bir kimlikle yer almakta ve geleneksel ön yargıları yerle bir etmekteydiler. Sistemin kuruluşundan itibaten lanse ettiği "bağnaz" model

[6] Şaylan, **a.e**, s.80

ve görüntü stereotipi bu yeni Müslüman tiplemeye hiç uymamaktadır. Modern değerlerle eklemlenmiş bir Müslüman tipi ön plana çıkmıştır.

İslamcılığın gelişimi ve değişiminde şüphesiz ANAP politikalarının önemli bir etkisi olmuştur. Özal muhafazakar değerleri liberal ekonomi politika ile birleştiren bir politik çizginin temsilcisiydi. Özal ve çevresindeki kadro, dindarlıklarını gizlemeksizin sosyal hayat içinde varlık göstermeye başlamıştır. Akdoğan'a göre İslamcı politik grupların devlet müesseselerinde yer alması sağlanmıştı. "Bürokratikleşmede MSP ve RP kadar ANAP'ın da etkisi olmuştu. İslamcılar bürokrasiye girme çabalarında orduya girmekten daha başarılı oldular. Bu başarıda İslamcı Milli Selamet Partisi'nin 1974'den 1978' kasar koalisyon hükümetlerine girmesinin katkısı büyük olmuştur. Anavatan Partisi'nin içindeki İslamcılar hükümet olmanın avantajlarını kullanarak üyelerini işe sokmuşlardır.[7]

Görülmektedir ki İslamcılara merkeze taşıma işlevini ilk olarak Milli Görüş çizgisindeki partiler yerine getirmiştir. Bu bir anlamda modernitenin dışlayıcılığına, hegemonik devlet yapısının ötekileştiren yapısına bir karşı duruştur. ANAP, sadece İslamcı bir parti olarak siyasal yaşamda bulunmasa da dışlanmış kitleleri merkezi yapıya dahil etmek bağlamında önemli bir adım atmıştır.

"1983 seçimlerinde Turgut Özal ve ANAP'ın, RP çizgisinin tarihi boyunca elde edemediği ölçüde tarikat ve cemaatlerin oyunu alması da önemlidir. Turgut Özal'ın muhafazakar kişiliği, Erbakan'ın bağlı olduğu Nakşi dergahına müntesip olması; RP'nin seçime katılmaması gibi etkenler de neticede rol oynamıştır. 1983 sonrası ANAP inanan kesimin desteğini almayı başardı ve MSP saflarında hizmet etmiş pek çok İslamcıyı saflarına kattı, fakat tek başına İslamcı bir hareket değildi."[8]

ANAP hem gelişen dünyanın yeni dinamiklerini temsil etme, hem de muhafazakar çizgisiyle cumhuriyet tarihinin dışlayıcı çizgisinden vazgeçmekteydi. Bu yönüyle hem değişen dünyanın nimetlerinden faydalanan, yeni koşulların avantajlı kıldığı bir kitlenin desteğini alabiliyor, hem de muhafazakar ve İslami oyları toplamayı başarıyordu.

---

[7] Akdoğan, **a.e**, s.189.
[8] Akdoğan, **a.e**, s. 189.

İslamcıların değişimini görünür kılan bir diğer olgu ise İslamcı kadınlara dairdir. Türbanlı kadınlar; Kemalist öğreti tarafından yıllarca "rolleri tanımlanmış", "cahil", "eve hapsedilmiş", "İslami düşüncenin mağduru" objeler olarak lanse edilmiştir. Aslına bakılacak olursa Türbanlı kadınlara kamusal alanda varlık hakkı tanımayarak onları sosyal hayatın dışına iten yine baskın Kemalist öğretinin ta kendisidir. 80'lerden sonra postmodern yapı ile birlikte türbanlı kadınlara yönelik geleneksel laikçi algıyla hiç de örtüşmeyen görüntüler ortaya çıkmaktaydı.

Şehirli, üniversiteli ve başörtülü kadınlar politikleşmeye kamusal alandaki varlıkları için mücadele etmeye başladılar. 1982 yılında Milli Güvenlik Kurulu'nun baskısıyla YÖK tarafından konulan başörtüsü yasağına karşı ciddi bir direniş gerçekleştirdiler. İslamcı kadınlar aynı zamanda yeni kuşak İslamcı aydınlar arasında da yer aldı. İslami aktörlerin yeni profili içinde ön plana çıkan kadınlar diğer İslamcı seçkinlerin diğer kategorileri gibi (mühendisler ve aydınlar) "İslamcılık ve modernizmin melez doğasının bir sonucu"ydu.[9]

Özellikle Avrupa Birliğine giriş çabalarının ardından İslamcıların dış dünya ile artan ilişkileri ve kendi sorunlarını kamusal alana ilişkin varlık taleplerini sesli bir şekilde dile getirme çabaları artmıştır. İslamcı düşünürlerin neredeyse hepsinin eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesiyle entelektüel anlamda da giderek zenginleşen İslami hareket, bakış açısını giderek genişletti ve farklı bir vizyona taşıdı.

12 Eylül'ün ardından dikkat çeken bir diğer gelişme ise tüm ideolojilerin keskinliğini yitirmesidir. İslam ve İslamcılar her ne kadar varlıklarını toplumsal alanda daha çok gösterseler de ideolojik olarak esnemişlerdir. Bu değişim sağ ve sol görüşler için de geçerlidir. ANAP dönemi dünyadaki Post modern dalga ile uyumlu bir siyaset gütmüş, büyük ve mutlak teoriler yerini kimlik temelli varlık taleplerine bırakmıştır. Savaş ve keskin siyasetin yerini daha barışçıl ve esnek bir atmosfer almıştır. İslamcılar da bu dönemde siyasal pratikten çok kuramsal ve entelektüel gelişime yönelmişlerdir.

---

[9] Göle, **a.e**, s.111.

Modernist değerlerle eklemlenen, giyiminden kuşamına, eğitimine, entelektüel üretimine, kadınlara yaklaşımına kadar geleneksel "mürteci" algısının çok dışında yeni bir İslamcı kuşak ortaya çıktı. İslamcı kesimin bu değişimi, sonuçları bu güne dek uzanan bir dönüşümün miladını oluşturmuştur. Özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (o dönemki adıyla AT) başvurusunun ardından İslamcıların farklı bir politizasyon sürecine girdiği söylenebilir. İslamcılar "uhrevi"likten, hayatın içine siyasete dahil olan bir çizgiye evrildiler. 80 sonrası dönem İslamcıların sisteme tepkisini sistem içine çekerek, siyasal partiler içinde örgütlenmelerine olanak tanımıştır.

BÖLÜM VII
REFAH PARTİSİ

A- Siyasi Gelişimi

Refah Partisi Milli Görüş geleneğinden gelen bir partidir. Refah Partisi 19 Temmuz 1983 yılında Avukat Ali Türkmen başkanlığında kurulmuştur. Ancak parti 1983 seçimlerine katılamamıştır.

12 Mart 1986'da 12 Eylül öncesi siyasi parti liderlerinin konuşma yasağı kaldırılmış daha sonra ise 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halk oylaması sonucu siyasi yasaklar kaldırılmıştır. [1] Erbakan, MSP Genel İdare kurulu üyeleri ile birlikte haklarında Sıkıyönetim Mahkemesi'nce açılan davadan da beraat etmiştir. Dolayısıyla Erbakan'ın Refah Partisi'nin başkanı olmasının önündeki bütün yasal engeller kalkmıştır. 11 Ekim 1987'de yapılan II. Büyük Kongre ile Erbakan Refah Partisi'nin genel başkanı seçilmiştir.

Refah Partisi 1987'de yapılan erken seçimlere Erbakan önderliğinde katılabilmiştir. Seçim sonuçları şöyledir: ANAP oyların %36,31'ini alarak 292 milletvekili çıkarmıştır. SHP oyların yaklaşık %25'ini almış ve 99 milletvekili çıkarmıştı. DYP ise oyların yaklaşık %19'unu alarak 59 Milletvekili çıkarmıştır. DSP, RP, MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi), IDP (Islahatçı Demokrasi Partisi) gibi partiler ise %10'un altında oy alarak meclise girememiştir. Refah Partisi bu seçimlerde %7,16 oy alabilmişti.

Refah Partisi 26 Mart 1989 Genel Mahalli Seçimleri'nde oy oranlarında dikkate değer bir artış sağlamıştır. Bu seçimlerde SHP oyların 28,69'unu, DYP %25'ini, Anavatan Partisi %21, 80'ini, Refah ise %9,80'ini almıştır. Refah Partisi ise Konya Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın yanında Maraş, Sivas, Şanlıurfa, Van illeri ile 16 ilçe ve 58 beldede belediye başkanlığı ve 155 il genel meclis üyeliği kazanmıştır.

11 yıldır mecliste yer bulamayan Milli Görüş hareketi için 1991 genel erken seçimlerinde meclise girebilmek hayati bir soruna işaret ediyordu. Bu dönemde

[1] Evet oyları, hayır oylarının çok az üzerinde, %50.16 oranındaydı.

meclise girebilmek adına çeşitli ittifak girişimleri gerçekleştirilmiştir. MÇP ve Islahatçı Demokrasi Partisi ile ittifak yapan Refah Partisi %16.2 oranında oy alarak (63 milletvekili çıkarmıştı), oylarını neredeyse ikiye katlamasına rağmen Güneydoğu ve Doğu bölgelerinden aldığı oylarda ciddi bir düşüş gözlemlenmiştir. RP listelerinden TBMM'ye giren 62 milletvekilinden 22'si kısa süre sonra gerçek partilerine dönmüştür. 1991 seçimlerinde ANAP'ın oy kaybı sürdü. 1983 yılında yüzde 41 oy alan ANAP bu seçimlerde yüzde 24 oy alabilmiştir. DYP yüzde 27 ile birinci parti olmuştur.[2]

RP bu dönemde her ne kadar muğlak bir zeminde çalışma yapmak zorunda olsa da muhalefetinden hiç taviz vermemiştir.

Refah Partisi hem sistemle çatışan hem de İslami değerlerin çatısı altında umutsuz yığınlara umut vaad ederek onları bir ölçüde ehlileştirerek sisteme entegre eden bir parti işlevi görmüştür. Refah, MSP'nin mirasını devralan bu partidir dolayısıyla pek çok bakımdan Milli Görüş çizgisi ile paralel bir görünüm arz etmektedir. Buna rağmen dönemin rüzgârı hareketin bir ölçüde değişmesine sebebiyet vermektedir. Milli Görüş'ün bir devamı olan RP bir anlamda İslmacıların modernizme eklemlenmesine ve 80 sonrasında yaşadıkları değişime ayna olmuştur.

"İslamcı bir parti"nin merkeze bu denli yaklaşması geleneksel merkezci siyaset için önemli bir kırılmayı temsil etmektedir. Milli Görüş geleneği itibariyle merkezle çatışan ona muhalif bir yapıdır. Dolayısıyla merkezci sistemin sorgulanmasına da hizmet etmiş, bir yönüyle ezber bozmuştur.

1994 yerel seçimlerinde Refah'ın yükselişi devam etmiştir. Bu seçimlerde Doğru Yol Partisi oyların 21.53'ünü, ANAP %21'ini, Refah Partisi %19.10'unu, SHP ise %13.41'ini aldı. Refah; İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Konya Kayseri gibi birçok ilde Büyükşehir Belediye Başkanlığını kazanmıştır.

---

[2] Akdoğan Yalçın, **Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Anatomisi**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2000, s.233

Refah'ın yükselişi toplumsal ilişkileri analiz bağlamında pek çok parametre içermektedir. Milli Görüş hareketinin geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün sınırları, küreselleşen ekonomi politikaları ve Yeşil Sermaye'nin güç kazanması ile doğrudan ilintilidir. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve sosyalizmin çöküşü ile birlikte sol tarihsel olarak bir yenilgi sürecine girmiştir. İktidara yürüyen her hareket, umutsuz kitleler ve toplumun dejavantajlı kesimlere bütünleşme vaadi taşımak zorundadır. Refah Partisi'nin çatısı altında Milli Görüş hem neo-libarelleşme değerleriyle eklemlenerek belirli bir dönüşüm geçirmiş ve dolayısıyla yeni dönemin "kazanan"larına hitap etmiş, hem "adil düzen" projesi üzerinden küreselleşmenin sancılarını hissedenlere yani "kaybedenler"e "daha insani bir kapitalizm" umudu taşımıştır.

Refah Partisi'nin yerel yönetimlerdeki başarısını milletvekili seçimlerinde de devam etmiş 24 Aralık 1995'de yapılan erken seçimlerde Refah Partisi birinci parti olarak çıkmış ve büyük bir başarıya imza atmıştır. RP % 21.38 oy oranıyla 158 milletvekili kazanmış, Anavatan Partisi %19.65 oy oranıyla meclise 132 milletvekilini meclise sokabilmiş, DYP 19,18 oy oranıyla 135 milletvekili, DSP %14.64 oy oranıyla 76 milletvekili, CHP %10.71 oy oranı ile 49 milletvekili çıkarmıştır. Refah Partisi; Adıyaman, Ağrı, Amasya, Ankara, Bingöl, Bitlis, Bolu, Çankırı, Çorum, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Gümüşhane, İstanbul, Kars, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Kahramanmaraş, Muş, Nevşehir, Sakarya, Siirt, Sivas, Tokat, Şanlıurfa ve Yozgat'ta birinci parti olmuştur

1- Refah Partisi ve Seçmeni

Refah Partisi'nin seçmen yapısı üzerine detaylı bir analiz Yalçın Akdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. 1990'daki seçmenler 80 dönemine nazaran büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir.

RP'nin dayandığı toplumsal taban büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Özal'ın dönem politikaları küçük esnaf ve küçük burjuvazi tarafından önemli bir destek görmüştür. Onlar geleneksel büyük sermayenin çıkarlarını temel *alan ve bu* bağlamda küçük olanın ezilmesine göz yuman devletçi politikalar yerine, ekonomik

liberalleşmenin yarattığı atmosferden yanadır. Nitekim onların bu dönemsel çıkarı İslami semboller altında temsil edilmektedir. Akdoğan'ın da dikkat çektiği gibi: "Refah Partisi önceleri küçük Anadolu sermayesinin temsilcisi gibi görünürken, sonraları ekonomik globalleşmeyi kabullenen ve orta sınıf haline gelen bir kitlenin taleplerini dikkate almaya başlamıştır."[3] RP'nin değişimi "ekonomik", "sosyal" ve "taban" bazında gerçekleşmiştir.

RP, 1987'de yüzde 7 olan oy oranını 1991'de yüzde 12'ye 1995'te yüzde 21.5'e çıkarmıştır. MHP, yüzde 3'ten, önce 4'e sonra da yüzde 7'ye çıkmıştır. DSP'nin 1991'de %10 civaında seyreden oyları %15'e ulaşmıştır. HADEP ilk kez seçimlere katıldığı 1995 yılında yaklaşık yüzde 4 oranında oy almıştır.

Bütün bu seçim analizlerinde dikkat çeken husus merkez sağ ve solun oy oranlarındaki düşüştür.

Kapitalizm ve modernite, "atomize olmuş bireyler" üzerine inşa edilmiştir. Kapitalist sistemin en temel özelliği toplum karşısında bireyi kollayan bir kurallar silsilesi inşa etmesidir. Dolayısıyla merkez siyaset de bu bireysellik alanına hapsolmuş, birey odaklı politikalar üretmeye başlamıştır. Halbuki post modern dünyanın parçalı dokusunu kimlik ve aidiyet taleplerini temsil eden yeni bir yapıya ihtiyaç vardir. Refah bir anlamda böyle bir politikaya soyunmuş, bireysellikten uzak bir siyaset yürütmüştür.

Yalçın Akdoğan Refah'ın yükselişine dair önemli analizlerde bulunmaktadır: 1995 seçimlerinde Refah Partisi geleneksel olarak zayıf olduğu Ege, Trakya ve Akdeniz'de oylarını biraz arttırabilmiştir. Ancak parti en büyük patlamayı İç ve Doğu Anadolu'da gerçekleştirmiştir. RP, oylarını yaklaşık olarak Kırıkkale, Kilis, Yozgat, K.Maraş 'ta 11, Aksaray, Sivas'ta 10, Karaman, Tokat, Konya, Kars, Erzincan, Elazığ'da 8, Bingöl, Afyon'da 7, Niğde, Malatya, Kayseri ve Çorum'da 6, Nevşehir, Çankırı, Gümüşhane ve Erzurum'da 5 puan artırmıştır.[4]

1995 seçim sonuçları Refah'ın yükselişinin daha çok İç ve Doğu Anadolu'da olduğunu göstermektedir. Kürtler'in taleplerini ise daha çok Hadep temsil etmiş ve Refah'ın oyları bu bölgelerde düşmüştür.

---

[3] Akdoğan, **a.e**, s. 239.
[4] Akdoğan, **a.e**, s. 234.

RP'NİN BÖLGESEL OY DURUMU[5]

Bölge	1987	1991	1995
Marmara	6.7	15.1	21.7
Ege	3.7	9.1	11.6
İç Anadolu	8.0	24.7	28.1
Karadeniz	6.5	18.3	20.5
Doğu Anadolu	14.8	16.5	24.3
Akdeniz	5.6	14.5	14.9
Genel	7.2	16.9	21.38
Milletvekili Sayısı	-	62	158

Yine Akdoğan'ın aktardığına göre "RP 1995 seçimlerinde geleneksel güç merkezini oluşturan Orta Anadolu'da 5.6, Doğu'da ise 4.5 puan ilerlemiştir. 194 milletvekilliğinin 83 tanesini RP'nin kazandığı ve geçerli oyların yüzde 30.6'sının kullanıldığı bu iki bölgede RP kendi oylarının yüzde 43'ünü elde etmiştir. Buna karşılık RP Türkiye'nin batı bölgelerinde yalnızca 40 bin oy artışı ve 0.5 puanlık ilerleme gösterebilmiştir."[6]

Bu seçim sonuçlarında en dikkat çeken hususlardan biri RP'nin Batı bölgesindeki oy oranlarının yükselişidir. Bu yükseliş Refah'ın varoşların ezilmişlerine, sosyal güvenliği olmayan, işsizlere, göç mağdurlarınca da desteklenmesi ile de açıklanabilir.

RP oylarının önemli kısmını varoşlardan almaktaydı. RP'nin İstanbul'un varoş olarak adlandırılabilecek Bağcılar'da oy oranı %34 idi. 1995'te Kadıköy'de %13 oy alan RP, bu ilçenin Caddebostan mahallesinde %2.8, Suadiye' de %4.5 oya ancak ulaşılıyor, ama aynı ilçenin varoşlarına gidince durum değişiyordu. RP

[5] Akdoğan, **a.e.**, s.236

İçerenköy' de % 25, Fikirtepe'de % 33, Yenisahra'da % 37'ye yükseliyordu. Buna karşı Türkiye'nin gecekondusu, yani varoşu olmayan büyük kenti Konya Büyükşehir'inde 1994 oy oranı % 48.9 iken, 1995'de % 55.2'ye çıkarıyordu. Yine Türkiye'nin en gelişmiş illerinden olan Kayseri'de RP % 32.8 oy aldı. Anadolu kaplanlarından Malatya il merkezinde % 42.4, Kahramanmaraş'ta % 46.6, Çorum'da % 31.6 oy almayı başarabilmişti.[7]

Akdoğan'ın aktardığı veriler Merkez partilerin Doğu ve Güneydoğu'daki gerilemesini gözler önüne sermektedir.

MERKEZ PARTİLERİN OY DURUMU (CHP, DSP, ANAP, DYP)[8]

Bölge	1987	1991	1995
Batı	92.7	87.3	73.5
Akdeniz	91.3	86.9	64.3
Karadeniz	89.6	84.3	64.3
Orta Anadolu	85.5	74.6	56.7
Doğu Anadolu	81.2	72.5	44.3
G.Doğu Anadolu	77.7	84.4	41.0

[6] Akdoğan, **a.e**, s. 236
[7] Erhan Göksel, "Kimlerden Oy alıyorlar?", **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, 16 Nisan 1999
[8] Akdoğan, **a.e**, s. 237.

Refah Partisi Kürt meselesinin çözümünde "İslam kardeşliği"ni ön plana çıkaran bir vurguyla Doğu ve Güneydoğu illerinden büyük oy almıştır. RP Doğu Anadolu Bölgesinden 1991 seçimlerinde yüzde 28.7 ve 1995 seçimlerinde yüzde 33.2 oy almıştır. Güneydoğu Bölgesinde ise RP 1991 seçimlerinde yüzde 28 oy alırken bu oran 1995 seçimlerinde yüzde 23'e düşmüştür. Buna rağmen RP, oyları Orta Anadolu'da yüzde 29'a çıkmıştır.[9]

Refah'ın aldığı oylarla MSP'ninkileri kıyaslayacak olursak ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: MSP ilk kez katıldığı 1973 seçimlerinde %11.8 oranında oy alarak, CHP ve AP'nin ardından üçüncü parti olmuştur. Bu dönemde CHP ve MSP'nin oyları incelendiğinde CHP'nin daha çok gelişmiş illerden oy aldığı (%36.8) görülmektedir. MSP'nin bu illerdeki performansı sadece %8.4tir. Orta gelişmiş illerde MSP'nin desteği 13.7, az gelişmiş illerde ise 15.4 idi. Yine 1977 seçimlerinde MSP İstanbul'da sadece %6.1, Ankara'da ise %6.3 oranında oy almıştı. Buna karşılık Refah Partisi'nin oyları önemli ölçüde büyük şehirlerden gelmekteydi. Örneğin 1994 yerel seçimlerinde İstanbul'daki oyların %25'ini, Ankara'daki oyların 21'den fazlasını aldı. 1995 seçimlerinde de büyük şehirlerin oy oranlarındaki ağırlığı devam etmiştir.

Refah'ın büyük şehirlerdeki oy oranlarının artışının sebebi MSP'den farklı olarak sınıf temelli bir siyaset yürütmeye başlamasıyla açıklanabilir. "Kitlesel göç mağdurları", "gecekondularda yaşayanlar", "büyük işletmelerin ezdiği küçük tüccarlar", "küreselleşmenin maddi manevi sonuçlarına maruz kalanlar" RP'nin destekçilerini oluşturmaktadır. "Adil düzen" hakkaniyet esaslarına dayanarak ezilmişlere yönelik bir çözüm paketi sunmaktadır. Milli Görüş çizgisi, kapitalizmin sancısını hisseden, muhafazakar, taşralı küçük esnafın temsilcisiyken, Refah varoşların ezilmişlerine, sosyal güvenliği olmayan, işsizlere, göç mağdurlarınca da desteklenmiştir.

---

[9] Akdoğan, **a.e**, s. 238.

B- 24 Aralık 1995 Seçimleri ve Değerlendirmesi

24 Aralık seçimleri Refah Parti'nin iktidara yaklaşmasının en önemli dönemecidir. Diğer partilerin kilitlenen sisteme çözüm üretememesi, diğer partilerin sorunların çözümünde atıl kalması Refah'ın yükselişini sağlayan temel etmenlerden biri olmuştur. Refah Partisi'nin seçimlerden birinci parti olarak çıkması pek çok tartışmayı ve malum bir korkuyu tetiklemiştir.

Sağ ve sol partilerin oy oranındaki azalma Refah'ın yükselişini tetiklemiştir. Diğer partiler umut yaratma potansiyelini yitirirken Refah, daha adaletli bir dünya tezahürü yaratmıştır. Refah'ın 1995 Seçim Beyannamesi'nde toplumsal sorunlarla daha çok içli dışlı olduğu, temel sosyal ve siyasal meseleler üzerine söz söyleme kaygısının arttığı gözlemlenebilmektedir. "Gerçek demokrasi ideali", "İşsizlik", "geçim sıkıntısının yok edilmesi", "devletin iflastan kurtarılarak zengin vatandaş zengin devletin gerçekleştirilmesi", "temiz yönetimin sağlanması" "terörün ortadan kaldırılarak devlet millet kaynaşmasının sağlanması" gibi maddeler programa girmiştir. Milli Görüş'ün; ahlak ve milli gurur ve haysiyetle örülü "naif" çizgisi, toplumun günlük hayatına nüfus eden temel sorunlara yönelik çözüm önerileriyle harmanlanmakta daha net bir perspektif ortaya konulmaktadır. Örneğin Terör'ün çözümü için "İslam kardeşliği" vurgusu yapılmaktadır. Terör'ün ancak bölgesel eşitsizlikler giderilirse, işsizlik ortadan kaldırılırsa, üretim seferberliği sağlanırsa, OHAL kaldırılırsa, İnsan hakları tam ve kamil olarak uygulanırsa, tıkanan hak arama yolları açılırsa, yerel yönetimler güçlenirse bitebilecektir.[10]

İşsizliğin önlenebilmesi için ise ülkenin "ilmi ve teknik kadrolarının seferber edilmesi ve verimli üretim projelerinin hazırlanması", "bu projeleri uygulayan müteşebbislere tam destek sunulması", "yeni iş kuracaklara teşvik sağlanması", "ihracat seferberliğinin sağlanması", "işsizlik ücretlerinin temini" gibi somut projelerden bahsedilmiştir. [11] Refah'ın inandırıcılığını yerel yönetimlerdeki başarıları da desteklemektedir. Nitekim beyannamenin son cümlesi şöyle demektedir: "Refah Partisi nasıl yerel yönetimleri, borçtan, iflastan, yolsuzluklardan kısa sürede kurtarıp,

---

[10] 24 Aralık 1995 Refah Partisi Seçim Beyannamesi (Özet), s. 6-7.
[11] Aynı Beyanname , s. 8-9.

bütün engellemelere rağmen onları atılımcı kuruluşlar haline getirdiyse aynı şekilde Türkiye'yi de iflastan, sistem tıkanıklığından, ülkeyi uydu olmaktan, halkımızı ezilmekten ve özbenliğini yitirmekten Refah'ın inançlı, temizi hamleci kadrolarıyla kurtaracak ve 'lider ülke Türkiye'yi gerçekleştirecektir". [12]

Refah Partisi programlarında dikkat çeken temel motiflerden biri temiz, dürüst, manevi değerleri sahiplenen bir yönetim vaadidir. Refah'ın gündeminde olan "ahlaki çöküşün önlenmesi" maddesinde "rüşvet kapılarının açılmamak üzere kapatılacağı", "vurgun soygun ve peşkeşe son verileceği" ifade edilmektedir. Refah'ın vaatlerinin güvenilirliği konusunda Refah'lı belediyelerin uygulamalarını referans gösterilmektedir.

Refah Partisi'nin programı geleneksel değerlere vurgu yaparak, örneğin aileyi yücelterek, bireyselleşmenin sancılarını yaşayanları kucaklamaktadır. Maneviyatı yüceltme Parti programının sac ayaklarından biridir. Bunun yanında Parti sitemin dışlanmışlarını kucaklayan ekonomik ve sosyal politikalar üretmeye odaklanmıştır. Sosyal bilimcilere göre "dışlanmışlar" sisteme dahil olmak için, "kendilerine benzer ve sembolik olarak varlıklarını meşrulaştıran" RP gibi temsilcilere yönelmiştir. [13] Bütün bu vurgular şüphesiz Refah'ın kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Refah'ın yükselişi genellikle görülmek istenmeyen, yok sayılan bir başarı olmuştur. Refah'a oy veren %35'lik kesim "yığından bir parça" olara değerlendirilmiştir. Refah Partisi'nin ezilmişleri hedef alan, geniş siyasi çerçevesi, onu sadece dindarların partisi olmaktan çıkarmış, merkezi siyasetin dışına itilen kitleler Refah'ı desteklemiştir. Refah'ın başarısını yaratan belki de en önemli parametre budur.

Refah'ın başarısı malum bir korkuyu tetiklemiş, genel eğilim başarının sebeplerine odaklanmak değil onu yok saymak olmuştur. Hatta Refah'a karşı bir cephe oluşturup, onu siyasetin dışına itme planları yapılmıştır. Toplumsal kutuplaşma, siyasi alanı da belirlemiştir.

---

[12] Aynı Beyanname, s.32

[13] Bayramoğlu, "24 Aralık Seçimlerine Doğru Liderler ve Seçmenler", **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001, s. 32.

C- RP' nin Yükselme Sebepleri

Refah Partisinin yükselme sebeplerinden en önemlisi mevcut siyasi sistemin atıl kalmasıdır. Doğru Yol DP ve AP mirascılığı üzerine propaganda yapmaktadır. ANAP statükocu ve adı yolsuzluklarla özdeşleştirilen bir parti olmuştur. CHP ve DSP kitleleri kapsayan bir siyaset üretememekte, seçkinci bir siyasetin temsilciliğini yapmaktadır.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile "sınıf çatışmaları" ve "büyük teoriler" dönemi artık sona ermiştir. Bundan böyle parçaların, yıllardır merkezin dayattığı hegemonik ilişkilerden sıyrılıp, bütünün içinde varlık kazanması zamanıdır. Bu parçalılık atmosferi içinde entelektüel dünyada bütün karşısında parçanın, evrensel karşısında tikelin sözcülüğü üstlenilmiştir. Modernitenin keskin anlatıları, evrensel doğruları, katı çizgileri tepeden tırnağa sorgulanmıştır. Ziya Öniş'e göre; "Globalleşmenin iki yüzü var: birincisi ekonomik, ikincisi kültürel. Kültürel yüzünün de iki boyutu var. Homojenleştirici boyutu benzer tüketim kalıplarının, demokrasi ve insan hakları söyleminin giderek yayılmasında gözleniyor. Öte yandan globalleşmeyle birlikte, postmodern demokratikleşme dalgası çerçevesinde bir kültürel relativizm, yani kültürlerin farklılığının kabulü; farklı kültürel, dinsel, vs kimliklerin kendilerini ortaya koymaları olayı yaşanıyor."[14] Refah Partisi ancak böylesi bir atmosfer içinde gelişebilmiş, bir anlamda modernleşmenin tek tipleştirici projesine karşı olan unsurları bünyesinde toplamıştır. Kürtlerin partiye verdiği destek bu arka planla beraber okunabilir.

Refah'ın güçlenmesine olanak sağlayan bir diğer sebep özellikle 1980 darbesinden sonra Yeşil Sermaye'nin küresel ekonomi ile bütünleşerek ülke ekonomisinde önemli bir yer işgal etmeye başlanmasıdır. Anadolu'nun muhafazakar küçük sermayedarları kabuklarını kırıp, orta ve büyük ölçekli kuruluşlara dönüşmüş ve dünya ekonomisi ile bütünleşmiştir. 1980 sonrası hükümetleri tarafından desteklenen "Anadolu Aslanları" hızla serpilerek, siyasal alanda sözcülerini de yaratmıştır. İslami sermayenin serpilmesi, onun ülke genelinde örgütlenmesi

---

[14] Ziya Öniş ile Röportaj, "Sol İslam'la Barışmalı", (Röp. Şahin Alpay), **Milliyet,** 04/08/1997.

sonucunu doğurmuş MÜSİAD (Müstakil Sanayi İş Adamları Derneği) bu koşullarda ortaya çıkmıştır.

Bir siyasal hareketin yükselişi konjonktürel etkilerden ayrı değerlendirilemez. Dolayısıyla Refah Partisi'nin yükselişi dünyayı da içine alan geniş çaplı ekonomik ve sosyal dönüşümden azade değildir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte sol ideolojinin yığınlar nezrinde umut taşıma potansiyelini yitirmesi, dünya ölçeğinde yaygınlık kazanan neo-liberal politikalar, Yeşil Sermaye'nin güç kazanması, modernizmin eleştrisi üzerine kurulu postmodern dalganın yükselişi, küreselleşmenin farklı kültürel ve dinsel kimliklerin siyasal düzlemde varlık kazanmasına olanak sağlayan yapısı gibi pek çok bileşen doğrudan ya da dolaylı olarak Refah'ın yükselişine yardımcı olmuştur. Akdoğan RP oylarının yükselme sebeplerini şöyle açıklamaktadır.

"Refah Partisi'nin özellikle 1990 sonrasında oylarını yükseltmesinde etkili olan faktörlerden birincisi Adil Düzen Projesidir. Bu bir manifesto ve bir mesajdı. Türkiye'de bozulmuş olan bölüşüm dengesini yeniden düzelterek adaleti sağlayacağını vurgulayan bir vaatti. Bunun dışında;

- Türk-Kürt meselesinin krize dönüştüğü bir zaman dilimi içinde İslam kardeşliğinin ön plana çıkarılması.

- Mahalli idarelerde elde edilen başarılar ve halkın birebir aldığı hizmetlerin sayısının ve kalitesinin arttırılması.

- Ahlaki bir arınma ve dürüstlüğü savunulması; kirlenen siyasette yolsuzluk, suiistimal ve rüşvete hayır mesajı verilmesi.

- Bir kimlik tanımı yapması, dini ve tarihi öğeleri içeren kimlik tezahürlerinin önünün açılmasını savunması.

- Daha kişilikli bir dış politika ve Türkiye'nin kendisine ait olduğu bir dünya tasarımı ve vizyonu geliştirmek gerektiğini vurgulaması, RP'nin halk nezdinde itibarının artmasını ve dolayısıyla RP'nin oylarının da sürekli yükselmesini sağladı."[15]

---

[15] Akdoğan, **a.e**, s.241-242.

Bütün bunların yanında RP'nin başarısını sağlayan en önemli etken aidiyet yaratması ve teşkilatın disiplinli ve kapsayıcı yapısıdır. Refah Partisi çok başarılı bir örgütlenme modeli uygulamıştır.

1- Adil Düzen Projesinin Etkisi

Adil Düzen siyasi/idari, ekonomik, genel, ilmi ve dini/ahlaki olmak üzere beş alanı düzenlemektedir. Adil Düzen, kapitalizmin ve komünizmin faydalı taraflarının alınarak harmanlandığı, zararlı taraflarının ise bertaraf edildiği bir çeşit "yeni sistem" olarak lanse edilmektedir. Parti Adil Düzen'i şöyle tanımlamaktadır: "Bu görüşe göre siyasi düzen ekonomiyi tanzim ediyorum diyerek tahrip edemez; ilmi düzen tam bir hürriyet, özerklik ve teşvik ile ilim ve teknoloji sahasındaki hızlı gelişmeleri sağlar. Dini-ahlaki düzen ise adeta topluma yararlı insan yetiştirmek için bir insan yetiştirme fabrikasyonu gibi görev yapar."... "Adil Düzende devlet, hakkı üstün tutan bir nizamdır. Bu düzenlerin ahenk içinde çalışması esastır. Bugünkü çorba düzeni kökenden düzeltilmelidir".[16]

Adil Düzen'ci bakış açısı yaşanan sistemi "köle düzeni" olarak tanımlama yanlış işleyen bölüşümün daha hakkaniyetli bir şekilde yeniden pay edilmesinin yolları üzerinde durulmaktadır. AD'ye göre; "köle düzeni"nin beş temel mikrobu bulunmaktadır: Faiz mikrobu, haksız vergi mikrobu, darphane mikrobu, kambiyo mikrobu, kredi sistemi mikrobu.

Adil Düzen'in kapitalist yapının "mikrop"larından biri olarak gördüğü faiz, gelişmenin önündeki temel engellerden biri olarak tanımlanmaktadır. Savaş ve anarşinin kaynağı olarak görülen faiz tekele neden olmakla da eleştirilmektedir. Çünkü faiz "ürettiğin kadar tüketme" prensibine terstir. Bankaya yatırılan paradan elde edilen para üretimden elde edilmemiştir, dolayısıyla ranttır. Ayrıca faizin sömürü düzenini devamlılığını sağlamada temel bir rol biçilmiştir. Elinde yeterli miktar para bulunan bir üretici bile, nakit parayı üretime yatırmamakta ve bankadan faizle kredi almaktadır. Kredinin uyguladığı faiz üretim maliyetine dahil edilmekte

---

[16]Akdoğan, **a.e**, s.253

ve fiyatlar yukarı fırlamaktadır. Faiz, sistemin bir türlü yoluna girmemesinin ve adil ekonomik düzenin kurulamamasının, işsizliğin ve fakirliğin sebebi olarak tanımlanmıştır. Faizin kaldırılacağı bir sistemle, kapitalizmin ıslahı ve tekelsiz bir düzenin kurulması mümkün görülmüştür. "Millî Görüş'ün yeni düzeninde faiz olmayacak, haksız vergiler kalkacak, paranın değeri hak ölçüsü olarak kabul edilecek, sağlam paraya geçilecek, krediler adil ölçüler içinde faydalı iş yapacak herkese verilecek. Böylece herkes bugünkü düzende bir ekmek aldığı parayla üç ekmek alma imkanına kavuşacak ve aynı işletme sermayesiyle bugünkünün üç misli fazla üretim yapabilecek, bugünkünden üç misli fazla insan çalıştırabilecek, her şeyin fiyatı üçte birine düşecek, herkes üç misli fazla satın alma gücüne kavuşacak, en ucuz üretim Türkiye'de olacak, ihracat artacak, Müslüman ülkelerle ortak pazar kurulacak, onların ihtiyaçlarını Türkiye'den karşılanacak ve böylece Türkiye çok kısa bir zamanda dünyanın en güçlü ülkelerinden biri olacaktır"[17] Adil Düzen enflasyonu ve işsizliği önleyecek, üretimi arttıracak, gelir dağılımı arasındaki eşitsizliği yok edecek "her derde deva" bir sistem olarak sunulmaktadır.

2- Mahalli İdare Seçimlerinin Önem Kazanması ve Yerel Yönetimlerdeki Başarıların Etkisi

1991 yılından sonra mahalli seçimlerin önemi genel seçimlerin önüne geçmiştir. Anakent Belediyelerinin kurulması ve belediyelere önemli yetkilerin verilmesinin ardından belediyecilik önemli bir siyaset alanı olmasına sebebiyet vermiştir.[18] Refah'ın yarattığı belki de en önemli dönüşüm yönetilenlerle, yönetenler arasında geleneksel hiyerarşik ilişkinin kırılmasına sebebiyet vermesidir. Cumhuriyetin seçkinci mirası yönetilen ve yöneten arasında keskin bir hegemonik ilişki tanımına dayanmaktaydı. Her ne kadar özellikle 80 sonrasının neoliberal dönüşümüyle birlikte bu gelenek belirli ölçüde aşılmış olsa da, "yöneticinin ulaşılmazlığı" ve görünmezliğine dayalı bir yönetim anlayışı siyasal kültürde egemendi. Refah bu yapıyı kırarak "aşağıdan yukarıya" bir örgütlenme modelini

[17] Çakır, **Ne Şeriat Ne demokrasi: Refah Partisi'ni Anlamak**, İstanbul, Metis, 1994, s. 134
[18] Akdoğan, **a.e**, s.247.

hayata geçirmiş ve başarılı olmuştur. Refah'ın "birebir ilişki" yöntemini bu kadar benimsemesinde şüphesiz medyanın Refah'a yönelik olumsuz tavrı da etkili olmuştur.

Refah Partisi'nin belediyelerdeki başarıları bu "yatay bağ"ın güçlenmesini sağladı. Refah'ın belediyelerde hizmet anlayışıyla canla başla çalışması onu iktidara taşıyan sürecin sacayaklarından biriydi. Nitekim Refah'ın devamı olarak kurulan Fazilet Partisi bile genel seçimlerde düşen oy oranlarına rağmen, belediye seçimlerinden başarıyla çıkarak "halkla kurulan doğrudan ilişki"nin başarı adına ne kadar önemli bir kriter olduğunu kanıtlamıştır.

3- Rüşvete Karşı Dürüst Yönetim Vaadi

Refah Partisi'nin programı ve Adil Düzen idealinde manevi değerlerin, dürüst ve temiz siyasetin yüceltilmesi önemli yer işgal etmekteydi. Bu vurgunun, toplumda bu kadar yankı bulmasının sebebi rüşvet ve yolsuzlukların ayyuka çıkmış olması, toplumun mevcut siyasi partilere güven duymamasıydı.

Nitekim 1994 öncesi il başkanı Recep Tayyip Erdoğan'a göre de RP'nin yükselişinin temel sebeplerinden biri dürüstlüktür, Refah'ın temiz yönetim sistemi ve Adil Düzen'i rüşvete endeksli, tıkanmış yapıya bir alternatif olabilmiştir.[19]

Hasan Pulur ANAP için "İktidarda olduğu dönemde Türkiye'nin gündeminden 'Hanedanı, prensleri, hayali ihracatı, devlet bankaları dolandırıcılığını, çeşitli yolsuzluk' iddialarını indiremeyen parti"[20] diye söz etmekteydi.

SHP'nin "halkçı belediyeleri", DYP gibi partiler de rüşvet ve yolsuzluk iddialarıyla gündeme gelmiştir. Böylesi bozulmuş bir yapının fütursuzca işletildiği uzunca bir dönemin ardından Refah'ın "temiz yönetim" vaadi kitlelere hitap etmiştir. Refah Partililer bu konuda şöyle demekteydi: "Sistem değişikliği öneriyoruz, rüşvete adam kayırmacılığına, iltimasa son vereceğiz. İşe ehil olan adamı alacağız. Dürüst adamlarla örgütlenme yaptık. Semt insanları da bunlara özendi tabii. Baktı ki herkes

---

[19] Akdoğan, **a.e**, s. 246.
[20] Pulur Hasan, "Mazisini Unutan Adam Gibi", **Milliyet**, 26/08/1993.

hırsız, herkes çalıyor dürüst insanlara sığındı. Kul hakkını kula yedirmemeye ant içmişiz. Biz her zaman halkın partisi olduk."[21]

4- Kimlik Sunması

Refah merkezi anlayışın dışına itilen tüm unsurları kapsayıcı bir politika izlemiştir. Modernitenin yaratısı olan uluslaşma süreci aynı zamanda homojen bir toplum kabulüne ve bir nevi "tektip"çiliğe dayanır. Egemenlik cisimleştirilir ve yurttaşlar topluluğunu temsilen devlette toplanır. Bu yaklaşım dayandığı zemin nedeniyle ötekini dışlamak ve "marjinal" olanı merkezin dışına itmek eğilimindedir. Evrensel ve büyük teorilerin, mutlak akılcılığın gölgesinde topluma ilişkin bütün tikel unsurlar yok sayılır. Egemen olanın dışındakini, farklı unsurdan güçlü olanının diğerini yok etmesi ile sonuçlanan bu yapı hegemonik bir öze sahiptir. Katı modernleşmenin belirlenimindeki bir dünya düzeninde kurallar baskın olan unsura göre belirlenir. Doğu, batıdan; tikel evrenselden; yerel merkezden tanımlanır. Refah'ın duruşu bu modernist siyasetin tamamen dışında alternatif bir bakış açısı içermektedir.

Sonuç olarak Refahlı Partisi; tarikatlardan, tarikat bağı olmayan dindar kesime, liberalleşen orta sınıfa, büyük sermaye gruplarına, Alevilere, Kürtler'e, kapitalizmin ezilen unsurlarına hitap eden kapsayıcı bir politika oluşturmuştur. Refah, Pek çok çelişik unsuru Refah'lı olma kimliği altında toplayabilmiştir. RP'nin 4. Büyük kongresi MSP kimliğinden sıyrılma bağlamında mihenk taşıdır. Bu kongrede mevcut düzen eleştirisi üzerinden çatışan kesimlerin partinin çatısı altında toplanmasına karar verilmiştir.[22]

---

[21] "Rüşvet oyları etkiledi", **Milliyet**, 04/11/1992.
[22] Akdoğan, **a.e**, s. 239

5- Dış Politika

Refah, milli görüşçü bakış açısının bir devamı olarak "Batı Kulübü"ne karşı onurlu bir politika izlemiştir. Yine aynı bakış açısının devamı olarak Müslüman ülkelerle yakın temas gerçekleştirilmiştir. Müslüman ülkeler konusundaki bu hassasiyet D-8'ler Zirvesi'yle Müslüman ülkelerle işbirliğini geliştirme noktasında açığa çıkmıştır. RP dış politikasını; "Kuvvetliyi üstün tutan Avrupa Topluluğuna uşak bir vilayet olma hedefi yerine, Müslüman ülkelerle işbirliği hedefinin, yani Hakkı üstün tutan Adil Düzen'e dayalı topluluğun böylece lider ülke hedefinin gerçekleştirilmesi" [23] şeklinde tanımlıyordu.

6- Teşkilat Yapısının Etkisi

Refah'ın seçmen kitlesi de MSP'ninki gibi büyük ölçüde dindarlardan oluşmaktaydı. Ali Bayramoğlu bu grubu kendi içinde üçe ayırmaktadır. "İlk grup büyük metropollerdeki, özellikle İstanbul'daki tarikat ve cemaat mensupları", "İkinci grup Anadolu'daki tarikat ve cemaat mensupları", "Üçüncü grup ise İstanbul'dan Ankara'ya büyük ve Adana'dan Trabzon'a orta boy metropollerin varoşlarında oturan, tarikat ve cemaat mensubu olmayan dindar ve İslami kesimler"[24] Refah Partisi'ne oy veren seçmen kitlesi incelendiğinde RP ve MHP'nin 1994 seçimlerinde aldığı oyların %46.2'si kendi geleneksel seçmenlerinden, %54'ü ise yeni oylardan oluştuğu ortaya çıkmaktadır. [25] Her ne kadar bu oranda "İslam'ın ve mümin olmanın birleştiriciliği" yine en temel tutkal vazifesi görse de Refah'ın MSP'nin kapalı yapısına nazaran, kapsayıcılığını geliştirdiği ve bir kitle partisi olmaya doğru evrildiği söylenebilir.

---

[23] Aktaran Akdoğan, **a,e**, s.257.
[24] Bayramoğlu Ali, **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, "Refah Partisi'nin Seçmen Tabanı", İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001, s. 37.
[25] Bayramoğlu, **a.e**, s. 38.

Refah Parti'si diğer partiler gibi topluma mesajını medya üzerinden değil, kapı kapı dolaşarak vermiş ve kayda değer başarılar elde etmiştir.[26] Parti içinde herkese sorumluluk verilmiş, herkes örgüt içinde bir şekilde aktifleştirilmiş, ulaşılabilecek her yere gidilmiştir. Bu durum hem üyelerin parti ile bağını sağlamlaştırmış hem de oy oranlarını artırmıştır. Nitekim Refah Partisi'nin örgütlenmedeki başarısı rakipleri tarafından da kabul edilmektedir. Ecevit 1992 tarihinde *Milliyet*'de yayımlanan bir ropörtajında "Refah Partisi'nin başarılı bir örgütlenme modeli uyguladığını kabul etmek gerekir. Bu aslında kuruluşundan beri DSP'nin savunduğu tüzüğünde vurguladığı, ama bazı alışkanlıkları kıramadığı için yeterince uygulayamadığı bir modeldir. Bizim öngördüğümüz örgütlenme ve yapılanma modeli, her mahalle, her sandık bölgesinde ve her köyde sürekli çalışma grupları oluşturulmasını ve kişi kişiye ilişki kurulmasını gerekli kılmaktadır. Fakat itiraf etmek gerekir ki, biz bu konuda karşılaştığımız engelleri henüz yeterince aşamazken, RP benzer bir modeli yaygın ölçüde uygulayabildi."[27]

1994 yılında İstanbul Belediye Başkanlığını kazanan Refahlı Recep Tayyip Erdoğan bu konuda şöyle demekteydi: "Medya desteği almış olanlarla tanıtım ve propaganda açığını kapatmak için biz emek-yoğun bir çalışma yapmak zorundayız. Biz de her üye, sadece üye olmakla kalmıyor, aynı zamanda partinin inananı durumuna geliyor. Böylece teşkilat organik bir bütün oluşturuyor, adeta bir vücudun sinir uçları gibi dokunduğunuz anda bütün vücut harekete geçiyor[28]"

D- RP'nin Temel Açmazları ve Gelişim Kanallarının Tıkanması

Refah Partisi, Milli Görüş'ün geleneksel kapalı çizgisini aşarak bir kitle partisi olmayı denemiş ve bu konuda samimi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Refah'ın temel problemi onun "arada kalmış"lığı ile ilgilidir. Tabanın istekleri ile kitle politikası yaratma zorunluluğu arasındaki dengeyi tutturamamış ne tam anlamıyla kitlelere ne de tabanındaki kenetlenmiş, cemaatçi kesime yaranabilmiştir. Zaman zaman sivil toplumcu, demokratik, çoğulcu bir toplum yapısına vurgu

---

[26] Çakır, **a.e**, s. 72.
[27] "Ecevit: RP. İthalatçı", (Röp. Fikret Bila), **Milliyet**, 13/11/92.

yaparken; zaman zaman tabanında yer alan daha radikal kanadı hedef alan açıklamalar yapmıştır: "Sen Refah Partisi'ne hizmet etmezsen hiçbir ibadetin kabul olmaz. Çünkü başka türlü müslamanlık olmaz. Başka türlü kurtuluş yok... Refah bu ordudur. Bütün gücünle bu ordunun büyümesi için çalışacaksın. Çalışmaz isen patates dinindensin... Bu parti İslami cihad ordusudur (...) Biz Müslümanız. Biz Kur'anı hakim kılmak isteyene gideceğiz. Hepimiz Refahçı olmaya mecburuz, çünkü cihad ediyoruz... Şuurla Refaha çalışan cennete gidiyor. Neden? Çünkü Refah demek Kur'an nizamını hakim kılmak için çalışmak demektir"[29]

Refah'ın "arada kalmışlık"ın bir sebebi; Refah'ın hem varlığını merkezci devlet politikalarının eleştirisine, bunun karşısında çevrenin ve yok sayılan unsurların temsilciliğine dayandırması, hem de bu heveste çok ileri gidemeyip bir şekilde sistem içinde muhalefet üretme çabasından ileri geliyordu. Refah merkezci mirasın ve "bir darbe ile devrilmenin" kaygısını taşıyordu. Bu konuda pek de haksız sayılmazdı, politika üretirken kendisini rahat hissedememesini sağlayan bir kutuplaşma atmosferi, toplumsal dokuda güçlü bir unsur olarak her daim kendisini hissettiren laikçi-bürokratik bir damar mevcuttu. Böyle bir atmosferde bir siyasal yapı ne kadar çok oy alarak iktidara gelmiş olursa olsun kendisini sınırlanmış hissediyordu. Bu durum Refah'ı tutarsız kılıyor ve zaman zaman sisteme dahil olabilmek adına fazlasıyla yaranmacı bir tutum sergilemesinin ve ilkelerini feda etmesinin yolunu açıyordu. Refah bu totaliter yapıyı kırarak, dönüştürecek gücü ve iradeyi gösteremedi, doğru stratejileri uygulayamadı bu nedenle de çoğu yerde taviz vermek zorunda kaldı.

Refah Partisi'nin bir diğer zafiyeti Erbakan'ın liderliği otoriter bir yapı sergilemesiydi. Parti içi demokrasi kanalları kapalıydı. Refah Partisi karmaşık ve geniş bir örgütlenme modeline sahipti. "Bu denli karmaşık bir örgütlenmeyi geliştirerek sürdürebilmenin, iktidar çekişmelerinin önünü alabilmenin yolu, parti içi demokratik kanalları alabildiğince kısıp merkeziyetçiliği egemen kılmakta

---

[28] Akdoğan, **a.e**, s. 269-270

[29] Refah Partisi'nin Kapatılması İstemiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nca Anayasa Mahkemesine Açılan Davanın İddianamesinde bu açıklama kullanılmıştır: *http*://www.belgenet.com/dava/rpdava_idd.html

yatıyor"du.[30] Parti içi demokrasi kanallarının tıkalı olmasını eleştiren isimlerden biri Tayyip Erdoğan'dı. ''RP'nin üzerinde çalıştığı konu, Türkiye'de bir katılımcı bir demokrasinin olmasıdır. Bu da partilerin kendi içindeki demokrasiden tutunuz, ülke genelindeki demokrasiye kadar hepsinin çarklarının muntazam çalışmasıdır. Önce RP'nin kendi içinde demokrasiyi başlatması lazım. Çünkü bunun örneğini verecek. Aksi takdirde bu olmaz. Ben ne kadar tahammül edebiliyorum. Eğer ben kendimi halledebilirsem, toplumda da bunu becerebilirim.''[31]

RP' nin tıkanmasını yaratan bir diğer etken önünde kümelenen katı laikçi kamptır. RP'nin sistemle ilişkisini analiz etmek, bugünün temel çelişkilerini anlamak bağlamında da önemli parametreler sunmaktadır. Özellikle 28 Şubat süreci merkezli refleksleri tanıma bağlamında çok temel bir tarihsel dönemeçtir.

E- RP - Sistem İlişkisi

Refah Partisi'nin temel çelişkisi bir yandan sisteme karşıt bir parti olarak, kitlelere bu söylem üzerinden ulaşabilmesi diğer yandan da merkezci kurumlarla çatışmaktan kaçınmasıdır.

Refah Partisinin iktidara gelmesinin ardından temel çatışma eskisi gibi sınıf temelli bir çelişkiden çok "laik"-"anti-laik" eksenine kaymıştır. Cumhuriyetin başlangıcından beri iktidarı elinde tutan laikçi kesimin, İslam'ı modern hayat tarzlarının biricik düşmanı gören geleneksel bakış açısı, olası bir "irtica tehdidi"ne kodlanmıştır.

Erbakan, ordu ile fazla çatışmaya girmekten istemiyor ve askerin kutsal saydığı konularda onu yakın mesajlar vermekten çekinmiyordu. Erbakan Anıtkabir'e gider mi tartışmalarını yatıştırmak için Anıtkabir'e gidiyor, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı için kullandığı parola olan Kuvay-i Milliye sözünü seçimlerde kullanıyordu. Hatta daha da ileri gidiyor Atatürk'ün hayatta olması halinde RP'li olacağını iddia ediyordu.[32]

---

[30] Çakır, **Ne şeriat ne demokrasi**..., s. 53-54
[31] "Kravatlı RP İstiyor", **Hürriyet gazetesi**, 25/11/1997.

Orduyla kurulan ilişkide gösterilen bu ihtiyatlı tavır 28 Şubat sürecini de etkilemiştir. 28 Şubat sürecinin Türkiye'deki İslam aleminde yarattığı sindirilme atmosferine Erbakan da dahil olmak üzere Refah Partisi ve İslami kesim sert bir tepki gösterememiştir. Sindirilme karşısında düşülen bu acz İslami kesimde mağdurluk ve öfke psikolojisi yaratmıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ı liderliğe taşıyan sürecin mihenk taşlarından biri ise 28 Şubat atmosferine karşı belirgin bir karşı duruş sergilemesi olmuştur.

Dürüst ve temiz yönetim vaadiyle iktidara gelen Refah Partisi Susurluk meselesi ile ilgili de iyi bir sınav verememiştir. Susurluk olayı devlet-mafya ilişkisini ortaya çıkarmaktaydı. Abdullah Çatlı ile birlikte arabada bulunan kişilerden biri DYP Şanlıurfa milletvekili Sedat Bucak'tı. Daha sonra ortaya çıkan bilgilerden bu dönemde DYP İçişleri Bakanı olan Mehmet Ağar'ın da olayların içinde olduğuna işaret etmekteydi. Kamuoyunun büyük tepkisiyle karşılanan ve ucu DYP'ye dayanan bu olay Çiller tarafından örtülmeye çalışıldı. Refah Partisi bu olayların üzerine gitmedi ve etkisiz kaldı.

Şevket Kazan'ın "aydınlık için bir dakika karanlık" eylemi yapanlar için söylediği "mum söndü oynuyorlar" gafı, hem Alevi vatandaşları inciterek büyük bir tepki aldı, hem de Refah'ın olay karşısındaki tavrının bir göstergesi olarak belleklere kazındı.

O dönemde İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanı olan Tayyip Erdoğan da Susurluk konusunda zayıf kalındığını kabul etmekte[33] ve şöyle demekteydi: "Susurluk konusunda ışık söndürme olayına eğer orada Susurluk merkezli bir çalışma olsaydı, ben de aynen katılırdım. Ama Refahyol'a ait pankartları görünce benim oraya katılmam mümkün olmadı. Yoksa Susurluk'u kimsenin tasvip etmesi mümkün değil."[34]

---

[32] Çalmuk, **Selamûn Aleyküm Konutanım**, Ankara, Kim Yayınları, 2000, s. 103.
[33] "Kravatlı RP İstiyor", **Hürriyet**, 25/11/1997.
[34] "Orta Yolcuyum", **Hürriyet**, 10/07/1998

Refah Partisi Kürt meselesinin çözümünde "İslam kardeşliği"ni ön plana çıkaran bir vurguyla Doğu ve Güneydoğu illerinden büyük oy almıştı. Üstüne üstlük gerek partinin hazırladığı Kürt Raporu'nda, gerek parti programında insan hakkı ihlalleri ve devletin Kürtlere yaklaşımındaki yanlışlıklara dikkat çekmişti. OHAL uygulamalarına karşı çıkılmakta, bölgede insan hakları ve demokrasinin, ekonomik koşulların geliştirilmesi konusunda öneriler sunulmaktaydı.

REFAHYOL hükümeti döneminde, yer yer tutarsızlıklar barındırsa da bu görece daha barışçı söylem terk edildi. İktidarı kaybetmemek uğruna Çiller'in bütün inisiyatifi orduya veren ve hiçbir siyasi çözüm kabul etmeyen "terörle mücadele anlayışı" kabul edildi.

Refah özellikle REFAHYOL döneminde iktidara geldikten sonra "Adil Düzen" ideali ile pek de örtüşmeyen davranışlar sergilemiştir. Bu tavizler laikçilerin fazla tepkisini çekmeden muktedir kalabilmek için yapılmış kimi manevralar olarak okunabilir ancak son kertede ilkelerden taviz verme ve tutarsızlık olarak algılanmıştır. YAŞ kararları ile "laiklik karşıtı" faaliyetler nedeniyle ordudan atılan subaylar, başörtüsü sorunlu, İsrail'le askeri anlaşmanın imzalanması gibi konularda taviz vermesi tabanının büyük tepkisiyle karşılaşmasına sebep olmuştur.

Bütün bu sisteme entegrasyon çabalarına rağmen RP sistemin ötekisi olmaktan kurtulamamıştır. Ilımlılığını gittikçe arttırmasına rağmen "karşı taraf"ın irtica suçlamalarından bir türlü kurtulamamıştır. Kendini laikliğin ve cumhuriyetin sahibi olarak gören ordu Refah'a en başından beri düşmanca bir tutum izliyordu, hiçbir gelişme onu bu yaklaşımından vazgeçiremiyordu.

Refah Partisi sadece yıllarca merkezin zulmüne uğrayarak baskılanların İslam'ın sözcüsü değildir, sistemin tüm ezilen unsurlarına yönelmiştir. Toplumun kıyıda bırakılanlarını kucaklayan teşkilat yapısıyla onlara bir aidiyet sunmuş ve Refahlı olma kimliğini yaratmıştır. Çakır'a göre "Refahlı kimliği, özünde İslami cilaya boyanmış laik bir kimliktir. Bu kimliğin İslami boyutu çok üstünkörü çizilmiştir, statiktir, yasal nedenlerle sıklıkla deforme edildiği için de iyice muğlaklaşmıştır."[35]

---

[35] Çakır, **a.e**, s. 59.

Şüphesiz Milli Görüş'ün kapalı çizgisi ile kıyaslandığında bu çok daha toleranslı çizgi partinin kitleselleşmesini kolaylaştıran bir unsur olduğu ortadadır. Refah Partisi'nin geniş kitleleri kucaklayabilmesi Milli Görüş mirasının getirdiği rijit çizgiyi kırabilmesinden geçmektedir. Refah demokratik seçimler ile iktidara gelmiştir ve yine demokratik seçimlerle iktidardan ayrılabilecek bir partidir. Parti içinde yer alan üyelerin bir kısmı için şeriat devrimi gibi bir ülkü söz konusu olsa da bu ancak bireysel bir eğilim olarak kalmış ve partinin genel çizgisine etki etmemiştir.

Partinin içindeki bu yumuşamaya ve toleranslılığa rağmen ön yargılardan kurtulunamamıştır. Partinin bileşimindeki İslamcı doz dahi laikçilerin saldırıya geçmesine sebep olmuştur.

Bu süreç laik-anti laik çatışmasının toplumsal alanda en belirgin şekilde gözlemlendiği tarihsel dönemeçlerden biridir. Sözde demokrasi adına girilen bu mücadele yapay bir toplumsal çatışma zemini yaratmıştır.

Refah partisi bir şekilde sistemin kabul etmediği parti olmuştur. Aldığı oy oranı, demokratik temayüllere göre iktidara gelmiş olması onun meşruiyeti sağlamaya yetmemiştir. Parti, sistemin hep "olağan şüphelisi" olarak kalmıştır. Ondan hep bir gizli gündem ve "takiye" beklenmiştir. Söylediklerinde bir art niyet olmadığı konusunda bir türlü yeterince ikna edici bulunmamıştır. Refah böyle bir süreç içinde çoğu zaman fazlasıyla savunmacı bir görüntüye savrulmuştur.

Refah Partisi kurulduğu günden itibaren, merkezci zihniyetin düşmanca atmosferini hissetmiştir. Bu yönüyle Erbakan'ın içinde bulunduğu gerilim Menderes'inkine benziyordu denebilir. Hissedilen bu gerilim, iktidarı kaybetmek konusunda kaygıları tetiklemiştir. İktidarı kaybetmemek adına verilen tavizler partinin omurgasını kaybetmesine sebebiyet vermiş ve tabanda memnuniyetsilikle karşılanmıştır.

F-Türkiye'de Laiklik Algılaması ve Refah Partisi

19.yüzyılın sekülerleşme çabaları İslami kurumlarla laik kurumları bir arada yürütme çabasına dayanmaktaydı.[36] Ancak iktidarla bütünleşen din çoğu zaman iktidar politikalarının meşrulaştırıcı aracı olarak kullanılmıştır. Bu Türkiye'de de olmuştur. Cumhuriyet tarihinin "öteki"si İslam, Kurtuluş Savaşı döneminde birleştirici bir unsur olarak lanse edilmiştir.

İslam, Türk modernleşmesi çizgisinin başlangıcından itibaren kenara atfedilme ve bir ötekilik ilişkisi içerisinde tanımlana gelmiştir. Milletle kurulan ilişki "halka rağmen halk için" gerçekleştirilen bir irade olarak tanımlanmış ve Cumhuriyet, modernleşme projesini böyle bir elitizmle hayata geçirmiştir. Batılılaşmanın birinci öncelik olarak kendini gösterdiği böyle bir projede, politika laikçi bir çizgide yani İslam'la karşıtlık üzerinden kurulmuştur. Cumhuriyeti kuran kadro İslam'ın, Osmanlı'nın gerilemesinde önde gelen sebeplerden biri olduğunu düşünmüş ve buna bağlı olarak Türk devriminin gerçekleşmesinin önündeki her fikir irtica ve gericilik olarak değerlendirilmiştir. laikleşme ve batılılaşma yönünde yasalar bir bir çıkarılırken, buna engel teşkil edebilecek unsurlar olarak görülen Hilafet kaldırılmış, medreseler kapatılmışt, köy enstitüsünde "modernitenin temsilcisi" misyonerler eğitilmiş, kuran kursları, köy mektepleri kapatılmıştır.

Şerif Mardin'e laiklik Türk toplumunda rejimin temel hedeflerinden biri olarak tanımlanmıştı. Türk toplumunun sosyal pekiştiriciliği işlevini aldı. Türkler arasında sosyal şuuru yükseltici bir vasıta olarak kullanıldı. Bu hususta İslam yetersiz görülmüş ve reddedilmişti. O artık gayelere hizmet etmediği için şahsi bir vicdan meselesi olarak lanse edilmişti. "Yeni Türklerin şuuru, Atatürk'ün bütün geçerli bilgi ve davranışların kaynağı olarak defalarca zikrettiği ilim (Garb Medeniyeti) içinde kök salacaktı. Fakat daha sonra "şuuru yükseltme", yeni cumhuriyet vatandaşlarının sahip olmaları istenen bir dizi özellikle ortaya çıkarmaya yöneldiği için mesele o kadar basit bir mecrada seyretmedi. "Bilim"in aslında ne milli kimliğin inşası ile

---

[36] Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, 1960, 23

ilgili meselelere bir cevabı vardı; ne de sosyal kimlik meselesini, sosyal ideallere yönelik ferdi temayülü ele almaktaydı."[37]

Böylece İslam modernleşmenin anti tezi ilan edilmiş ve Türk modernleşmesinin kumaşından dışlanmıştır. İlamcılar laikçi-ulus devlet modelinin dışarıda bıraktığı unsurlardan biri olmuşlardır. Laikçi reformlar toplum modernleşmesini sağlamaktan ziyade toplumu İslam'dan temizlemeye hizmet etmiştir.

Şerif Mardin'in de deyimiyle "kişiyi toplumun normlarından kurtarma" girişimi üzerinden ilerleyen modernleşme projesinin karşımıza çıkardığı ilk görüntü Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. "Bu kanun eğitimi ilk ve son defa ulemanın elinden almakla kalmadı, ayrıca ortak eğitimin ve böylece de okul yıllarından ileriye doğru cinsiyetler arasında tam bir kaynaşmanın önünü açmış oldu."[38]

Cumhuriyetin kurulduğu yapı kendi tekelinde gördüğü modernlik anlayışını İslama karşıtlık üzerinden tanımlamaktadır. Tek parti yönetimi süresince de İslama bakış bu anlayışın devamı olarak nitelendirilebilecek bir zihniyetle yürütülmüştür. Çok partili dönemde İslami hareketin yeniden doğuşu mümkün olabilmiştir. Taban desteğini "kenar"dan alan DP, CHP'nin baskıcı tutumunun yarattığı tüm muhalif unsurları bünyesinde toplamıştır. ABD'nin bölgedeki askeri ve siyasal çıkarlarla uyumlu islamı destekleme politikalarına paralel olarak liberal bir çizgiye sahip DP iktidarı ile İslam'a daha ılımlı bir yaklaşım geliştirilmiştir.

Mardin bu konuda şöyle demektedir: "Atatürk'ün ölümünü takip eden yıllarda ve özellikle 1950'de çok partili demokrasinin kurulmasından sonra, laikliğe karşı bir takım topluluklarca meydan okundu. Gerçekten bu ilke Türk Anayasal pratiğinden katiyen çıkarılmayacak ölçüde kendini oldukça sağlam bir ölçüde kökleştirmişti. Çoğu zaman laisizmin altını oymakla suçlanan Demokrat Parti bile, bu ilkeyi yürürlükte tutmuştu. Bununla birlikte, bu partinin kısmen Cumhuriyetin Anayasal temellerini tehdit edebilecek, dini bir taasuba cesaret verdiği korkusu, 1960 darbesine yol açtı"[39]

---

[37] Mardin Şerif, "Türkiye'de Din ve Laiklik", **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s.68.
[38] Mardin, a.m, s. 76
[39] Mardin, a.m, s.78.

Merkez çevre çatışmanın en kristalleşmiş hali 60 darbesidir. Bu gelişme dahi "İslamcı uyanışın ağır fakat kararlı bir şekilde ilerlemesini değiştirememiştir. Türk siyasal yaşamında İslamcı-muhafazakar çizgi uzunca bir süre MNP, MSP, RP, FP, SP, AK Parti gibi partilerin çatısı altında hep temsil edilmiştir ve laikçilerle aralarındaki çatışma hiçbir zaman 60 darbesindeki boyuta ulaşmasa da yer yer şiddetini artırarak yer yer azalarak bugüne de damgasını vuracak şekilde süregelmiştir.

Refah'a yönelik düşmanca tavır cumhuriyetin dokusuna sinmiş laikçi, merkezci eğilimin bir yansımasıdır. Refah kuruluşundan itibaren sürekli gizli bir Şeriat gündemi taşımakla eleştirilmiştir. Laikçilik kavramı laiklikten başka birşeydir çünkü laiklikte devlet dinlere eşit uzaklıkta olduğundan hiçbir dini inancı dışlayamaz ya da kayıramaz akçalı bir şekilde destekleyemez[40] yani düşmanlık değil tarafsızlık içerir. Ancak Türkiyede "laikçiler" ve "İslam" arasındaki çatışma, böyle bir tarafsızlık değil yok etme ekseni üzerinden ilerlemektedir.

Refah Partisi'nin programı ve ideolojisi büyük ölçülerde dini öğelere yer vermektedir. Akdoğan'ın belirttiği gibi "Refah Partisi'nin dini motifleri ve mesajları kullandığı açıktır. Ancak bu dini motiflere bakarak RP'yi şeriat esaslarına dayalı bir parti, din devleti tesisine çalışan bir parti olarak tanımlamak son derece hatalıdır. RP sadece içselleştirdiği İslam'ı seçmen kuvvetlerine taşıyarak oy almıyor; DYP ve ANAP'ın zaman zaman tutarsız ve çiğ bir tarzda müracaat ettiği dini retoriği profesyonelleştirerek kullanıyordu"[41]

Ancak sisteme entegre olmak bağlamında gösterdiği çaba onun şeriatçı bir eğilim taşımadığını kanıtlamaktadır. ""Ne MNP'nin, ne MSP'nin ne RP'nin hiçbir zaman ideolojisi olmamıştır. İdeolojisi olan o ideolojisinin adını koyar, kurallarını belirler, bunları halk kitlelerine taşımaya ve benimsetmeye çalışır. İdeolojisi olan dansöz gibi kıvırmaz İdeolojisinin adını anmaktan bile utanan, sıkılan, ismini

---

[40] Selçuk Sami, "Çağcıl Demokrasi Özlemi", **Demokrasiye Doğru**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 54.

[41] Akdoğan, **a.e**, s.258.

taşımaktan bile kenarda duran bir partinin ideolojinin olduğundan bahsedebilmek kargaları bile güldürür."[42]

Laiklik din ve devlet işlerinin ayrılması, inanç ve din özgürlüğü olarak tanımlanacak olursa Refah'ın böyle bir yaklaşıma itirazı yoktur. Çakır'a göre; "Dışarıdan dinsel bir örgütlenme olarak görülen RP aslında laik olarak adlandırılabilecek bir örgütlenme anlayışına sahiptir. RP, kendisine katılan bireyi katılış saiki ne olursa olsun, geçmişi ne olursa olsun, hatta geleceği ne olursa olsun her şeyden önce bir Refah'lı yapma mekanizmalarına sahiptir ve bu mekanizmalar bireyin partiyle ilişkiye geçtiği andan itibaren çalışmaya başlar."[43]

Akdoğan'a göre; "Şayet laiklik inanç ve din özgürlüğü, herkesin inancını inandığı gibi yaşayabilmesi, hiç kimseye dininden ve inancından dolayı baskı yapılmaması ve devletin bu hususları teminat altına alması şeklinde açıklanacaksa RP'liler herkesin inanç özgürlüğüne ve hiçbir kimsenin diğerine inancından dolayı baskı yapmaması şartına herkesten daha fazla olarak kendilerini tanımlamaktaydı."[44]

Milli Görüş çizgisinin rijit çizgisiyle kıyaslandığında Refah'ın daha ehlileşmiş ve iktidar olanaklarını kullanmak adına sistemle bütünleşmeye meyilli bir parti olduğu açıktır. Bu durumda asıl tehdit, hayali bir şeriat algısından değil, toplumsal çatışmaları körükleyen köklü laikçi mirastan gelmektedir. Bu çatışmacı gelenek tüm kurumlarıyla bugüne dek uzanan bir siyasi çizginin temsilcisidir. Böyle bir vesayetçi yapı ile hesaplaşmadan, statükoyu yıkıp yerine millet iradesini geçirmeden gerçek bir demokrasinin tesisi mümkün değildir.

---

[42] Özkan'dan aktaran Akdoğan, s.258.

[43] Çakır, **a.e**, 54-55.
[44] Akdoğan, **a.e**, s. 268

G- RP'nin İktidara Gelmesi

Erbakan'ın iktidara gelmesi taban nezrinde büyük coşku ile karşılanmıştır. Mehmet Akif Aydın'a göre; "RP'nin en çok oyu alarak hükümeti kurma görevi alması hem Batı için hem de İslam ülkeleri için bir şanstır. Çünkü İslamcı partilerin bu ülkelerde demokratik yolla iktidara gelme imkanları şimdiye kadar olmamıştır. Hatta tam tersine böyle partilerin, grupların demokratik yükselme yolları tıkanarak ihtilalci bir yola yönelmeleri istenmiştir. Bundan onların ezilmelerine görünüşte haklı bir gerekçe çıkacağı için fayda umulmuştur. Ancak bu usulün İslam ülkelerinde istikrar ve barış getirdiği söylenemez. İslamcı partilere demokratik yolla iktidar yolunun açılması bu ülkelerde halkın iradesi istikametinde barışçı bir dönüşüme imkan verecektir."[45]

Refah'ın iktidara gelişi aslında ezber bozmak adına önemli bir süreç olmuştur. Cumhuriyet tarihinin ötekisi İslam'ın bir ölçüde de olsa temsilciliğini yapan ve İslami motiflere ağırlık veren bir partinin iktidarda olmasının korkulacak bir şey olmadığı anlaşılmıştır.

Refah'ın iktidara gelmesi hiç de kolay bir süreç olmamıştır. Öncelikli olarak Refahsız bir hükümet kurabilme ihtimali üzerinde durulmuştur. Öncelikle ANAYOL kurulmuş, daha sonra bu koalisyon yürümeyince zorunlu bir hamle olarak REFAHYOL kurulmak zorunda kalmıştır. Çiller hiç istemesi bile iktidar olmak uğruna Refah'la koalisyona yanaşmıştır. Dünyanın geldiği nokta radikal demokrasi gibi kavramların tartışılabildiği bir atmosfere, merkeze kurumları değil bireyleri ve kimlikleri koyan bir düzene doğru evirilmektedir. Bu durumda kimlik siyasetinin temsilcisi olan Refah'ın iktidarı paylaşması olağan bir gelişme olarak da değerlendirilebilir. Böylece cumhuriyet tarihinde ilk kez devletçi gelenekten gelmeyen bir parti iktidara ortak olmuştur. Her ne kadar Refah iktidarı paylaşsa da MGK'da yer alan bakanlıklar DYP'ye verilmiş ve MGK'ya girme yetkisi bir tek Erbakan'a verilmiştir.

Ancak Refah iktidarda olduğu süreç boyunca kendi kimlik siyasetini ve bağımsız politikasını koruyamamış bir şekilde merkezin politikalarına eklemlenmek durumunda kalmıştır. Bu yönüyle de tabanındaki radikal sesleri kısmak adına yer yer otoriterleşen bir politika izlemiştir. Buna rağmen 28 Şubat sürecinde RP'li milletvekillerinin yaptığı kimi konuşmalar, Parti'nin şeriat isteğinin bir kanıtı olarak kullanılmış ve parti kapatılmıştır.

Refah'ı iktidara taşıyan en önemli unsurlardan biri Adil Düzen projesidir. Bu proje ile kapitalizmin irrasyonel ve gayrı-ahlaki yapısının eleştiriştirmiştir. Bu nedenle de kapitalist ekonominin zarar verdiği geniş yığınlar nezrinde popülarite kazanmıştır. Refah'ın yaklaşımına göre Kapitalist ilişkilerin yarattığı çelişkiler onun kendi doğasından değil, doğru şekilde düzenlenememesinden kaynaklanmaktadır. Kapitalist ekonominin yarattığı anarşinin, İslami ahlakın süzgecinden geçen bir "us"la terbiye edilebileceği, kapitalist karmaşanın irade ile ehlileştirilebileceği savunulmaktadır. Aslına bakılacak olursa "Adil Düzen" projesi idealisttir. İdeal düzlemde yaratılan bir çeşit cennet tasarımının, insan iradesi ile hayata geçirilebileceği öne sürülmektedir.

Adil Düzen; çatışan ve güçlü olanın güçsüz olanı ezerek ilerlediği bir toplum tahayyülü yerine, bir vücudun işleyişi gibi tüm organların birbirine bağlı bir denge ile çalıştığı ve kimsenin ezilmediği bir toplum tasarımı ortaya koymaktadır. Adil Düzen'in toplumsal yapıya ve kapitalist işleyişe kattığı şey "denge" unsurudur: "İslam toplumunda birileri çoban, diğeri koyun sürüsü değildir. Tam tersine herkes kendi çapında bir yöneticidir. 'hepiniz birer çobansınız ve raiyetinizden sorulacaksınız' hadisi bu gerçeği ifade etmektedir. Toplumun her üyesi bir vücudun azaları gibidir. Birisinin sıkıntısı ve sorunu diğerine de sirayet edecektir. O halde hepsinin birbirine ihtiyacı var demektir."[46]Bütün bu güzel temennilere rağmen Adil Düzen'in ideolojik örüntüsü netlikten uzaktır, idealisttir ve gerçeklikle bağı yeterince kuvvetli değildir.

---

[45] "RP"nin Üstlendiği Rol", **Yeni Şafak**, 15 Ocak 1996

[46] Akgül Ahmet, **Adil Düzen ve Türkiye'nin Geleceği**, Elazığ: Burak Yayıncılık, 1997, s. 10.

Yani Refah partisini iktidara taşıyan süreç hem değişen dünyanın dezavantajlı kesimlerine umut sağlayan somut bir program yaratması hem de yeni dünya sisteminin avantajlarından faydalanması olmuştur. Bütün bu dinamikler bir bütünün bileşenleridir. Refah Partisi yeni dünya sisteminin hem de değişen Türkiye'nin kendisine sunduğu avantajları doğru okuyabilmiş, dezavantajlardan ise gelenek ve tecrübesinin getirdiği bir takım alışkanlıklar sayesinde sıyrılabilmiştir.[47]

Akdoğan bu noktada çok doğru bir tahlilde bulunmaktadır. "RP'nin temsil ettiği kimlik ve söylem muhalefette etkin iken, iktidarda kontrol altında kalmıştır. Türkiye'nin reel siyasetinde RP, önce iktidara gelmek için, sonra iktidarda kalmak kalmak için sonra da varolabilmek için dönüşüme zorlanmıştır."[48]

Refah Partisi bir türlü yönünü bulamayan bir görüntü arz etmiştir. Bu dengesizleşme atmosferi içinde pek çok konudan taviz verilmiştir. Tabandan gelen şikayetler ise oligarşik bir tavırla yok sayılmıştır. Öyle ki Refah ikitidarda kalmak için pek çok önemli noktadan taviz vermiştir. Örneğin Kürt meselesi gibi konularda merkezci tavırla birebir örtüşen bir politika izlemiştir.

Refah'ın iktidarda olması toplum çatışmalarını arka plana atan ve uzlaşma üzerine kurulu bir siyaset oluşturabilmek adına önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilirdi. Ancak tam tersi bir durum yaşandı toplumsal ayrışma ve çatışma ortamı yaratıldı ve bu ayrışma medya eliyle desteklendi. RP'ye karşı şiddetli bir baskılanma atmosferi yaratıldı, halk oyuyla iktidarı paylaşan bir parti sürekli bir meşruiyet sorunsalıyla boğuşmak zorunda bırakılıyordu. Türkiye gündemi tamamen anti-Refahçı bir tona bürünmüştü. Sanki Türkiye'nin tek konusu irtica ve şeraitti. Her gün gazete manşetlerini milletvekillerinin "şeraitçi" söylemleri ve irtica çığlıkları kaplıyordu. Bir kısım medya tam anlamıyla darbe şakşakçılığı yapmaktaydı.

---

[47] Çakır, **Ne Şeriat Ne demokrasi: Refah Partisi'ni Anlamak**, İstanbul, Metis, 1994,, s. 75

Belirli bir ölçüde değişim geçirmiş olsa da Milli Görüş geleneğinin bir devamı olan Refah Partisi'nin siyasal hayatı, onun politikaları, politik alana kattıkları ve son noktada merkezi, vesayetçi reflekslerle mücadelesi Siyasal İslam'ın Türkiye'deki yolculuğunu kavramak ve bugün Türkiye'yi de belirleyen temel çatışma atmosferini anlamak açısından çok önemlidir.

Refah Partisi'nin yükselişini yaratan koşullar, onun kitleler nezrinde bu denli sahiplenilmesi, Milli Görüş çizgisinin evrimi, en az Demokrat Parti dönemi kadar özgün bir tarihsel malzeme sunmakta, "merkez", "çevre" geriliminin yeni boyutlarına ayna tutmaktadır. Özellikle 28 Şubat süreci toplumda yaratılan çatışma atmosferinin boyutlarını görmek bağlamında çok önemli bir tarihsel malzemedir.

---

[48] Akdoğan, **a.e**, s. 290

BÖLÜM VIII

28 ŞUBAT MUHTIRASI

28 Şubat muhtırası, rejimin sanal bir "irtica tehlikesi"nden kurtarılabilmesi adına bakanlar kurulu ve parlamentoya dikte edilen bir takım yaptırımları içermektedir.

TSK'nın rejimin korunması konusundaki "hassasiyetini" dile getiren muhtıra rejimin "irtica tehlikesi"nden kurtarılabilmesi adına sistemin gösterdiği "doğal bir refleksi" ve bir çeşit "meşru müdafaa" olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Literatüre adı "post modern darbe" olarak geçen 28 Şubat mantalite olarak bir öncekilerden hiç de farklı değildir. Ancak şekilsel ve yöntemsel olarak farklı bir yol haritası izlenmiştir. Bunun başlıca sebebi gerçekleştirilen darbenin, Türkiye'nin içinde bulunduğu yeni ilişkileri zincirinden kopmadan, Batı dünyası ve onun temsil ettiği değerler çerçevesinden uzaklaşılıyor görüntüsü verilmeden "dizayn edilme" zorunluluğudur. Dolayısıyla 28 Şubat sürecinde yıllardan beri sistemin içinde kök salan vesayetçi zihniyet bir kez daha sivil siyasetin önüne çıkmış ancak dönemsel zorunluluklar nedeniyle bu askeri müdahele en azından yöntemsel olarak "kitabına uydurulmuş"tur. Bayramoğlu bu müdahalenin diğerlerinden şekli farkını şöyle anlatmaktadır; "27 Mayıs, 12 Eylül, hatta 12 Mart sert ve ani darbelerdi. Fiilen, askerin açık el koyması ile meydana gelmişlerdi. Onlar olağanüstü durumu kabul ederek ve demokrasiye dönüş sözü vererek dönemleri için meşrutiyet aradılar; sivil desteği sadece o dönem için buldular. Gerekçeleri, mantıkları ne olursa olsun dönemleri bitince tarihin ve toplumsal yargının olumsuz hanelerinde yerlerini aldılar."[1] ,

[1] Bayramoğlu Ali, **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2001, s.13

MGK' dan sonra basına dağıtılan bildiride şöyle deniyordu:

1. Milli Güvenlik Kurulu 28 Şubat 1997 günü Sayın Cumhurbaşkanı başkanlığında, Cumhurbaşkanlığı köşkünde aylık olağan toplantısını yapmıştır.
2. Kurulun bu toplantısında bölücü terörle şimdiye kadar alınan tedbirler ve elde edilen sonuçların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.
3. Toplantıda Kıbrıs Sorunu ve Yunanistan ilişkileriyle ilgili durum değerlendirilmesi yapılmıştır.
4. Toplantıda Türkiye Cumhuriyeti devletine karşı çağdışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetler de gözden geçirilmiştir:

— Anayasa ve Cumhuriyet yasalarının uygulanmasından asla taviz verilmemesi gerektiği,

— Güvenlik, huzur ve toplumsal barışın önem ve öncelik taşıdığı,

— Cumhuriyet ve rejim aleyhtarı yıkıcı ve bölücü grupların laik ve anti-laik ayrımı ile demokratik ve sosyal hukuk devletini güçsüzleştirmeye yeltendikleri

— Türkiye'de laikliğin sadece rejimin değil aynı zamanda demokrasinin ve toplumun huzurunun da teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu,

— Yasalarla belirlenmiş kuralların göz ardı edilerek yapılan çağdışı uygulamaların hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaşmayacağı,

— Rejimin, kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların içinde bulunduğumuz ortamda Türkiye'ye yarardan çok zarar verdiği,

— Açıklanan bu esaslar aksine davranışların, toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginlikleri ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiştir,

— Bu konularda alınan ve alınması gereken tedbirlerin Bakanlar kuruluna bildirilmesine karar verilmiştir, denilmektedir.

MGK'nın bu kararları Erbakan tarafından da İmzalanmıştır. Ancak "EK-A" adında alınan kararlar sadece MGK'nın sekreteri Org. İlhan Kılıç tarafından imzalanarak uygulamaya sunulmuştur. Daha sonra bu imzalar konusunda gazetelerde Erbakan'ı bir hayli yıpratan tartışmalar ve iddialar ortaya atılmıştır. "İşte 18 Madde ve Erbakan'ı Atatürk'çü yapan imza"[2] ve "Paşa Paşa İmzaladı" gibi başlıklar ile Erbakan seçmenleri karşısında tutarsız ve güvenilmez bir lider konumuna sokulmaya çalışılmıştır.

28 Şubat tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısından çıkan ve 18 Maddelik Genel Kurmay önerisini içeren Ek metinde (EK-A) ise asker taleplerini şöyle sıralamaktadır:

- Laiklik ilkesinin büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunması,
- Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okulların denetim altına alınıp, Milli Eğitim Bakanlığına devrinin sağlanması,
- "Sekiz yıllık kesintisiz eğitim"in tüm yurtta uygulamaya konulması ve Kuran kurslarının Milli Eğitin Bakanlığının sorumluluğu altında faaliyet göstermeleri,
- Din adamı yetiştirmekle yükümlü Milli eğitim kuruluşlarımızın ihtiyaç düzeyinde tutulmaları,
- Dini tesislerin siyasi istismar konusu yapılmaması,
- Tarikatların tüm unsurlarının faaliyetlerine son verilmesi,
- YAŞ kararları bahane edilerek, Türk Silahlı Kuvvetlerini dine karşı imiş gibi göstermeye çalışan bazı medya kuruluşlarının yayınlarının kontrol altına alınması,
- TSK'den ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamına imkan verilmemesi,
- Türk Silahlı Kuvvetleri'ne aşırı dinci akımların sızmasını önlemek için alınan tedbirlerin üniversiteler ve diğer eğitim kurumları başta olmak üzere tüm kamu kurumlarında uygulanması,

---

[2] **Sabah**, 19 Mart 1997.

- İran İslam Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyetlerinin önlenmesi için bir tedbirler paketinin hazırlanması,
- Mezhep ayrılıklarını körükleyici faaliyetlerin önlenmesi için mutlaka tedbir alınması,
- Anayasaya, Siyasi Partiler Yasasına, Türk Ceza Yasasına ve Belediyeler Yasasına aykırı faaliyetler hakkında gerekli yasal ve idari işlemlerin derhal yerine getirilmesi,
- Kıyafetlerle ilgili kanuna aykırı olan uygulamalara mani olunması ve Anayasa Mahkemesi kararlarının taviz verilmeden uygulanması,
- Özellikle pompalı tüfeklere ait olan taleplerin dikkatle değerlendirilmesi,
- Kurban derilerinin rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunması,
- Özel Üniforma giydirilmiş korumalar hakkında yasal işlemlerin ivedilikleri sonuçlandırılması,
- Millet kavramı yerine ümmet kavramının kullanımının önlenmesi,
- Atatürk'e karşı işlenen suçlar hakkında 5816 Sayılı Kanunun titizlikle uygulanması.

Milli Güvenlik Kurulu Bildirgesi, 28 Şubat sürecini başlatan ve bu sürece damgasını vuran temel bakış açısını gözler önüne sermektedir. 28 Şubat'ın bir diğer özgünlüğü ise muhtıranın hedefinde İslamcıların olmasıdır, bundan önceki darbelerde ordu ve devlet belirli bir süreliğine sınıflar ve taraflar üstü yani "tüm kesimlere mesafeli" bir görünüm arz etmiştir. Örneğin 80 darbesinden İslamcılarla birlikte, solcular ve milliyetçiler de yara almıştır. Ancak 28 Şubat muhtırası "irtica tehdidi"ni meşrulaştırıcı bir argüman olarak kullanarak, İslam'a ait tüm izleri kamusal ve toplumsal yaşamdan silinmeye çalışmıştır. Bu sürecin aynı zamanda ekonomik bir boyutu da bulunmaktadır. İslami sermayenin gittikçe güçlenen yapısını kısıtlanarak, merkezin dışına itilmiştir. 28 Şubat süreci topyekun bir saldırı harekatıyla beraber ilerlemiştir. Önce Refah ve ardından Fazilet olmak üzere adı "İslamcı parti"ler kapatılmıştır. Yandaş medya yaratılmış, demokrat görüşlü gazeteciler bertaraf

edilmiştir. Medya, üniversiteler ve yargı organlarına "irtica tehdidi" konulu brifingler verilmiştir.

A- 28 Şubat Sürecinde DYP'nin Tutumu

28 Şubat sürecinin yarattığı baskılanma atmosferi Tüm ülkeyi olduğu gibi siyasi partileri de belirledi. Bu dönemde Refah Partisi de dahil olmak üzere sürece karşı gerçek bir direniş gösterebilen hiçbir hareket olmamıştır. Sivil çözümlerden yana olanlar için DYP Başbakan Yardımcısı Çiller'in takınacağı tutum belirleyici etken olacaktır. Ancak DYP 28 Şubat kararlarını benimseyen ve hatta EK-A kararlarını birebir uygulayıcısı yani onları hayata geçiren bir yaklaşım geliştirmiştir. Erbakan basın vasıtasıyla Milli Güvenlik Kurulu Kararlarını imzalamaya davet edilmiş ve şöyle denmiştir: "Hükümetin tapusunu almadık. Şartlar gerektirirse çekiliriz. Refah, gerginliği sürdürürse bunun alternatifi seçim hükümeti olur. Laikliğin teminatı biz, demokrasinin teminatı Silahlı Kuvvetlerdir!"

Bütün bunlara rağmen Nitekim parti içinde başlayan huzursuzluk Nisan ayı içinde Yalım Erez ve Yıldırım Aktuna'nın bakanlıktan istifaları ile gün yüzüne çıkmıştır. Parti içinde kamplaşmanın yarattığı huzursuzluk hükümetin iktidar meşruiyetini sağlayan meclis içi çoğunluğunu tehdit etmeye başlamıştır. DYP'deki dağılma parti içi disiplinini bozmuş ve hükümeti kendilerine karşı verilen gensorulara bile ret çoğunluğunu sağlamakta zorlar hale getirmiştir. Çiller dağılan partisini toparlayabilmek ve iktidarı kaybetmemek için hükümeti kurarken Erbakan'la imzaladıkları özel protokolü uygulamaya koymaya karar vermiştir... Bu protokole göre; özel durumlar oluştuğunda başbakanlık diğer ortağa yani Çiller'e devredilecektir.

RP bu teklife olumlu yaklaşmıştır çünkü; DYP'nin girdiği dağılma 20 milletvekilini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum aynı zamanda hükümet tabanının da daralması anlamına gelmektedir. Ayrıca Başbakanlığın Çillere verilmesi "irtica" korkusunu azaltacak, Erbakan etrafında yaratılan fırtına dinecektir. Erbakan'ın Başbakanlık koltuğunu asla bırakmayacağı ve Özel Protokolü uygulamayacağı iddiaları da mesnetsiz ve dayanaksız kalacak bu söylentilerin

ardındaki kötü niyet anlaşılacaktır. Erbakan Hükümetin istifa mektubu ile üç parti liderinin Tansu Çiller Başbakanlığında kurulacak bir hükümete güvenoyu vereceklerine dair imzalı belgeyi Cumhurbaşkanına götürmüştür. Hemen arkasından Başbakanlıkta yapılan ortak basın toplantısında istifa nedenlerini açıklanmıştır. Erbakan istifa mektubunda " Refah Partisi ve Doğru Yol partisi arasındaki Koalisyon Protokolüne uygun olarak, bu bir yıllık süreden sonra Başbakanlığın Doğru Yol partisine geçebilmesi için yapmış olduğumuz taahhüde ve iki parti arasındaki mutabakata uymak üzere Başbakanlık görevinden istifa ediyorum." açıklamasında bulunmuştur.

B- ANASOL-D Hükümetinin Kuruluşu

Cumhurbaşkanı Demirel, yeni hükümeti kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir. Bu temayüllere uymayan ve anti demokratik tavır toplumda değişik tepkilere neden olmuştur. Medyada çıkan haber ve yorumlarda bu şaşkınlık belirtilmiş ve Demirel'in geçmiş deneyimlerinde ki tutumu ve söylemleri ile çelişkiler dile getirilmiştir.

24 Haziran 1999 tarihinde RP, DYP, BBP partilerinden toplam 277 milletvekili Mesut Yılmaz tarafından kurulacak olan hükümete güvenoyu vermeyeceklerine dair imzalı deklarasyonu Cumhurbaşkanına ilettiler. Ancak, içinde RP olmayan bir hükümet isteniyordu bu nedenle bu girişimler dikkate alınmamıştır.

Halkın özgür iradesi ile Hükümet olan Refah Yol'un, anti demokratik yollarla iktidardan uzaklaştırılması sonucu iktidara gelen Anayol-D hükümeti 28 Şubat süreci atmosferi ile birebir uyumlu politikalar arz etmiş ve bir anlamda "28 Şubat hükümeti" işlevi görmüştür. Öncelikli icraat 8 Yıllık Kesintisiz Eğitim kanunu çıkarılarak İmam Hatip Liselerini zayıflatmak olmuştur. Bu kanunun çıkarılmasında amaç ilköğretimin 8 yıla çıkarmak değil, İmam Hatiplerin orta kısmını kapatmaktır. Refah Partisi Diyarbakır milletvekili Hatipoğlu meclis kürsüsünden " Siz bu tasarıyla din ve vicdan hürriyetinin en temel ilkelerinden olan, dinine öğrenme ve öğretme

hakkından bu milleti mahrum etmek istiyorsunuz. Böylece Anayasal suçu, daha doğrusu bir insanlık suçu işlemiş oluyorsunuz" diyerek [3]tepkisini göstermiştir.

ANASOL-D, 28 Şubat müdahalesinin ekonomik nedeni olan rant paylaşımına yönelik düzenlemelerde de bulunmuştur. Örneğin, 54. Hükümetin KİT açıklarını önlemek için getirdiği ve bir yıl içinde KİT'lerin trilyonlarca kara geçmesini sağlayan havuz sistemi kaldırılmıştır. 54. Hükümetin kapattığı iç borçlanma yolu tekrardan açılarak yüksek faizle rant elde edilebilmesinin koşulları yaratılmıştır. Bu uygulamaya bağlı olarak enflasyon yeniden yükselişe geçmiştir. Karlılığı yüksek devlete ait KİT' ler, şirketler, rantı yüksek kurumlar özelleştirme yapılarak hükümetin kuruluşunda desteği ve katkısı olan holdinglere satılmıştır. Bu sürecin "yandaş medya"sına teşvikler ve kredilerle destek olunmuştur. Sonuç olarak; 55.Hükümet Türkiye Cumhuriyeti tarihine İhale yolsuzlukları ile geçmiştir.

C- RP' nin Kapanma Süreci ve Sonrası

RP'nin iktidardan uzaklaştırılmasına rağmen, savaş tüm şiddetiyle devam ediyordu. Refah bütün gerilimin tek sebebi, sistemin bir numaralı düşmanı ilan edilmişti. Parti kapatılmadan yani "yılanın başı ezilmeden" sular durulmayacak gibiydi. Doğru Yol hükümetinin bozulmuş, anti-demokratik yöntemlerle Mesut Yılmaz'a görev verilerek yeni hükümet kurdurulmuş olması bazı çevrelere yeterli gelmemiştir. "İrtica tehdidi" korkusu yaratılarak, Refah Partisinin bir daha iktidar olabilmesi ihtimalinin önü kapatılmıştır.

Cumhuriyet Başsavcılığınca Anayasa Mahkemesine açılan davanın iddianamesinde "Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur." denmekte, okullarda öğrencilerin dinsel kuralların emrettiği biçimde takılan başörtüsü ile bulunmalarının laiklik ilkesine aykırı olduğu ifade edilmektedir. "Genel Başkan Necmettin Erbakan dahil, Refah Partisinin tüm yöneticileri, kendilerine oy getirdiği inancıyla hemen her konuşmalarında okullarda ve hatta Devlet dairelerinde başörtüsü ile öğrenim görme ve çalışmanın Anayasal bir hak olduğunu ısrarla iddia

[3] TBMM Tutanağı, 14, 08, 1997, **Tutanbak Dergisi**, Cilt 33,

ederek halkı kışkırtmışlar, eylemler düzenlemişler"dir ifadesine yer verilmiştir. Bu yaklaşıma göre inançları dolayısıyla yüksek öğretim kurumlarından ve iş hayatından dışlanan kadınların haklarını savunmak kapatılma davası açılması için yeterli bir gerekçedir.

Erbakan yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir: "Benim inandığım şekilde sen yaşayacaksın" tahakkümünün ortadan kalkmasını istiyoruz. Çok hukuklu bir sistem olmalı, vatandaş genel prensiplerin içerisinde kendi istediği hukuku kendisi seçmeli, bu bizim tarihimizde de olagelmiştir. Bizim tarihimizde çeşitli mezhepler olmuştur. Herkes kendi mezhebine göre bir hukuk içinde yaşamıştır ve de herkes huzur içinde yaşamıştır. Niçin ben başkasının kalıbına göre yaşamaya mecbur olayım?... Hukuku seçme hakkı inanç hürriyetinin ayrılmaz bir parçasıdır" İnanç hüviyetleri üzerine yapılan bu değerlendirme bile "laik düzenin eylemli olarak ortadan kaldırılma çabası" olarak değerlendirilmiştir.

Kapatılmaya dayanak olarak gösterilen olgulardan biri de "Şimdi ikinci bir önemli nokta, Refah Partisi iktidara gelecek. Adil Düzen kurulacak. Sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı olacak, kansız mı olacak bu kelimeliri kullanmak bile istemiyorum amma, bunların terörizmi karşısında herkes gerçeği açıkça görsün diye bu kelimelir kullanma mecburiyetini duyuyorum. Türkiye'nin şu anda birşeye karar vermesi lazım. Refah Partisi Adil Düzen getirecek. Bu kesin şart, geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak. Altmış milyon buna karar verecek" sözleri olmuş "Adil Düzen" ideali ise gizli Şeriat Devleti hayali olarak değerlendirilmiştir.

Savcı yine aynı davanın esas hakkındaki mütalaasında Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan ve İbrahim Halil Çelik gibi kişiler öne çıkarılarak, "Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan ve İbrahim Halil Çelik gibi kişilerin, yıllardır sürdürdükleri laikliğe aykırı söz ve davranışları Refah Partisinin tüm yöneticilerince bilinmektedir. Bu şahıslar, Erbakan ve arkadaşları tarafından adeta bir 'tetikçi' gibi kullanılmış, haklarında disiplin uygulaması şöyle dursun, milletvekili seçtirilerek yasama dokunulmazlığından yararlanmaları sağlanmıştır. Refah Partisiyle özdeşleşen bu kişilerin, parti kapatma davası açılmasından sonra partiden muvazaalı bir şekilde

ihraç edilmeleri parti tüzel kişiliğini sorumluluktan kurtaramaz"[4] demektedir. Yine mütalaada Türk Cumhuriyeti tarihinin hiçbir döneminde olmadığı şekilde irtica tehlikesiyle karşı karşıya olduğu belirtilerek, Refah Partisi'nin Anayasaya'nın temel hükümlerine tamamen ters düştüğü savunulmuş ve "Refah Partisinin kapatılmasına karar vermek, Türkiye Cumhuriyetinin demokratikleşmesi yolunda Anayasa Mahkememizin yaptığı hizmetlerin en şereflisi olacaktır" denilmiştir. Mütalaa incelendiğinde görülmektedir ki subjektif kavram ve görüşlerle hukuk çiğnenmekte ve hedefe varmak için tüm yollar mubah sayılmaktadır.

Refah'ın kapatılma sürecinde münferit bir takım olaylar Parti'nin bütününe mal edilmeye çalışılmış, toplum nezrinde bir çeşit "itibarsızlaştırma" operasyonu yürütülmüştür. Çeşitli isimlerin söz ve davranışları doğrudan partiye yüklenmiş ve "suçların şahsiliği" prensibi hiçe sayılmıştır. Örneğin Rize Milletvekili Şevki Yılmaz'ın yaptığı konuşmalar davanın temel malzemelerinden biri olarak kullanılmıştır. İddianame metni düşmanlık üzerine kurulu laikçi bir anlayışla kaleme alınmıştır. Öyle ki kamusal alanda başörtüsü kullanımı ile ilgili en masum düşünce ve talepler dahi suç unsuru olarak gösterilmiştir: "Genel Başkan Necmettin Erbakan dahil, Refah Partisinin tüm yöneticileri, kendilerine oy getirdiği inancıyla hemen her konuşmalarında okullarda ve hatta Devlet dairelerinde başörtüsü ile öğrenim görme ve çalışmanın Anayasal bir hak olduğunu ısrarla iddia ederek halkı kışkırtmışlar, eylemler düzenlemişler(dir.)"[5]

Bu anti-demokratik atmosfer sadece İslamcıları değil toplumun tüm kesimlerinin mağduriyetine sebep olmuştur. 28 Şubat atmosferi aynı zamanda statükonun pozisyonuna dair bilgileri güncellemek anlamında önemli olmuştur. Avcı'nın da belirttiği gibi 28 Şubat zihniyeti esas olarak Tek Parti dönemi düşünce ve uygulamalarını referans almaktadır. Anlaşılmaktadır ki en kristalleşmiş hali Tek Parti Dönemi'ne kadar uzanan statükocu bakış açısı her türlü uzlaşma ve esnemeye kapalıdır, bunu tarihsel süreç göstermiştir. Vesayetçi zihniyet varlığını kendine tehdit olarak gördüğü unsurları ne bahasına olursa olsun yok etmek üzerine kurmuştur.

---

[4] Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın Esas Hakkındaki Görüşü
[5] Refah Partisi'nin Kapatılması İstemiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca Anayasa Mahkemesine Açılan Davanın İddianamesi

28 Şubat sürecinde ise salt askerin yaptırım gücüyle yetinilmemiş, "ulusal medya" bu savaşın önemli bir cephesi olarak görülerek, kamuoyunda kabul ve destek yaratılmaya çalışılmıştır. Bu müdahale demokrasinin varlığını şekilsel bir düzeye indirgeyen, askeri vesayeti benimsemiş bir yargı mekanizması, yüksek mahkemeler, cumhurbaşkanı gibi kurumlarından güç alan bir yapı ihtiva etmekteydi. Nitekim bu davanın hukuki olmaktan ziyade siyasi olduğu hep gündeme getirilen bir husus olmuştur. 28 Şubat süreci RP'nin sistem dışına itilmesi için yapılmış ve sonuçta da bu hedefe ulaşılmıştır. Kamuoyu vicdanını tatmin etmeyen ve yıllardır meşruiyeti tartışılan bu karar bir çok demokrat gazeteci yazara göre 28 Şubat'ın nihai hedefidir.

Gazetecilerin büyük çoğunluğu Refah'ın kapatılmasını desteklerken azınlıkta olan bir kesim ise bu kararın karşısında durmuştur. Emin Çölaşan kapatılma kararının en hararetli destekçilerinden biridir. Çölaşan'ın REFAHYOL'un Kara-Cuması başlıklı yazısı dönemin linç atmosferini gözlemleme açısından önemli bir örnektir.

"Refah Partisi kapatıldı. Elbette kapatılması gerekiyordu. Türk milletinin kutsal değerlerine, Atatürk'e, Cumhuriyet rejimine, Türk ordusuna ve Türk milletine söven, din sömürüsü yoluyla oy toparlamaya çalışan bir partinin, Türkiye'de elbette yeri olamazdı. Anayasa Mahkemesi çok önemli bir karar verdi."(...) "Bay Erbakan dün düzenlediği basın toplantısında Anayasa Mahkemesi'nin kararını ''hukuk açısından vahim bir karar" olarak tanımladı. Tam tersine, hukuk ve Türkiye açısından son derece düzgün bir karardır. (...) Şimdi Anayasa Mahkemesi'nden beklenen şey, gerekçeli kararı bir gün bile geciktirmeden hazırlayıp Resmi Gazete'de en kısa zamanda yayınlanmasını sağlamaktır. İşte o gün, altı kişinin milletvekilliği otomatik olarak sona erecek. Türk yargısı, dün verdiği iki kararla Türkiye'nin önünü açtı. Meydanın boş olmadığını dosta düşmana gösterdi. Dün, Refahyol ortaklarının ''Kara Cuma'sı" idi. Ülkemize ve milletimize hayırlı olsun... Ve hayırlı olacak."[6]

Bazı yazarlar ise adeta darbe çığırtkanlığı yapmış, seçimle işbaşına gelmiş bir partinin kapatılması için köşelerini propaganda mecrasına dönüştürmüştür. Oktay Ekşi bu yazarlardan biridir:

"Atatürk'ün Eli Ağırdır" başlıklı makalesinde Refah'ın yasal bir parti olmadığını söylemektedir: "Bu sütunu izleyenler bilirler: Daha ilk günlerden itibaren bu sözlerin ve hareketlerin Refah Partisi'nin kapatılmasını sonuçlandıracak kadar vahim olduğunu sayısız defa yazdık. Keza, merhum Turhan Dilligil, ''İddia Ediyorum: Refah Partisi Yasal Bir Parti Değildir" isimli kitapçığıyla aynı görüşü ortaya koydu. O tarihte Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı sıfatıyla görev yapan Haluk Yardımcı'yı sayısız defa göreve çağırdık. Ama muhteremi bir türlü harekete geçiremedik"[7]

Bazı yazarlar ise daha ılımlı bir tavır benimsemişti. Hasan Pulur şöyle demekteydi. "Refah Partisi kapatılabilir mi? Siyasi amaçla değil hukuki gerekçeyle kapatılabilir. Kapatılırsa ne olacak, hemen yenisi kurulacak hiç kuşkunuz olmasın. Ama sanırız bu sefer olanlardan ders alınarak kurulur. Avrupa'da Hristiyan Demokrat parti olacak da Türkiye'de neden Müslüman Demokrat Parti olmasın. Ve3 unutmayınız ki bu memlekette Refah Partisi'ne oy veren milyonlarca insanla birlikte yaşamak zorundayız."[8]"

Anayasa Mahkemesi Refah Partisi ile ilgili kararında "Lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası'nın 101. maddesinin (b) bendi ve 103.maddesinin birinci fıkrası gereğince Refah Partisi'nin kapatılmasına, Haşim Kılıç ile Sacit Adalı'nın karşıoyları ve Oyçokluğuyla" karar verildiğini ifade ediyordu. Kapatmaya dayanak olarak Erbakan'ın "Refah Partisi iktidara gelecek. Adil Düzen kurulacak. Sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı olacak, kansız mı olacak bu kelimeliri kullanmak bile istemiyorum amma, bunların terörizmi karşısında herkes gerçeği açıkça görsün diye bu kelimelir kullanma mecburiyetini duyuyorum. Türkiye'nin şu anda birşeye karar vermesi lazım. Refah Partisi Adil Düzen getirecek. Bu kesin şart, geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak. Altmış milyon buna karar verecek) diyebilmiştir."

---

[6] Emin Çölaşan, "Refahyol'un Kara Cuması", **Hürriyet,** 17 Ocak 1998.
[7] Oktay Ekşi, "Atatürk'ün Eli Ağırdır", **Hürriyet**, 17 Ocak 1998.
[8] Hasan Pulur, **Milliyet**, 17 Ocak 1998.

Refah'ın kapatılması ulusal medya ve pek çok gazeteci tarafından desteklendi. Demokrat isimler ve davayı hukuki değil siyasi görenler ise azınlıktaydı.

Örneğin Yalçın Bayer şöyle demektedir:

"Samimi ve inanç sahibi masum bir çoğunluğun basiretini ipotek altına almış olan 'çılgın bir azınlık', 25 yıldır bir eli yağda, bir eli balda suç üstüne suç işlemeye devam ediyor.

"Geldisi-gittisi meçhul, muazzam bir maddi varlığın karanlığında, 'yarasa uçuşu'yla faaliyet gösteren bu çılgın azınlığın, kimliğindeki hakiki adı 'şeriat devleti'dir. 25 yıldır 'adil düzen' mahlası ile maskelediği 'Nizam', 'Selamet' ve 'Refah' gibi uyduruk isimler altında Atatürk ilkelerinin ümüğüne çöküp, demokratik-laik Türkiye Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmaya tam teşebbüs suçundan üç defa suçüstü yakalanarak yargılanmış ise de, demokratik düzenin Nasreddin Hoca'nın türbesine benzeyen kanunları sayesinde 'aynı suçu tekrar işleme imkânları bile elinden alınamadan' yakayı kurtarmış ve sonra da daha palazlanmış, daha kaşarlanmış olarak, tekrar tekrar saldırıya devam etmiştir."[9]

Yine Aynı gazete yazan Ertuğrul Özkök'e göre; "Erbakan ve partisi şimdi yıllarca aşağıladığı, yerden yere vurduğu bu Batı'nın İnsan Hakları Komisyonu'na başvuruyor. Çünkü demokrasinin gerçek değer yargıları o Batı'da yaşıyor. Refah ne Suudi Arabistan'dan, ne İran'dan, ne de Sudan'dan medet umuyor. Çünkü Müslümanlığın kıblesi Mekke ise, demokrasinin kıblesi Batı."dır.[10]

28 Şubat sürecini serpilen Anadolu sermayesine karşı tekellerin bir karşı duruşu olarak okumak mümkündür. 1990 ortalarında iyice beliren toplumsal tabakadaki ve sermaye yapısındaki farklılaşma ülkedeki değişim dalgasını açıklamaktadır. Erol Katırcıoğlu'na göre "1980'lerden başlayarak esnek üretim teknolojisinin yaygınlaşması çoğu sektörde maliyetlerin düşmesine neden olduğu için, büyük ölçeklerden kaynaklanan 'piyasalara giriş' engellerinin azalmasına ve sonuçta boyutları bakımından küçük fakat yeni teknolojilerle donanmış birçok firmanın piyasalara akmasına yol açmıştı(...) Şirket birleşmeleri, devlet

---

[9] Yalçın Bayer, **Hürriyet**, 17 Ocak 1998.
[10] Ertuğrul Özkök, **Hürriyet**, 19 Ocak 1998.

düzenlemelerinin azaltılması ve ticarette koruma duvarlarının kaldırılması gibi yeni politikalar (...) bir yandan ulusal ölçekte büyük olanların uluslar arası ölçekte büyük olmalarını teşvik ederken, diğer yandan da ulusal ekonomilerde küçük olanların önlerinin açılmasını sağladı. Yani büyük olmanın değil, hızlı olmanın daha etkin olduğu, bu nedenle de küçük olanların bir ölçüde daha başarılı olduğu bir süreç başladı. İşte bu süreç KOBİ'lerin önemlerinin artmasının altında yatan süreçtir." [11]

Anayasa Mahkemesi'nde açılan dava ve Refah Partisinin kapatılması bu düşünce etrafında kenetlenenler için yeni bir eşik oluşturmuştur. Zira, bu savaş sadece aralarında kenetlenmeyi sağlamamış aynı zamanda kapatılma ve yasaklanmaya karşı yeni bir alternatif arayışını devreye sokmuştur. Gerçekleştirilen yenilenme ve geçmişten alınan dersler çok daha güçlü yeni bir iktidara zemin hazırlamıştır.

[11] Aktaran Bayramoğlu Ali, "Değişen Toplum: Yeni İktisadi Oyuncular", **a.e**, s. 19-20.

BÖLÜM IX

FP' NİN KURULUŞU ve AYRIŞMANIN NETLEŞMESİ

Fazilet Partisi daha ilk kurulduğu günden itibaren "gelenekçiler" "yenilikçiler" arasındaki çatışma ve kapatılma, kapatılmama sorunsalının içinde bulmuştur kendisini. Refah Partisi daha oturmuş, köklü bir siyasete dayanmaktaydı. Fazilet'te ise çatışmalar ve gerilimler hakimdi. Fazilet Partisi'nin kısa süren siyasi hayatına bu çatışma atmosferi ve yenilikçilerden yana kayan siyasi ağırlık damga vurmuştur.

Fazilet Partisi içinde ortaya çıkan yenilikçi hareket, dünya görüşü açısından 80 sonrasının Özalcı liberalizmi ile bir paralellik taşımaktadır. 28 Şubat atmosferinin yarattığı ezilmeyi sindiremeyen bu kuşak, Erbakan'ın kişiliğinde cisimleşen totaliter eğilimlere karşı çıkmış ve 28 Şubat sürecinde Refah Partisi'nin duruşunu eleştirmiştir. Dolayısıyla yenilikçi hareketin kozası olan Fazilet Partisi'nin yaşadığı çatışma atmosferi partiyi aşan, tüm toplumu ilgilendiren değişimin doğum sancıları olarak değerlendirilebilir

A- 18 Nisan 1999 Seçimleri ve Fazilet Partisi

Refah Partisinin kapatılmasından sonra milli görüş çizgisinin dördüncü partisi Fazilet Partisi kurulmuştur. Dolayısıyla Fazilet, Refah'ın devamıdır. Fazilet bir yandan kapatılan Parti'nin kadrolarını ve mirasını sahipleniyor bir yandan da kapatılmanın korkusunu yaşıyordu. Bu nedenle partinin söylemlerinde tutarsızlıklar göze çarpmaktaydı. Gelenekçiler, yenilikçiler çatışmasının iyiden iyiye görünür bir hal alması ve kapatılma korkusunun yarattığı tutarsız davranışlar nedeniyle Parti 18 Nisan seçimlerinden %6 oranında oy kaybıyla çıkmıştır.

18 Nisan 1999 seçimleri 28 Şubat'ın ardından gerçekleştirilen ilk seçimler olması nedeniyle, toplumsal parametreleri okumak bağlamında son derece önemlidir. Refah'ın ve Fazilet'in toplum nezrindeki algılanışı ve merkezci otoritelere yönelen toplumsal tavır bu seçimlerin sonuçlarına göre analiz edilebilir.

28 Şubat süreci, en az Demokrat Parti dönemi kadar özgün bir tarihsel malzeme sunmakta, "merkez", "çevre" geriliminin yeni boyutlarına ayna tutmaktadır. Refah'ın kapatılmasından sonra Fazilet'te süren mücadele devresi özellikle 28 Şubat sonrası süreç adeta tek parti dönemi politikalarını andıran bir merkezciliğin kristalleşmiş halini yansıtmaktadır. az Demokrat Parti dönemi kadar özgün bir tarihsel malzeme sunan bu dönem, "merkez", "çevre" geriliminin yeni boyutlarını anlamak açısından çok önemlidir..

Bu seçimlerde DSP %22.18, MHP %17.98, ANAP %13.22, DYP %12.01, CHP ise %8.71 oranında oy almış ve barajın altında kalmıştır. 1999 seçimlerinin sonuçları üzerinden 28 Şubat'ın toplum üzerindeki etkisine mercek tutulabilir. DSP önceki seçimlere nazaran %7'lik bir artış, MHP ise %10'luk bir artış sağlayarak seçime damgasını vurmuştur. ANAP, DYP ve CHP ise büyük oy kaybına uğrayarak deyim yerindeyse "çökmüş"tür.

28 Şubat Süreci, demokratik kurumların tamamen bertaraf edildiği, onun yerine asker'in kararlarının topluma dikte ettirildiği, seçilmişlerin politik alandan dışlandığı bir süreci yansıtmıştır. 28 Şubat süreci askerin hegemonyasının ve tahakkümünün tüm toplumsal yapılara işlediği toplumsal bir travmadır. "İrtica tehdidi bahane edilerek tahakkümcü ve diktatörce bir zihniyet devreye sokulmuştur.

Bu dönemde meclisteki partiler ve medya düşmanlık atmosferi üzerine kurulu bu ideolojik dayatmayı destekleyerek ve yeniden üreterek ona meşruiyet kazandırmaya hizmet etmiştir. Bütün politik-sosyal atmosfer askerin ajandasına göre belirlenmiştir. Bu körüklenen milliyetçilik atmosferinde MHP'nin oylarında ciddi bir yükseliş gözlemlenmiştir.

Tüm bu sürece damga vuran ideolojik arka planı anlamak açısından 29 Nisan 1997 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin açıkladığı "yeni savunma konsepti"ni değerlendirmek önemlidir. "İç tehdit dış tehdidin önüne geçti" diyen TSK, iç tehdit ise irticai faaliyetler ve bölücülük olarak tanımlanmıştır. Yine Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde Türkiye'nin birinci öncelikli tehdit unsuru olarak irtica ve bölücülük eşdeğer kabul edilmektedir. Bunun sonucu olarak dinsel kimlik taleplerine yönelik büyüyen bir laikçi dalga yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Kürt ve Türk milliyetçiliği sistemli ve bilinçli bir şekilde provoke edilmiş, etnik çatışmalara olanak tanıyan bir

atmosfer yaratılmıştır. Kürt milliyetçiliği, asimilasyon, baskı, eğitimsizlik, işsizlik, bölgesel eşitsizlik, etnik farklılıkların yok sayılması gibi onu besleyen koşullardan azade ortaya çıkan bir çeşit "hıyanet hareketi" olarak tanımlanmış ve çözüm için askeri yöntemler yüceltilmiştir. Toplum atıl merkezci zihniyetin egemenliğine boyun eğmeye zorlanmış, Türkiye toplumunun çeşitliliği ve zenginliğiyle asla bağdaşmayan homojen bir yapı dayatılmıştır.

Artan milliyetçi atmosferi Öcalan'ın Türkiye'ye getirtilmesi iyice tetiklemiştir. Şüphesiz MHP ve DSP'nin oylarının artmasında bu şoven yükselişin büyük etkisi vardır. DSP milliyetçi atmosferin yanı sıra laikçi cephenin güç kazanmasından da beslenen deyim yerindeyse konjonktürün "ekmeğine yağ sürdüğü" parti olmuştur.

MHP'nin özellikle 28 Şubat sürecinden sonra eski "ırkçılığa varan milliyetçilik" yaklaşımını bir ölçüde değiştirmeye ve ılımlılaşmaya başlamıştır. Bunun asıl sebebi MGSB'de "ırkçılığa varan milliyetçilik" ve "ülkücü mafya''nın iç tehdit unsurları arasında üçüncü sırada gösterilmesidir. MHP'nin geleneğinde devletle çatışmak hiçbir zaman olmamıştır, dolayısıyla yeni atmosferin dayattığı ölçülerde politik çizgisine "ince ayar" çekmiştir. MHP, tabanındaki şiddete eğilimli "lümpen" kesim ile arasına mesafe koyarak, ki kontrolden çıkan kimi ülkü ocaklarını kapatmak böyle bir çabanın tezahürüdür, daha çok akademisyen ve entelektüellere yaklaşmıştır. Türk milliyetçilerine kavgadan uzak durmalarını ve kendilerini yetiştirmelerini telkin etmiştir. Sonuç olarak bu çaba kendinden menkul bir süreç değil, MHP'nin devlet çizgisinden ayrı düşmeme ve ona eklemlenme çabasıdır.

DSP'nin 1.ci parti olmasında daha farklı etkenler de vardır. CHP'nin barajı aşamayacağının sol seçmende ortak bir kanaat haline gelmesi ve DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in dürüst başkan imajı sol seçmenin bu partide yoğunlaşmasına neden olmuştur. Medyanın yönlendirmesi ve sivil ve askeri kanat temsilcilerinin bu partiyi desteklemeleri ve özellikle Apo'nun yakalanması süreci bu partiye, özellikle sol milliyetçi grubun ve laikçilerin destek vermesine neden olmuştur. 28 Şubat sürecinde eğitim konusunda yapılan reformu ve İmam Hatip Liseleri ve Kur'an kurslarıyla ilgili yasal düzenlemelerin laikçiler tarafından olumlu karşılanmış ve seçimlerde bu kesimin oyları DSP'ye kanalize olmuştur.

ANAP ise artan yolsuzluk iddiaları ile cezalandırılan partilerden biri olmuş, 4. Sıraya düşmüştür. Özal Felsefesi'nden iyice kopan parti medya gruplarıyla anlaşmalar yapan, tamamen bireysel yarar eksenli politika üreten bir yapı olarak algılanmıştır. Yine 4. Parti olan DYP %12 oranında oy almıştır.

Son derece hırçın ve gerilime dayalı bir politika izleyen CHP, yığınların antipatisini toplamış, tarihinde ilk defa %10 barajının altına düşerek parlamento dışı kalmıştır.

Seçimin ertesi günü Ruşen Çakır FP'nin oylarının neden düştüğünü analiz eden bir yazı yayımlamıştır. [1] Çakır'a göre FP'nin düşen oylarının birinci dereceden sorumlusu MHP idi. MHP ve HADEP tabanının Refah'a giden oyları, bu seçimlerde büyük ölçüde eski partilerine geri dönmüştür. Seçmenin Refahyol koalisyonunun icraatlarını beğenmemesinin yanında 28 Şubat sürecinin yarattığı 'seçilseler bile iktidarı FP'ye vermezler' algısı oyların düşüşünde etkili olmuştur. Ayrıca dinsel değil ekonomik nedenlerle Refah'a yönelen kent yoksulları Adil Düzen'den vazgeçen Fazilet'ten oylarını çekmiştir. Buna rağmen Fazilet; Ankara, İstanbul gibi büyükşehir belediyelerinde başarılarını devam ettiriyordu, bu ise partinin metropollerde kolay yıkılmayacak bir potansiyele sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Çakır şöyle devam etmektedir: "FP, RP'den bambaşka, yeni bir parti olduğunu bir türlü kanıtlayamadı. Öte yandan RP'nin devamı olduğu iddialarını da başta hukuki gerekçeler yüzünden, sürekli olarak reddetti. Dolayısıyla ne olduğu belli olmayan FP'ye yönelik ilgi ciddi biçimde azaldı. Aynı şekilde, partinin Necmettin Erbakan mı, yoksa Recai Kutan tarafından mı yönetildiğinin anlaşılmamış olması FP'nin imajını derinden sarstı." Son derece gerçekçi noktalara değinen bu analiz 28 Şubat sürecinin toplum nezrinde yarattığı kırılmayı göstermektedir. Tam da tek parti döneminde olduğu gibi merkez bir kez daha devreye girmiş, halkın iradesini yok sayarak kendi değişmez doğrularını, geleneksel tektipçiliğini, toplumsal dokuya zorla empoze etmiştir.

---

[1] Ruşen Çakır, "RP'nin icraatlarına ceza", **Milliyet**, 19 Nisan 1999.

28 Şubat'ın yarattığı atmosferin içine doğan Fazilet Partisi doğduğu günden itibaren bir "meşruiyet sağlama sorunsalı" içinde boğulmuştur. Düşmanlık atmosferi öyle mantıksız boyutlardadır ki daha Refah kapatılır kapatılmaz Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş "Eğer milletvekilleri yeni partiye geçerse, parti üyeleri yeni parti listelerine girerse , RP yanlısı gazeteler bu partiyi desteklerse ve 'yasaklı lider' (Erbakan) bu partiyi işaret ederse, kurulacak yeni partiyi Refah'ın devamı sayar yine kapatma davası açarız" demiştir.[2] "Yeniden ve daha güçlü" sloganıyla siyasal hayata giren Fazilet, bu koşullar altında çıkış dinamizmini koruyamamış ve adım adım gerileyerek çatışmalara ve bölünmelere olanak sağlayan bir yapıya dönüşmüştür.

FP'nin politik çizgisi durmak bilmeyen bir savunma haline hapsolarak, aşırı temkinli bir hal almıştır. Öyle ki sıklıkla "biz dini kullanmıyoruz" imajı verilmekte, "uzlaşmadan, diyalogdan yanalık" vurgulanmakta, "askerin rencide edilmeyeceği"nin altı çizilmektedir. Fazilet, 28 Şubat'ın bir numaralı "öteki"sidir. Kutan bir konuşmasında bu dışlanmışlığın ve önyargılılığın boyutlarını şöyle vurgulamaktadır: "Önümüzdeki seçim dönemi içinde göreceksiniz, ANAP o tarikat şeyhleri ile nasıl irtibat kuracak. Sayın Çiller şimdiden başladı tarikatlarla iç içe girme gayretlerine. Bugün belki de mevcut partiler içerisinde dinsel motifleri en az ön planda tutan, en az kullanan parti biziz. Ama diğerleri bunu yapınca, tarikatlarla iç içe girmenin yollarını arayınca problem yok, bize çifte standart. Yani bu ülkede bir beyazlar, bir de zenciler var. Beyazlara her şey mubah, biz zencilere değil..."[3]

Merkezin uyguladığı faşizan baskı yöntemleri ve Fazilet Partisi'nin buna karşı gerçek bir direniş gösteremeyerek ancak önüne çıkan fırsatları kollayarak dolaylı yoldan intikam taktiklerine başvurması- "küskünler hareketi"ni örgütleyerek hükümeti düşürme çabaları gibi- kitleler nezrinde hareketin saygınlığını ve güvenilirliğini yitirtmiştir.

---

[2] Karaalioğlu Mustafa, **Hilal ve Ampul: Fazilet'ten Saadet ve Ak Partiye Bir Hareketin Öyküsü**, İstanbul, Bakış, 2001, s. 9.

[3] Çetin Bilal, "Kutan'ın FP'nin 'sistem partisi' olduğuna inandırma çabası", *Radikal*, 11Şubat 1999.

FP'nin içindeki bu politikasızlık ve siyasi çözüm üretmedeki kısırlık hali mevcut mevzilere sarılınması, geçmiş başarıların yüceltilmesi sonucunu doğurmuş, geleceğe yönelik umut vaat etmede yetersiz kalınmıştır.

Parti, politika üretmek ve 28 Şubat sürecine karşı sağlam bir duruş gerçekleştirmek yerine "yasaklı başkan"ı kurtarmak konusuna odaklanmış görünmektedir. Partinin siyaseti kişilerin bireysel kurtuluşlarına endekslenmiş, toplumun maruz kaldığı travmayı savmaya yönelik istikrarlı bir siyaset geliştirilememiştir. Diğer yasaklılar ve Tayip Erdoğan hiç önemsenmemiştir. Ayrıca yasal zorunluluk bahanesine sığınılarak taban manüpüle edilmeye çalışılmıştır.

Görülmektedir ki siyasi konjonktür ve korku atmosferi, Türkiye gibi demokrasi geleneği henüz tam yerleşmemiş toplumlarda önemli iniş çıkışlar yaratmaktadır. Bizde demokrasi geleneği bir halk hareketine ve yığınların isteği üzerine inşa edilmemiştir, yukarıdan aşağıya modernist, ulusalcı, homojen bir demokratikleşme modeli topluma dikte edilmiştir. Bu modelin dışında kalan unsurlar dışlanmış, bastırılmış ve asimilasyona uğramıştır. İstiklal mahkemeleri kurulmuş, halkın seçtiği bir başbakan idam edilmiş, 80 darbesinin ezici atmosferi, faili meçhulleri, işkenceleri belleklere kazınmıştır. Her toplumsal kalkışma ve sivil inisiyatif kendini "halk adına" karar vermeye yetkili gören vesayetçi yapının gazabına uğramıştır. Bu toplumsal hafızanın bir ülkenin siyasi davranışlarında etkili olması öngörülebilir bir sonuçtur.

28 Şubat süreci, toplumsal travmaları tetiklemiş, korkunun tetiklediği seçmen refleksleri yeniden siyasal hayata hakim olmuştur. Dolayısıyla seçim sonuçları göstermektedir ki 28 Şubat istediğini yapmakta "başarılı" olmuş, siyasal İslamcı hareketin elini kolunu bağlayarak, onu salt bir savunma pozisyonuna hapsetmiştir. Medyayı tek ses haline getirmiş, muhalifleri baskılamıştır. En büyük "başarı"sı ise kendi desteklediği ve vesayetçi yapıyı savunan partileri dönemin "kazananları" haline getirebilmesi olmuştur.

B-FP Kongresinin Anlamı

14 Mayıs 2000 tarihinde yapılan 1.olağan kongre Milli Görüş hareketinin en önemli dönüm noktalarından birisidir. Milli Görüş çizgisi "biyat geleneği" üzerine kurulu bir siyasi örgütlenme yürütmüştür. Ancak gerek değişen dünya atmosferi, gerek İslami kültürün ve politikanın giderek demokrasi kültürü ile harmanlanması gerekse bu hareket içinde yetişse de artık onu aşan bir teorik ve pratik kavrayışa erişen yeni eğilimler yaratmıştır. Sonuç olarak kongrede Milli Görüş geleneği içinde ilk defa gerçek bir muhalefet ortaya konulmuştur.

1977 yılında da ufak çaplı bir muhalefet ortaya konulmuştur ancak yenilikçilerin muhalefeti çok daha geniş çaplı ve derinlikli bir harekettir. Teorik olarak iyi hesaplanmış ve uzun zaman yayılmış huzursuzlukların sistemli bir şekilde eleştiriye dökülmüş halidir.

Yenilikçi hareketin ortaya çıkışı 28 Şubat sürecinin yarattığı etkisizleştirme atmosferine duyulan tepkiden beslenmektedir. Parti içindeki yenilikçi kanat 28 Şubat'ın yarattığı sindirme atmosferini ve bunun karşısında tam anlamıyla ezilen Fazilet'in apolitikliğini kabullenememiştir.

FP 28 Şubat atmosferinin yarattığı kaygı nedeniye vefa duygusuna uymayan davranışlar silsilesi benimsemiştir. Örneğin Parti içindeki pek çok ismi yenilikçilere yaklaştıran önemli bir gelişme Fazilet'in kuruluşunda 60/40 dengesinin hesaba katılması, yani yeni partinin kadrolarında Refah Partisi teşkilatlarında çalışmış olanların %40'ının var olabilmesi, Refah Partisi'nin il ve ilçe başkanlarının Fazilet'te yer bulamamasıdır. Bu harekete vefa duygusuna aykırı davranılmış, harekete yıllarını vermiş bir çok isim küstürülmüş, Fazilet'e duyulan güven sarsılmıştır.

Fazilet'in içinde gittikçe güç kazanmaya başlayan yenilikçilerin bir diğer itiraz noktaları ise parti içinde demokrasi kanallarının kapanmasıdır. Zor koşullar, Fazilet'te Erbakan'ın direktifiyle yönetilen, teşkilat mensuplarının talep ve şikayetlerini görmezden gelen merkezci yapının daha da güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. 18 Nisan seçimlerin öncesinde Yenilikçi olarak adlandırılacak grubun yandaşları teşkilatlarda iyice belirginleşmeye başlamışlardır. Gerek milletvekili listelerinde, gerek İstanbul Belediyesi seçimleri için aday belirleme sürecinde olsun

çatışma ve tartışmalar devam etmiştir. Adayları belirleme sürecinin merkezinde Erbakan'ın talepleri dikkate alınmış, teşkilatın istekleri yok sayılmıştır Geleneği temsil eden merkezci yapıya itirazları bulunan Erdoğan yapılan ropörtajlarda sıklıkla "taban demokrasisi"ne uyulmadığını ima etmekte, parti içi müfettişlik gibi atama uygulamalarına karşı çıkmaktadır.

Avrupa Birliği çizgisinin kabulü, global ekonomi, evrensel değerler ile eklemlenme yeni dönemin yol haritasını belirleyen temel değerledir. İçine Türkiye'nin de dahil olduğu bu tarihsel yükselişi doğru okumayan ve buna direnen bütün hareketler yok olmaya mahkumdur. Fazilet Partisi içindeki Yenilikçi Hareket itirazını zincirin bu halkası üzerinden itiraz üretmiştir. Recep Tayyip Erdoğan'ın da içinde bulunduğu bu kanat bu yeni unsurları hesaba katmadan toplumla düzgün bir diyalog kurulamayacağını iddia etmektedir. 28 Şubat sürecinde geliştirilen reflekslerdeki farklılık parti içinde ayrımı son derece belirgin kılmıştır.

Refah Partisinin ve ardından kurulan Fazilet Partisi, her ne kadar belirli miktarda oy kaybına uğrasa da gene de toplum nezdinde önemli bir destek elde etmiştir. Bu hareketi Recep Tayyip Erdoğan vasıtasıyla bölerek durdurmanın hesaplarını yapan bir kısım medyanın temsilcilerinden biri olan Ertuğrul Özkök, parti içinde gittikçe belirginleşmeye başlayan yenilikçi kanada dair şöyle bir yorumda bulunmaktadır: "Tayyip Erdoğan bir hafta içinde ikinci defa Turgut Özal'ı referans gösteren bir konuşma yapıyor. Hafta başında da Milliyet Gazetesi'ne yaptığı bir açıklamada yine Özal'dan söz etmişti. Dikkat ediyorum, Türk siyasetinde son zamanlarda Özal'a yapılan referanslar giderek artıyor."[4] Özkök'e göre Erdoğan Fazilet'in ''kravatlı kanadını'' temsil etmektedir.

Erdoğan'ın artık iyiden iyiye lideri olarak belirginleştiği yenilikçiler çizgisi Ruşen Çakır'ın da ifade ettiği gibi "RP ruhuyla 83 ANAP ruhunu harmanlayan" bir görüntü arzediyordu.[5] Nitekim Erdoğan da Özal'ın çizgisini övmekteydi: "Biz yakın siyasi tarihi masaya yatırıp neler olduğuna baktık. Artıları eksileri belirledik. FP'de 5 ilke belirlenirken, bu artılar hedef alınarak bir yeni program hazırlandı. Onun için demokrasi, insan hakları, özgürlükler, hukuk devleti, kalkınma. Türkiye Özal'la bir

---

[4] Ertuğrul Özkök: "Kasımpaşalı Haylazın Brando Olarak Portresi", **Hürriyet**, 10/07/1998.
[5] Çakır Ruşen, **Ne Şeriat Ne demokrasi: Refah Partisi'ni Anlamak**, İstanbul: Metis, 1994, s. 242.

sıçrama yaşadı. Bizim de bunları aşmamız lazım. Bırakalım insanları, herkes istediği inancını yaşasın."[6] Sonuç olarak yenilikçilerin milli görüş geleneği ile kıyaslandığında, "muhafazakar demokrat" olarak tabir edilebilecek yeni bir eksene doğru kaydığı söylenebilir.

Kongre boyunca sıklıkla başvurulan Erbakan imgesi, yaratılan dramatik atmosfer bile yenilikçilerin "zafer"ini engelleyememiştir. Seçimleri 633'e, 521 gibi az bir fakla kaybeden yenilikçiler için kendilerinin parti içinde ne kadar güçlendiğini kanıtlayan böylesi yüksek bir oran şüphesiz "zafer" olarak değerlendirilebilir. Nitekim kongreden sonra yenilikçiler kendilerini çok daha güçlü hissetmişler, muhalefetlerini açıklıkla dile getirmişler ve parti içindeki parçalı görüntü çok belirgin bir hal almıştır.

Artan gerilim ve yaklaşan kapatma sürecine karşılık yol haritaları belirlenmiştir: "FP kapatılırsa, buradayız hazırız" diyen yenilikçiler yeni hareketin temel ilkelerini "normalleşme" çerçevesi içinde tanımlamakta ve şöyle açıklamaktadır: Yenilikçi hareket Para ilişkilerinden, örgüt ilişkilerine kadar Türkiye'nin en şeffaf partisi olması hedeflenmektedir. Din üzerinden siyaset yapan değil, din istismarının bütün kesimlerce yapılmadığı, dini önemseyen dini özgürlükleri kullanan muhafazakâr ve dindarların kurduğu bu parti içinde tek adam iktidarına son verilecektir. Popülizm ve abartıdan kaçınılacaktır. Küçük ve etkili devlet kurulacaktır. Yerli değerleri taşıyan insanların aynı zamanda modern ve çağdaş olabileceğine, dünyaya ayak uydurabileceği inancı üzerinden hareket edilecektir. Öncelikli olarak ekonominin düzeltilmesi hedeflenecektir. Abdullah Gül şöyle demektedir: Bizim bugün için en büyük farkımız ise sözü, özü ve icraatı birbirine uyacak bir hareket olmamız. Sözlerimizle gözlerimiz aynı şeyi söyleyecek. Söylediklerimizle yürüdüğümüz yol aynı olacak. Zaten böyle olmak zorundasınız. Çünkü hepimiz akvaryumdaki balıklar gibiyiz. Herkes her şeyinizi görüyor. Bir şeyi gizlemeye de çalışsanız, belki ne gizlediğinizi değil, ama bir şey gizlediğinizi herkes görüp biliyor. Onun için bugün siyaset itibar kaybediyor. Bizim temel ilkelerimiz dürüstlük, açıklık, sözüne, özüne güven duyulması. Bu, herkeste olması gereken

[6] "Orta Yolcuyum", **Hürriyet**, 10/07/1998

ilkeler bugün Türkiye'de ayrıcalık haline geldi. Çünkü bugün bunlar olmadığı için Türkiye'de kriz var. [7]

Aslına bakılacak olursa yenilikçilerin ayrılma niyetleri RP'nin kapatılması ve Fazilet'e geçilme sürecinde ve seçimlerden sonra ortaya çıkan oy kayıplarından sonra da belirgin bir şekilde kendisini göstermiştir. Ancak gerek 28 Şubat atmosferinin yarattığı birleşme duygusu, gerek seçimlerden hemen sonra Vural Savaş'ın Anayasa Mahkemesi'ne açtığı kapatılma davası safların yeniden sıklaştırılmasına, ayrılmanın başka bahara ertelenmesine sebebiyet vermiştir. Bölücü ve hain suçlamalarını bertaraf ederek yenilikçi hareketin tek bir şansı vardır, kongrede çoğunluğu elde ederek siyasi görüşlerini pratiğe taşıyabilmek! FP kongresinden önce yenilikçilerin adayı Abdullah Gül, "isyan bayrağını açmış" ve 1970'li yılların Akıncıları tarafından örgütlenen Server Vakfında muhalif duruşunu net bir şekilde ortaya koymuştur: Parti'nin yeni akımların etkisine kendini kapayarak marjinalleşmesi, "lider sorunu", "FP'deki ANAP'lılar", Parti yönetiminin yanındaki insanları küçük gören yaklaşımı, "Küskünler hareketi" gibi "şık olmayan" hareketler Gül'ün temel itiraz noktalarını oluşturmaktadır. Ayrıca Parti yönetimi kukla olmakla suçlanmaktadır.[8]

Milli Görüş'ün devamı olarak kurulan Fazilet, kendiyle çelişen yaklaşımları, sürekli bir arada kalmışlık ve müdafa duygusuna hapsolan ve bundan öteye gidemeyen siyasi çizgisiyle tabanını küstürdü. Partinin yerel yönetim başarıları ve geçmiş döneme ait nostaljiyi yücelten yaklaşımı yeterli olmamıştır. Sonuç olarak, tabanız nezrinde Fazilet artık çok da güven vermeyen "davayı terk etmiş" bir yapı olarak görülmektedir.

Sonuçta bütün bu bileşenlerin de etkisiyle yenilikçiler kongreyi kıl payıyla kaybettiler ama kaybederken kazandılar. Nitekim kongre sonrasında yenilikçilerin taraftarlarının yaşadığı zafer duygusu bunun bir başarı olarak görüldüğünü kanıtlamaktadır. Bu dönemeçten sonra Milli Görüş çizgisinin içinden çıkan yenilikçi kanat çok daha devrimci bir sürecin aktörü olabilecektir.

---

[7] Yılmaz Turan "Marjinal ve Dinci Değiliz", **Hürriyet**, 12/07/2001.
[8] Çakır Ruşen ve Çalmuk Fehmi: *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü*, İstanbul: Metis, 2001, s 92-93.

BÖLÜM X
AK PARTİ

Yenilikçilerin kongreyi kaybetmesiyle başarılı çıktıkları FP kongresi ertesi artık beklenen, bölünmenin vaktiydi. Ancak ayrılma/bölünmenin nasıl ve ne şekilde olacağı yenilikçilerin karargahında henüz belirlenmiş ve kesinleşmiş değildi.

Uzun süre FP merkezinin birleşme yolunda adım atması beklendi. Ancak bir müddet sonra atılan adımlar Türk Siyasal Hayatının hiçte yabancısı olmadığı türden adımlardı, genel merkeze karşı muhalif olduğunu açıkça ilan eden ve kongrede karşı oy kullandığı anlaşılan il başkanları sudan sebeplerle görevden alınmaya başlandı. Bu tarz hareket tarafların açık ve sert ifadelerle karşılıklı suçlamalarını ön plana çıkardı. Bunun anlamı yolların tamamen ayrılmasıydı.

Ayrılma için beklenen tarih FP teşkilatlarının da beklediği AYM kararının ertesiydi. AYM'nin 22 Haziran günü piyasaların kapanmasından sonra açıkladığı ve Milli Görüşün hiçte yabancısı olmadığı bir karardı. FP laikliğe aykırı davranışlardan dolayı kapatılıyordu.

Kapatılma içselleştirilmişti ama ayrılma zordu. Duygusal yoğunluğun yaşandığı günlerin ertesinde fiili duruma uygun bir yapılanma yavaş yavaş ortaya çıkmış bir tarafta gelenekçiler partilerini hızlı bir şekilde kurup Saadet Partisi etrafında toplanırken öte yanda yenilikçi kesim toplumun tüm kesimleriyle görüşerek kendisinin Milli görüşün uzantısı olmadığını anlatmaya çalışıyor siyaset arenasında muhafazakar demokrat olarak yerini almak istiyordu.

14 Ağustosta kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Kurucular Kurulu ve özellikle FP'den gelen milletvekilleriyle ulusal basında milli görüşün devamı diye eleştiri alırken, milli görüşten kopup gelenler partiyi ucube olarak tanımlıyorlardı.

Partinin kendisini tanımlaması ve seçmen nezdinde nasıl görüldüğünün anlaşılması için bir müddet beklemek gerekiyordu. O günden bugüne geçen sürede AK Partinin milli görüşün uzantısı olmadığı muhafazakar demokrat tanımına uygun olduğu ve teşkilat yapısının da bu şekilde oluşturulduğu görülüyor.

Aslına bakılırsa milli görüşün devamı ve temsili gelenekçi kanadın temsil ettiği SP'dir. AK Partinin programı ve teşkilatlanması incelendiğinde bu partinin günümüz batı demokrasisinin kabul ettiği normların partide işletilmeye çalışıldığı ve Turgut Özal döneminin ANAP'ını örnek aldığı kabul edilebilir.

Milli Görüş tarihinde ilk kez bu denli uzun süreli ve kalıcı olarak başarı gösteriyor, her türlü olumsuzluklara rağmen yerel yönetimlerde başarısını perçinliyor, ilk defa Başbakanlığı kısa süreliğine de olsa alıyor, girdiği genel seçimlerde 100'ün üzerinde milletvekili çıkarıyor, buna rağmen bölünüyordu. Üstelik kamuoyunun beklentilerine yönelik tedbirler de alınıyordu.

Bunlardan ilki 1995 genel seçimlerinde DP'den ithal edilen milli görüşle uzaktan yakından ilgisi olmayan kişilerin Aydın Menderesle birlikte teşkilatın her türlü itirazına rağmen milletvekili seçtiriliyor. Ardından FP kurulurken ANAP'tan gelen muhafazakar milletvekilleri Genel Başkan yardımcılıklarına getiriliyor. 1999 Nisan seçimlerinde Nazlı Ilıcak gibi laik kesimin temsilcisi konumundaki kişiler milletvekili seçtiriliyorlardı. Buna rağmen ne kamuoyu teskin ediliyor ne de teşkilatın bu yapılanmaya karşı homurdanmaları kıpırdanmaları ciddiye alınıyordu. Bölünmenin resmileşmesinde kanaatimizde içsel ve dışsal etkenler ön planda rol oynadı.

İçsel etkenler yukarıda saydığımız sebeplere ilaveten parti içi oligarşinin yapısını devam ettirmesi ve Türk siyasal geleneğine uygun olarak aşağıdan gelen taleplerin dikkate alınmamasıydı. Gerçekten de özellikle partide üst düzeyde alınan kararların teşkilata nasıl yansıdığı nasıl tepki gösterdiği hiç dikkate alınmıyor, her türlü faaliyette 'Allah Rızası' için gece gündüz çalıştırılan teşkilat iş özellikle seçilecek kişilerin belirlenmesine gelince kale alınmıyor, seçilenler eş dost akraba ve en önemlisi oligarşinin onayından geçiyordu.

Sonra 1994 ve 95 seçimlerinde kullanılan ve ardından dışsal etkenlerle zirveye çıkan kutuplaştırma politikalarının 1997 yılında iktidara gelinmesiyle iflas etmesi ve İslamcı kesimin beklentilerinin aksine 30 yıldır savunduğu ilkeleri terk eden İsrail ile askeri anlaşma imzalaması, başörtüsü konusunda sessiz kalınması bu gibi yanlış ve anlamsız tutumun ardından 28 Şubat sürecinde kendi tabanının beklentisinin aksine yumuşama ve geri çekilme politikaları ve özellikle sinmişlik ve

ezilmişlik halinin en üst düzeye çıkması parti genel merkezine karşı bir hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasına neden oldu.

Öte yandan yenilikçilik adına getirilen milletvekillerinden özellikle Nazlı Ilıcak'ın sisteme karşı sert ve haklı çıkışlarının parti yönetimi tarafından yalnız bırakılması, İslamcı kesimin haklarının İslamcılar adına çıkan milli görüşte değil de sonradan ithal edilen Nazlı Ilıcak tarafından savunuluyor olması parti genel merkezinin zafiyetinin tescillenmesi olarak algılanıyordu.

Partinin yerel yönetimlerde hizmetlerde başarılı olması 1 yıl gibi kısa süren merkezi iktidarında özellikle ekonomik alanda başarılı olmaları İslamcı kesimin yeterli desteği vermesine yetmiyordu. Zira milli görüş ortaya çıkış amacını terk etmiş davayı ikinci plana atmış inananlarını küstürme bahasına iktidarda kalmak uğruna ilkelerini çiğnemiş ve en önemlisi resmi ideolojiyle yenilmiş psikolojiyle iş birliğine girmişti.

Üstelik bu iş birliği resmi ideoloji ve kamu oyu ve özellikle ekonomik çıkarları ve güçleri sarsılanlar tarafından hep tek yönlü olarak algılanıyor ve Milli görüşün sürekli taviz vermesini talep ediyor alınan her tavizden sonra tekrar taviz istiyorlardı.

Bu tür baskı ve yıldırma politikası karşısında milyonlarca seçmende ezilmişlik, yenilmişlik ruh hali artıyor ve her yenilginin tavizi ve sorumlusu olarak parti genel merkezi görülüyordu.

Bu ve buna benzer etkiler partide açıktan olmasa bile eleştirilerin artmasına ve merkeze karşı muhalefete dönüşmeye başladı. Kamuoyu baskısı ve ardından FP'nin de kapatılması bu ayrışmanın netleşmesine ve yolların iki farklı kollarda farklı amaç ve yöntemlerle yapılmasına yol açtı.

Gerçekten de bugün itibariyle bakıldığında SP ve MSP'nin ve özellikle RP'nin ilk dönemdeki saf haline dönme yolunda ciddi adımlar atarken, AKP tamamen farklı yorum, yöntem ve amaçlarla yoluna devam etmeye başladı.

AK Parti'nin tüzük ve programı incelendiğinde özellikle demokrasinin kurallarının içselleştirilmeye çalışıldığı, toplumun İslamileştirilmesi gibi bir hedefinin olmadığı ve toplumun farklı kesimlerinin de muhafazakar demokrat kimliği altında temsil edilmeye çalışıldığı bir parti hüviyetine büründüğünü görebiliyoruz.

Özellikle teşkilatın yönetimde ağırlığının hissetirilmesi yolunun açılması hem sağ partilerde hem de milli görüşte ilk defa düzgün bir şekilde uygulanmaya çalışıldığını bize göstermektedir.

Aslında 28 Şubat süreci İslami kesimde farklı şekilde sonuçlar doğurdu. 12 Eylül askeri darbesine kadar birbirini anlamayan anlamak istemeyen ve karşı tarafın susturulması için elinden gelen her şeyi yapan sağ ve sol kesimler, bu müdahalenin ardından ve binlerce ölü verdikten sonra bu ülkenin geniş bir mozaikten meydana geldiğini ve düşünsel ve yaşamsal özgürlüğün vazgeçilmez bir özgürlük olduğunu ve bunu karşı tarafın da kullanabileceği gerçeğini gördü.

28 Şubat süreci İslami kesimde de aynı duyguların oluşmasına neden oldu. Bu duyguların ortaya çıkması farklı nedenlerle olabilir ancak bunun mutlaka hem resmi ideoloji tarafından hem de hiçbir dayanağı olmamasına rağmen bu kesimden korkan kamuoyuna çok iyi aktarılması icap eder.

Bu duygular ve gerçeklerle hareket eden AKP'nin net ve anlaşılır politikalar izlemesi halinde ülkeye ciddi katkılarının bulunması kaçınılmazdır.

SONUÇ

Görünümü ve etkileri farklı olsa da din, insanoğlunun yaşamında tarih boyunca varolmuştur. Kimi zaman bireysel düzeyde, kimi zaman toplumsal düzeyde dinin insan hayatını etkileyici veya belirleyici fonksiyonları görülmüştür. İnsanlar dünyayı anlamlandırmak, hayatın gayesini açıklayabilmek, kainatın işleyişini yorumlayabilmek gibi çeşitli sebeplerle dini, bilginin bir kaynağı olarak algılamışlardır. Öte yandan din siyaset ve ideoloji kavramlarıyla çoğu zaman benzeyen ve örtüşen bir ilişki içinde olmuştur.

Dinler de ideolojiler gibi birer fikir kümesine dayanır. Bu düşünsel temel kişiye hayatta uygulayacağı kurallar sunar. Bunların uygulanışı bir bağlılık, bir mensubiyet ve bir yaptırıma dayanır. İdeolojiler nasıl toplumsal düzen içinde sosyal rollerin aksamasıyla toplumsal bir dışlama veya ikaz mekanizması geliştiriyorlarsa aynı şekilde dinlerde de tabileri arasında sosyo-psikolojik bir ağ oluşturur.

Siyaset ise toplumdan ayrılabilecek bir alan değildir. Siyaset genellikle karmaşık bir yapı içinde çeşitli roller oynayan yönetenler arasındaki ilişkileri, etkileşim ve koalisyonlar biçimindeki yapısal oluşumları, yönetenler arasına katılmaya çalışan, yönetenleri etkileyebilmek için yarış ve mücadele edenleri, siyasal kararları alma sürecini, siyasal kararlara boyun eğme veya eğmemeyi, siyasal faaliyetten soyutlanmaya çalışmayı, bir kayıtsızlık ve ilgisizlik içinde bulunmayı da içerebilecek kapsamda bir kavramdır. Yani bir yönüyle yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirler.

İnsan üzerindeki otoritesi sebebiyle dinler de iktidar kavramıyla ilgilenmiş ve din-devlet ilişkileri kaçınılmaz bir olgu olmuştur. Dinler ya varlık nedenleriyle (yani va'z ettikleri ilkelerin kaçınılmaz bir sonucu olarak) ya da dindar insanların iktidar mücadelesi sebebiyle siyasetle ilişkili olmuştur. İslamiyette hiç kuşkusuz siyasetle ilgilidir ve siyasetin genel durumuna ilişkin ana prensipler öngörmektedir

Dolayısıyla dine atfedilen kutsallık örtüsünü kaldırdığımızda İslami hareketin anlaşılmaz gizemli ve korkulacak bir hareket olmadığı görülür. Yeter ki bu hareketin

tarihsel, toplumsal ve kültürel kökleri iyi incelensin. 1950'lerden sonra İslami hareketin yeniden yükselişiyle bugün artık Türk toplumunun derin dini niteliği vurgulanmaktadır. Bu tespitler ışığında İslami hareketi dolayısıyla siyasal İslamı anlamak için, çoğu durumlarda yüzyıllar öncesine dayanan bazı ayrıntıları göz önünde bulundurarak objektif kıstaslarla değerlendirmeler yapılmalıdır. Objektiflik İslami siyasal hareketin Refah Partisinin koalisyon ortaklığıyla iktidara gelmesinden sonra kazandığı yeni boyut ve ivmenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. 1970'lerden sonra ve özellikle 1994'ten sonra yeni ve güçlü bir boyut kazanan İslami siyasal hareketi, Milli görüş, cemaatler, halk ve aydınlar ile resmi ideoloji "arasındaki ilişkiler yumağını çerçeveleyen geniş bir boyutta daha net anlaşılmayı gerekli kılmaktadır"

İslami siyasal hareketin 28 Şubat süreciyle ilk defa ciddi bir boyutta bölünmesi ve bölünen büyük parçanın kendisini bu hareketin dışına oturtması, Türkiye'de önümüzdeki dönemde İslami siyasal hayatın nasıl bir şekil alacağı, devlet ve demokrasiyle ilgili soruları gündeme getirmektedir.

Bunlardan ilk olarak AK Parti örneğinde gördüğümüz gibi özellikle 1990'ların ilk yıllarında gündeme cılızda olsa gelen ve tartışılan İslami siyasal hareket ideallerinden hiçbir taviz vermeden güdük bir parti şeklinde mi kalacak yoksa muhafazakarlaşarak kitle partisine mi dönüşecek sorusunun 14 Ağustos 2001'de fiilen partinin kurulmasıyla muhafazakarlaştığının tescil edildiğidir. AK Parti uzun soluklu koşu sonunda bir taraftan ülkede yaşanan 28 Şubat sürecindeki yenilmişliği kabul psikolojisiyle öte yandan 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'nin New York ve Washington kentlerine yapılan saldırılardan sonra küreselleşen dünyanın mantığı çerçevesinde kendini muhafazakar demokrat olarak tanımlayıp siyaset arenasında yer bulmaya çalışmaktadır. Partinin Genel Başkanı R. Tayyip Erdoğan'ın ifadesiyle dinci ve din istismarcısı olmayacak olan AK Parti ülkedeki hukuki, toplumsal ve siyasal gerçeği kabul ettiğini mevcut laik demokratik yapı içerisinde iktidara gelmeyi amaçladığını diğer partiler gibi bir kitle partisi olduğunu kabul etmektedir. AKP'nin sistemle entegrasyonu yönünde attığı adımların samimi olarak değerlendirilmesi gerekir. Sistem dışı ve muhalif olarak tanımlanan Milli Görüşe karşın yenilik ve vizyon ile sistemle uzlaşı denklemi kurmaya çalışıyor.

İkinci olarak siyasal İslamın "*yorgun temsilcisi*" Saadet Partisi 1995 yılında değişimi yakalamak amacıyla başlattığı yenileştirme hareketinin sonucunda uğradığı kan kaybıyla bir taraftan küçülüp kendi kabuğuna çekilirken öte yandan iktidar nimetlerine alışan teşkilatın baskıları altında ne yapacağını şaşırmış durumda. Siyasal İslamı ön plana çıkarsa resmi ideolojinin parti kapatma balyozunu şiddetle hissediyor, açılım yapmaya kalkışsa karşısında tabanını kaptırdığı AK Parti var, iktidar mücadelesini terketmeye yeltenirse teşkilatın aşırı tepkisi elini kolunu bağlıyor. Böyle bir tıkanmışlığa birde İslama ve İslami harekete zaten var olan içsel ve dışsal amacı aşan tepkiler İslami siyasal hayatı ya güdük kalmaya itecek ya da radikal bir harekete dönüştürecektir.

Bununla birlikte İslami siyasal hareketin yeraltına çekilmesi mümkün görülmemektedir. Üstelik 28 Şubat sürecinde hem bu parti hem de toplum, şeriat yanlısı bir kalkışmanın mümkün olmayacağını gördü. İslam dini sanılanın aksine farklı şekilde içselleştirildi. Dinin ibadete yönelik kısmında aşırı hassasiyet gösteren toplum, İslam dinini yaşamının tüm kesiminde görülmesini ve uygulanmasını istemedi. Beş vakit namaz kılan, orucunu tutan, hacca giden insanlar söz konusu, hukuk (şeriat) sistemi olunca siyasal İslama yeterli desteği vermekten kaçınmışlardır.

Kanımızca, 28 Şubat süreci Kemalist devrimin, yerli yerine oturtulduğunu göstermektedir. Siyasal İslamın temsilcisi konumundaki Milli görüşün iktidara gelmesini sadece din dürtüsüyle değil ülkedeki adaletsiz uygulamalar ile ekonomik darboğaza da bağlarsak aslında siyasal İslamın o kadar da güçlü olmadığını görürüz. O yüzden olsa gerek Saadet Partisi milli görüşün ilk döneminde olduğu gibi başta Teşkilat mensupları olmak üzere toplumu eğitecek, İslami Hareketi besleyip destekleyecek yığınların arttırılmasını iktidara gelmeye tercih edecek çalışmalar yapmalıdır.

Bu dönemin ve günümüzün daha iyi algılaması için siyasal İslamın temsilcisi konumundaki SP'nin ve o yapıdan neşet alan AK Parti'nin her ikisinin de takiyye yapmadığını kabul edip onları anlamaya çalışmak bir çok sorunun çözümünde katkıda bulunacaktır. Üstelik, Kemalist yapılanmanın demokratik bir görünüm kazanabilmesi, karşı gördüğü hareket ve ideolojinin yok edilmesi ve ezilmesi gereken unsurlar olarak algılamasını terkederek olumlu tavırla kendisini

geliştirmesine bağlıdır. Kemalist yapının özgürlükçü bir anlayışla yaklaşımı Türk toplumunun laik kesimlerinde ancak acılarla kazandığı hoşgörüyü toplumun tamamına kazandıracağından, hoşgörü ve gerçek barış ortamının oluşturulmasını sağlayacaktır.

Bu anlayış tarzı gerçekleştiği taktirde İslamcıların devlet ve demokrasiye nasıl baktıkları sorusunu ve buna bağlı olarak çözümün nasıl gerçekleşeceğini gündeme getirir. Bunun sağlanması durumunda İslami hareketin daha iyi yorumlanmasını da sağlayacaktır.

Aydın ve ideologların Küreselleşmekte olan dünyada bir çok sorunu olan Müslümanların neye itiraz ettikleri taleplerinin ne olduğu bunların gerekçelerinin anlaşılması İslam ve İslamcıları anlama gibi bir sorumluluğu var. Bunun ilk adımı karşılıklı anlayış ve anlama çabası içinde olmak ve sahip olunan ön yargılardan vazgeçmektir.

Doğaldır ki İslamcılara layık görülmesi gereken demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, özgürlükler, siyasal katılım, iktidar mücadelesi gibi değerlerin, bu hareketin temsilcileri tarafından da içselleştirilmesi gerekir. Ancak bu değerlerin siyasal İslamcılar tarafından içselleştirilmesinde ve anlamlandırılması konusunda da problemler var. Diğer tarafta batıcıların kendi çifte standart anlayışı siyasal İslamcıların özellikle siyasal katılım, yarışa katılarak iktidarı elde etmek ve kamusal alana girme konusunu da tehdit olarak algılamaları sorununu gündeme getirmektedir.

Şurası da bir gerçek ki İslam dünyasının genelinde bu konularda çok ciddi problemler yaşanmaktadır. Karşılıklı bu zıt anlayış Müslümanların demokratik düzen içinde yaşayamayacaklarını, siyasete katılamayacaklarını, örgütlenemeyeceklerini, iktidara talip olamayacaklarını öngörür ki bu yaklaşım özünde baskı rejimini andırır ve yaşanmış büyük toplumsal gerilimlerinde ana kaynağı budur.

Bu nedenle siyasal İslamcıların demokrasi konusunda ne düşündüklerini açıkça ortaya koymak gibi tarihsel bir zorunlulukları var. Demokrasinin net ve kesin bir tanımı yok. Ancak demokrasiyi işleyen bir süreç olarak tanımlarsak Müslümanların da buna bir katkısı gerekir. Kararların bir müzakereyle oluşması karar mekanizmaları üzerinde etkili olunması ve buna katılınması gerekir. Bu işleyen süreç içinde demokrasi ya gelişir eksiklikleri ayıklanır ya da gerileyip yozlaşır.

Yapılması gereken bu sürece Türk toplumu ve aydınları tarafından katkıda bulunmak ve İslam ülkesi olan Türkiye de demokrasi pratiğini başarılı bir şekilde gerçekleştirmektir.

İslam demokrasiye uyar mı sorusu ya da İslam ve demokrasi birbirinin rakibi mi sorusu gereksiz ve polemik içeren bir sorudur. İslam bir din demokrasi ise yönetim biçimidir. Bu nedenle mukayesede eşitliğin sağlanması gerekir. İslamla diğer dinleri, demokrasiyle, otokrasi totalitarizm gibi diğer rejimleri karşılaştırmalıdır. Bununla birlikte İslamiyetin hangi rejimlerle örtüşme içinde olacağı sorusu haklı ve gerekli bir sorudur ve bunun net bir şekilde cevaplandırılması gerekir. İslamiyet, özgürlüklerin korunması, adaletin sağlanması, temel haklar, yönetilenlerin yöneticilerini özgürce seçebilme iradeleri, din ve vicdan özgürlüğünü sağlaması, herkesin inandığı şekilde yaşama ortamının sağlanması konusunda demokrasiyle örtüşür.

Demokrasi bir din değildir ama din düşmanı aracıda olmamalıdır. İslamcılara da ilahi ve aşkın değerlerle başı dertte olmayan bir demokrasi modeli önerilmesi gerekir. Kendimize özgü bir kültürel çerçevede İslami referanslarıda katarak yeniden tanımlanmasıyla İslamın örtüştüğü bir demokrasi anlayışı mümkündür ve toplumsal gerilimin ortadan kalkması da buna bağlıdır. İslamiyet ve demokrasinin birlikte yaşadığını iddia etmekten ziyade bunu gerçekleştirilmesi gerekir. Zira samimi müslümanların ne dinlerinden vazgeçme ne dinlerini tahrif etme ve ne de bu devletle kavga etme gibi bir kaygıları vardır ve siyasal tarihi boyunca da devletle kavga etmemiştir.

Bu noktada laiklik ve sekülerizmin birbirinden ayrıştırılması ve her kesim tarafından aynı şekilde anlaşılması gerekmektedir. Sekülerizm devlet yönetiminde ve kamusal alanda dini tamamen yok sayar. Oysa laiklik tüm dinler ve inançlar arasında eşit mesafede durmayı gerektirir ve Türkiye'de de laiklik algılamasını ikinci manaya oturtmak gerekir. Aksi taktirde Kemalist rejimin demokrasiyi seküler ve din dışı bir yapıda sunması ve İslamcıların demokrasiyi dar kalıplara sokup sadece durağan ve çıktığı batı toplumunun değeri olarak görmesi karşılıklı olarak gerilimin kaynaklarını oluşturacaktır.

Türk toplumunun siyasal tecrübesi siyasal katılıma değil hilafetin sadece sembolik bir değer olduğu siyasi rejimin, saltanat rejimine dayanır ve hanedan halkın aktif katılımını kabul etmez. Siyasal kültüründe saltanat rejimi olan bir yapıda demokratik mekanizmanın çok iyi tanımlanıp anlatılması gerekmektedir. Zorla ve tamamen batılı değerlerle ısrarla kabul ettirilmeye çalışılmaması hususu hem Kemalist aydınlara hem de İslamcı aydınlara büyük bir sorumluluk yüklemektedir.

Öte yandan siyaset yapma tekelini elinde bulunduran devlet ya da etkin çevrelerin demokratik katılım konusunda şeffaf olmalarını gerektirir. Etkin çevrenin sürekli bir şeyler koruma dürtüsüyle ülkenin özgürlük ortamını erteleme ve sürekli düşman oluşturma gibi bir lüksü olmamalıdır. Bunun için siyasi, hukuki, idari ve ekonomik kaynak dağılımı mekanizması yeniden ve demokratik düzlemde oluşturulmalı ve demokratik mekanizmalara kutsallıktan ziyade meşruiyet kazandırılmalıdır.

Günümüzde görülen ve sıkça dile getirilen sorunlardan bir tanesi de her sıkıntının kaynağında İslam ya da İslamcıların görülmesidir. Osmanlının son dönemlerinde devletin ve saltanatın zaafa uğramasının nedeni olarak görülen İslam cumhuriyet döneminde de bu kültürün devamı olarak her sıkıntını kaynağı olarak görüldü. Oysa oluşturulacak özgürlükler ortamında sadece İslamcılar değil tüm ülke yararlanacaktır. Bir tür siyasi ve ekonomik avantajlar elde etmeye çalışan belli sınıflar ve toplumsal zümrelerin temsilcileri mutlak bir egemenlik kurmak için siyaset kurumu üzerinde baskı kurmaktan vazgeçip, dini devlete ve kendilerine rakip değil işbirlikçisi olarak görmelidir. Zira tarih boyunca din devletin işbirlikçisi olmakla kalmamış hatta Osmanlıda devlet için feda bile edilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmad Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye** *1945-1980*, İstanbul, Hil Yayın, 1994.

Adıvar, Adnan: **Tarih Boyunca İlim ve Din**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2.bs., 1994

Akdoğan Yalçın: **Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Anatomisi**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2000.

Akel, Ali: **Erbakan ve Generaller**, İstanbul, Şura Yayınları, 1998

Akgül Ahmet: **Adil Düzen ve Türkiye'nin Geleceği**, Elazığ, Burak Yayıncılık, 1997.

Arcayürek, Cüneyt: **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1986

Arslan Abdurrahman: **Modern Dünyada Müslümanlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Atatürk, M. Kemal: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1919-1938**, İstanbul, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1945

Atatürk, M. Kemal: **Nutuk**, C.II, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1968

Ateş, Toktamış: **Nereden Nereye**, İstanbul, Çınar Yayınları, 1995

Avcı Nazmi: **Türkiye'de Modernleşme Açısından: Din Kültür Siyaset (1939-1960)**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2000.

Bayramoğlu Ali: **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001.

Berger, PeterL.: **Dinin Sosyal Gerçekliği**, Çev. Ali Coşkun, İstanbul, İnsan Yayınları, 1993

Berkes Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, (t.y).

Bulaç Ali, **Din Devlet ve Demokrasi**, İstanbul, Zaman Kitap, 2001.

Bulaç, Ali: **İslami Dünyasında Düşünce Sorunları**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993

Bulaç, Ali: **Nuh'un Gemisine Binmek**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1995

Bulaç, Ali, **Din ve Modernizm**, İstanbul: İz yayıncılık, 1995

Bulaç, Ali: **İslam ve Fundamentalizm**, II. Uluslar arası İslam Düşünce Konferansı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1997

Caporal, Bernard: **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını I-II (1919-1970)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, İletişim.

Çakır Ruşen ve Çalmuk Fehmi: **Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001.

Çakır, Ruşen: **Refah Partisini Anlamak**, İstanbul, Metis Yayınları, 1994

Çakır, Ruşen: **Ayet ve Slogan,** İstanbul, Metis Yayınları, 1990

Çakır, Ruşen: **İslamcılar ve Sistem**, Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.15, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996

Çalmuk Fehmi, **Erbakan'ın Kürtleri: Milli Görüş'ün Güneydoğu Politikası**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001.

Çalmuk Fehmi: **Selamûn Aleyküm Konutanım**, Ankara, Kim Yayınları, 2000.

Çavdar Tevfik, "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** cilt 8 İstanbul: İletişim, t.y

Çiğdem, Ahmet: **İslamcılık**, Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.15, İstanbul, İletişim Yayınları,1996

Dağı, İhsan D. : **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1998

Dilipak, Abdurrahman: **İnönü Dönemi** İstanbul, Beyan Yayınları, 1989

Dilipak, Abdurrahman: **Menderes Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990

Dursun, Davut: **Laiklik, Değişim ve Siyaset**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995

El Turabî, Hasan: **İslam Dünyasının Geleceği**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 1998.

Emre, Süleyman Arif: **Siyasette 35 Yıl (2)**, İstanbul, Milsan Basın Sanayi, 1991.

Erbakan Necmettin: **Türkiyenin Meseleleri ve Çözümleri: Program**, Ankara, Temmuz 1991

Erbakan, Necmettin: **İslam ve İlim**, Ankara, Furkan Basın Yayın, 1993

Erbakan, Necmettin: **Adil Ekonomik Düzen**, Haz. Hasan Hüseyin Ceylan, Ankara, Rehber Yayınları, 1991

Erbakan, Necmettin: **Türkiye'nin Temel Meseleleri**, Haz. Hasan Hüseyin Ceylan, Ankara, Rehber Yayınları, 1991

Erkan, Hüsnü: **Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı, Türkiye için Politik Alanın Analizi**, İzmir, Ege Genç İş Adamları Derneği Raporu, 1996

Ersoy, Mehmet Akif: **Safahat**, İstanbul, Akpınar Yayınevi, 1987

Georgeon Francois, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, Ankara, Armağan Yayınları, 1339

Göle, Nilüfer: **80 sonrası Politik Kültür, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, Der:Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Der Yayınevi, 1986

Gözübüyük, A.Şeref : **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Sevinç Yayınları, 3.bs., 1991

Güngör, Erol: **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, Akran Yayınları, 1976

Güreli, Nail: **Gerçek Tanık Korkut Özal Anlatıyor**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994

Halim Paşa, Said: **Buhranlarımız**, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1985

Hüseyin, Asaf: **İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar**, Çev. Murat Çiftkaya İstanbul, İz Yayıncılık, 1996

İslamoğlu Mustafa: **İttihad-ı Muhammedi Hareketi**, İstanbul, Denge Yayınları, 1997.

Işık, İhsan: **Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk**, İstanbul, Ünlem Yayınları, 1990

İnalcık, Halil: **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1972

İnayet, Hamid: **Çağdaş İslami Siyasi Düşünce**, Çev: Yusuf Ziya, İstanbul, Yöneliş Yayınları,1988

Kara, İsmail: **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I**, İstanbul, Risale Yayınları, 1986

Karal, Enver Ziya: **Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940

Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C.VI, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1947

Karaalioğlu Mustafa: **Hilal ve Ampul: Fazilet'ten Saadet ve Ak Partiye Bir Hareketin Öyküsü**, İstanbul, Bakış, 2001.

Karpat, A.Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1997

Keyder Çağlar, "Türkiye Demokrasisi'nin Ekonomi Politiği", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul: Belge Yayınları, 1998

Keyman Fuat: **Türkiye'de Radikal Demokrasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.

Kili, Suna: **CHP**, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976

Kocabaş Süleyman: **Refahyol Hükümeti Sonunun Perde Arkası**, Kayseri, Vatan Yayınları, 1997.

Kocahanoğlu, Orhan Selim, **Derviş Vahdeti ve Çavuların İsyanı**, İstanbul: Temel Yayınları, 2001.

Kocatürk, Utkan: **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi**, Ankara, Maarif Matbaası, 1973.

Koçak Cemil, "Siyasal Tarih 1923-1950", **Türkiye Tarihi Cilt 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2000

Köktaş, M. Emin: **Din ve Siyaset, Siyasal Davranış ve Dindarlık**, Ankara, Vadi Yayınları, 1997

Landau, J.M.: **The National Salvation in Turkey**, Asian and African Studies, C.2, No:1, 1976

Landou, Jakob M**. Tekinalp: Bir Türk Yurseveri (1883-1961)**, İstanbul: İletişim, 1996, s. 35-36.

Leder, Arnold: **Parti Compertition in Rural Turkey: Agent of Change or Defender of Traditional Rule?**, Middle Eastern Studies, 1979

Mahçupyan, Etyen: **Türkiye'nin Siyaset Yelpazesi Sağ ve Sol**, Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.15, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996

Mardin, Şerif: **Türkiye'de Din ve Siyaset**, Makaleler 1-2-3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991

Mardin, Şerif: **Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim**, Bediüzzaman Said Nursi Olayı, Çev: Metin Çulhaoğlu. İstanbul, İletişim Yayınları, 1992

Mardin, Şerif: **Tanzimat, Aydınlar ve Osmanlı Aydını**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993

Mardin, Şerif: **Tartışma ve Katkılar**, Etik, Din ve Laiklik, İstanbul, Metis Yayınları, 1995

Mardin Şerif: **Din ve İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

Mardin Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

Mardin Şerif: **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Mevdudi, Ebul A'la: **İslamic Law and Constitution**, Trans: Khurshid Ahmad, Lahore: Islamic Publications, 1967

Mücahid, Huriye Tevfik: **Farabiden Abduha Siyasi Düşünce**, Çev: Vecdi Akyüz İstanbul, İz Yayınları, 1995

Niyazi Mehmed: **İslam Devlet Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1989.

Özcan, Ahmet: **İslami Uyanıştan İslami Harekete**, İstanbul, Bengisu Yayınları, 1996

Özcan, Ahmet: **Yeni Bir Cumhuriyet İçin**, İstanbul, Bakış Kitaplığı, 1997.

Özcan Azmi, **Pan İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere**, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 61.

Özdenören Rasim, **Müslümanca Yaşamak,** İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Polat, Yılmaz: **Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'de İslamcı Akımlar**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1990

Mevlanzade Rıfat, **31 Mart Bir İhtilal'in Hikayesi,** İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.

Sarıbay, A.Yaşar: **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İstanbul, Alan

Yayıncılık, 1994

Sayarı (Toprak), Binnaz: **Islam and Political Development in Turkey**, Leiden, E.J.Brill, 1981

Sayarı (Toprak), Binnaz: **Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi**, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der:Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Der Yayınevi, t.y.

Sayarı (Toprak), Binnaz: **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul, Der:Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Beta Yayınları ,1986

Sayarı (Toprak), Binnaz: **Dinci Sağ, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İ.Cemil Schick, E.Ahmet Tonak İstanbul, Der Yayınları, 1992

Selçuk Sami: **Demokrasiye Doğru**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Seyyid S., **Fundemantalizm Korkusu,** Ankara: Vadi Yayınları, 2000

Sezen Yümni: **Sosyoloji Açısından Din: Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri,** İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1988.

Sezen Yümni: **İslamın Sosyolojik Yorumu**, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 2000.

Shaw Standford J. ve Shaw, Ezel Kural: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye: Reform Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975** , II. Cilt, İstanbul, E Yayınları Tarih Dizisi, 1983.

Sitembölükbaşı, Şaban: **Türkiyede İslamın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Ankara, İsam Yayınları, 1995

Soydan, M.Ali: **Dünden Bugüne ve Yarına Refah Gerçeği**, Erzurum, Birey Yayıncılık, 1994

Sükan, Faruk: **İhanetin Mirası**, İstanbul, Alioğlu Yayınevi, 1985

Şaylan, Gencay: **İslamiyet ve Siyaset, Türkiye örneği**, Ankara, Vadi Yayınları, 1987

Şen, Serdar: **Refah Partisinin Teoriği ve Pratiği, RP, Adil Düzen ve Kapitalizm**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995

Tanör, Bülent: **İslam ve Demokrasi Üzerine**, 11.Tez, İstanbul, Der Yayınları, 1987

Tekeli, İlhan ve Küçük, Raşit: **1973-75 seçimleri Seçim Coğrafyası Üzerine Deneme**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977

Tikveş, Özkan: **Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku**, İzmir, İstiklal Matbaası, 1975

Tunaya, Tarık Zafer: **Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Cumhuriyet Yeni Gün Basın Yayın, 1999

Tunaya, Tarık Zafer: **Hürriyetin İlanı**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1959

Turan, İlter: **Türkiye'de Din ve Siyasal Kültür**, İstanbul, İşaret Yayınları, 1993

Turgut, Mehmet: **Siyasal Muhalefet**, İstanbul, Birey-Toplum Yayınları, 1984

Turhan, Mümtaz: **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, İstanbul, M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987

Türkdoğan, Orhan: **Milli Kültür, Modernleşme ve İslam**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983

Türkiye Tarihi Cilt 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul, Cem Yayınevi, 2000.

Türköne, Mümtaz'er: **Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi**, Ankara, Ark Yayınevi, 1994

Ülken, Halit Ziya: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, C.I, Ankara, Bilgi Yayınları, 1966

Yılmaz Ömer Faruk, **Belgelerle Abdülhamid Han**, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1999

Yücekök, N. Ahmet: **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı 1946-1968**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1971

SÜRELİ YAYINLAR

Başsavcının Mütalaasının Tam Metni: **Sabah Gazetesi**, 12 Ağustos 1997

Bulaç, Ali: "İktidar Mücadelesinde İslam'da Meşruiyet Arıyorlar", **Nokta Dergisi**, 23-29 Mart 1997

Bulaç, Ali: "Değişen İslam, Siyaset ve Siyasal İslam", **Bilgi ve Hikmet**, Sayı:12 İstanbul, 1995

Bulaç, Ali "Editörden" **Bilgi ve Hikmet**, İstanbul, Sayı:12, Güz-1995

Bulaç, Ali: "Değişen İslam, Siyaset ve Siyasal İslam", **Bilgi ve Hikmet**, Açık oturum, Sayı:12, İstanbul, güz 1995

Çakır, Ruşen: "Bir Sistem Olarak RP ve 24 Aralık Seçimleri", **Birikim Dergisi**, Sayı:81, Ocak 1996

Eygi, Mehmet Şevket: "Radikal İslam Kontrola Alınamaz", **Nokta Dergisi**, 9-15 Mart 1997

Göksel Erhan: "Kimlerden Oy alıyorlar?", **Yeni Yüzyıl Gazetesi,** 16 Nisan 1999
Laçiner, Ömer: "Seçim Sonuçları Üzerine", **Birikim Dergisi**, Sayı: 81, Ocak 1996

Mahçupyan, Etyen: "Kamusal Alanda İnancın Yaşaması ve Laiklik", **Yeni Şafak Gazetesi**, 22 Mart 1997

Öniş, Ziya: "Sol İslamla Barışmalı", **Radikal Gazetesi** (Röportaj), Ağustos, 1998

Özkan, Ercüment: "RP İslami Bir Parti Midir ?", **İktibas Dergisi**, Sayı:183, Mart 1994.

Sayarı, (Toprak) Binnaz: "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", **A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.33

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, **Yeni Seri**, C.6,1943

Volkan: Sayı: 92, 20 Mart 1325, (4 Nisan 1909)
Sayı :78, 6 Mart 1325, (19 Mart 1909)
Sayı: 87, 15 Mart 1325, (28 Mart 1909)
Sayı: 90, 18 Mart 1325, (31 Mart 1909)

EK 1

Türk siyasi tarihindeki önemli kavşak noktalarından birini teşkil eden 4 CHP milletvekilinin ortaklaşa imzalayarak CHP Meclis Grubu başkanlığına sundukları 4'lü takrir.

DÖRTLÜ TAKRİR

C.H.P Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına

7 Haziran 1945

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk Milleti'nin ancak bu prensiplerin tamamiyle tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların, bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlerdir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin Meclis Grubu'na arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı mukaddes kurtuluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti, ilk Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri, gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkanlarını vermişti.

Memleketi orta çağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticayı kırmak maksadıyla 1925'den sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlerle uğraştığını biliyoruz. Lakin Cumhuriyet Devleti, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.

Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizliklerden neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkar edilemez. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekamül yolunda ilerlemek

istediğini gösteren teşebbüslerde vardır. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nisbette yer ayrılması tecrübesini buna delil olarak zikredebiliriz.

İkinci dünya savaşının belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında bulundurması pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşılmıştı. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde ayrıca bir müstakil grup teşkil, Milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayrı tabiilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini, şuurla kullanacak bir seviyede bulundukları inkar edilemez bir hakikattir.

Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasından bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde, bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte, bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekamülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları, daha ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevketmiş bulunuyor. Bunun biran evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1- Milli Hakimiyet'in en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis Murakabesinin Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması,

2- Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması,

3- Bütün Parti çalışmalarının yukarıki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi

Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle daha ilk kuruluşundan beri Milli Hakimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nin bütün Türk Milleti'nin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımıza tamamıyla inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: «Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği» hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk Milleti'ne dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevkii sağlayacak olan bu teklifi, kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyleriz.

İzmir
Celal Bayar

İçel
Refik Koraltan

Kars
Fuat Köprülü

Aydın
Adnan Menderes

12 Haziran Salı 1945

EK 2

TABLO I [1]

1950-1960 arası seçimleri;

	1950	1954	1957
Kayıtlı Seçmen	8.905.743	10.262.063	12.078.623
Oy Kullanan Seçmen	7.953.055	9.095.617	9. 925.949
Seçime Katılma Oranı	89.3	88.6	77.6

Seçim sistemine göre 1950-1960 yıllarında iktidar ve Muhalefet Partilerinin Temsil Durumu :

TABLO II [2]

YIL	Demokrat Parti Oy %	Sandalye %	Sandalye Sayısı
1950	% 55	% 86	416
1954	% 59	% 93	504
1957	% 48	% 69,5	424

YIL	Muhalefet %	Sandalye %	Sandalye Sayısı
1950	% 44	% 15	68
1954	% 41	% 7	36
1957	% 52	% 30,5	18

[1] D.İ.E
[2] D.İ.E

61 Seçimleri ; kayıtlı seçmen 12.926.867 oy kullanan 10.519.659 katılım % 81.0 partilerin oyları ve çıkardıkları milletvekili sayıları aşağıdadır.

Tablo III [3]

	Aldığı Oy	Millet Vekili	Aldığı Oy	Senato
Adalet Partisi	3.527.435	158	3.560.675	71
C.K.M.P	1.415.390	54	1.380.892	16
C.H.P	3.724.792	173	3.734.285	36
Y.T.P	1.391.934	65	1.401.657	27
Bağımsızlar	81.732	--	39.558	--

TABLO IV[4]

1983 seçimleri;

Kayıtlı Seçmen	19.762.366
Oy Kullanan Seçmen	18.238.362
Katılma Oranı	% 92.3

ANAP	HP	MDP
7.833.148	5.288.804	4.036.970
211	117	71

TABLO V[5]

1987 seçimleri;

Kayıtlı Seçmen	23.376.826
Oy Kullanan Seçmen	24.603.84
Katılma Oranı	% 93.3

[3] D.I.E
[4] D.I.E
[5] D.I.E

ANAP	SHP	DYP
292	99	89

TABLO VI[6]

1991 Seçim sonuçları ;

	DYP	ANAP	SHP	DSP	RP	SP	Bağ.
Oy oranı	27.2	% 24.1	% 20.7	%10.8	%16.7	% 0.4	% 0.1
Millet Vekili	178	114	90	7	61		

1991 SEÇİM SONUÇLARI[7]

Partiler	Oy Yüzdesi	Milletvekili Sayısı
DYP	27.03	178
ANAP	24.01	115
CHP	20.75	88
RP	16.88	62
DSP	10.7	7
SP	0.44	-
Bağımsızlar	0.14	-

24 ARALIK 1995 GENEL SEÇİM SONUÇLARI[8]

Partiler	Oy Yüzdesi	Milletvekili Sayısı
RP	21.38	158
ANAP+BBP	19.65	132
DYP	19.18	135
DSP	14.64	76
CHP	10.71	49
Diğer	14.60	-

[6] Erkan, 1987 seçimlerinde ANAP yüzde 36.3, SP yüzde 24.7, DYP yüzde 19.1, RP yüzde 7.3, MÇP yüzde 2.9, IDP yüzde 0.8 ve bağımsızlar yüzde 0.3 oy aldı, a.g.e., s.180

[7] Erkan, İzmir:Ege Genç İş Adamları Derneği Raporu, 1996, a.g.e., s.183

[8] Erkan, a.g.e., s.186

EK 3

MNP NİZAMNAMESİ

Bugün; bundan bin sene önce şahlanıp haçlı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dörtyüz sene önce Viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale ve İstiklal Harbimizin şaheserlerini meydana getiren Milli ruh yeniden şahlanıyor, coşuyor ve MİLLİ NİZAM PARTİSİ' ni kuruyor.

Milli Nizam Partisi'nin kurulduğu bugünün mana alemindeki yeri, milli heyecanın birikip, coşkun bir deniz halini aldığı bir anda, bu denizi kendi seddinin arkasında zor zaptetmeye başlayan azametli barajın artık su kapaklarının açılmaya başladığı gündür. Milletimizin fıtratındaki yüksek ahlak ve fazilet bu kapakların açılmasıyla kuvveden fiile çıkacak, Milli Nizam Partisinin muntazam kanallarından dörtbir yana dağılarak yurt sathında, her tarafa; refah, saadet ve selamet götürmeye başlayacaktır. Bugün bu mutlu gündür. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun.

Aziz Milletimiz;

Bugün asırlarca insanlığı meyvalarıyla besleyen büyük medeniyet ağacımızın, son asırlarda içinde kemirilerek çürütülüp devrildiği ve elverişsiz iklim şartları muvacehesinde, her an yeniden insanlığa örnek medeniyetler kurabilme cevherinin bir tohum içinde saklı hale geldikten ve uzun yıllar çeşitli tesirler altında sadece içine çekilen milli cevherin bu mukaddes tohumunun büyük ve gür medeniyet ağacını yeniden meydana getirmek üzere kendi kabuğunu deldiği gündür. Bugün bu mutlu gündür. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun.

Aziz Milletimiz;

Bugün daima Hak'kı tutmakta, iyiyi destekleyici, kötüyü men edici hüviyetiyle insanlık tarihinin en ulvi mahreki üzerinde yürüyen Büyük Milletimizin çeşitli tesirlerle kendi yolundan saptırılması gayretlerinin hüküm sürdüğü oldukça uzun bir devreden sonra yeniden ulvi ve şanlı tarihi yörüngesi üzerine oturtulması için füzelerin ateşlendiği gündür. Milli Nizam Partisi; Milletimizi karışık ve karanlık devrelerden sonra aydınlığa götürülecek, parlak tarihi yörüngesi üzerine yeniden oturtmak için ateşlenen güçlü füzedir. Bugün bu füzenin ateşlendiği gündür. Bugün bu mutlu gündür. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun.

Ey, daima Hak'kı tutmak, iyiyi sağlamak ve kötüyü men etmek yolunda bulunmak üzere seçilmiş mümtaz ve aziz Milletimiz!

Asırlardan beri özlediğin ve beklediğin, kendi ruhunun derinliklerinden gelen ve senin bizatihi kendi öz varlığının mana ve madde sahasında yeniden doğuşundan başka bir şey olmayan Milli nizam Partisinin kuruluşu münasebetiyle sana yaptığımız bu ilk hitabımızı bitirirken Cenabı Hak'tan Milletimize özlediği huzur, saadet, refah ve selamet dolu Milli Nizamı nasip etmesini dileriz.[9]

[9] M.Gündüz Sevilgen, **M.S.P' de Dört Yıl (1973-1977)** , Yüksel Matbaası, Ankara, 1980, s. 21-29

EK 4

Günde bir milyon satan gazetelerin 28 Şubat öncesi iki ay süre ile 54. Hükümete karşı estirdikleri medya kasırgası.

7 Ocak 1997 Hürriyet	İŞTE CİNCİYE KIZINI KAPTIRAN RP'Lİ!
13 Ocak 1997 Hürriyet	İMAM NİKAHI FLÖRTÜB KILIFI!
18 Ocak 1997 Hürriyet	RP'LİNİN AŞKI!
19 Ocak 1997 Hürriyet	ON BİN YATAKLI KURAN KURSU!
25 Ocak 1997 Hürriyet	ON DÖRT KOMUTANIN GÖLCÜK ZİRVESİ!
28 Ocak 1997 Hürriyet	BOSTAN KORKULUĞU DEĞİLİZ!
29 Ocak 1997 Milliyet	REFAH'A İKİ FREN!
31 Ocak 1997 Milliyet	KÖŞKE BEŞ GÖRÜŞ!
1 Şubat 1997 Hürriyet	ÖZEL KORUMALARI İÇİN RP'YE UYARI!
1 Şubat 1997 Hürriyet	BAYKAL RP ÜLKEYİ İÇ SAVAŞA SÜRÜKLÜYOR
1 Şubat 1997 Milliyet	BAŞKANTTE RP GERİLİMİ!
1 Şubat 1997 Milli Gazete	BAŞARAMAZLAR
2 Şubat 1997 Milliyet	M.TAYAN: TAVİZ YOK!
2 Şubat 1997 Sabah	BU NE REZALET!
3 Şubat 1997 Hürriyet	TEPKİ YAĞIYOR!
3 Şubat 1997 Hürriyet	HOCAYA GÖRE TAKSİME CAMİ İSTEMEYEN FOSİL!
3 Şubat 1997 Milliyet	KOALİSYON SALLANIYOR!
3 Şubat 1997 Sabah	SİNCAN KRİZİ!
4 Şubat 1997 Hürriyet	TAHRİKLER BİTMİYOR!
4 Şubat 1997 Milliyet	TEHLİKELİ GİDİŞ! (Cami, türban, hac)
4 Şubat 1997 Sabah	İPLER GERİLİYOR!(Cami,türban,deri)
5 Şubat 1997 Hürriyet	TANK SESLERİ!
5 Şubat 1997 Milliyet	SİNCAN MANEVRASI İKTİDARI SARSTI!
5 Şubat 1997 Sabah	TANKLAR SİNCAN'DA!
6 Şubat 1997 Hürriyet	KAZAN'A SERT TEPKİ!
6 Şubat 1997 Milliyet	MECLİS FORMÜL ARIYOR!

8 Şubat 1997 Hürriyet	RP'Lİ BAŞKANIN U DÖNÜŞÜ!
9 Şubat 1997 Hürriyet	YILMAZ:RP SİLAHLANIYOR!
9 Şubat 1997 Yenişafak	KESİNTİSİZ ZULÜM
10 Şubat 1997 Hürriyet	KARADAYI,HERTÜRLÜGÖREVE HAZIRIZ!
11 Şubat 1997 Hürriyet	POMPALI MGK'DA!
12 Şubat 1997 Milliyet	ERBAKAN VE KAZAN'A TEPKİ!
13 Şubat 1997 Milliyet	LAİKLİK UYARISI!
13 Şubat 1997 Sabah	ANKARA'DA GİZLİ İMZA SAVAŞI!
16 Şubat 1997 Milliyet	KAZAN'IN SON GAFI!
17 Şubat 1997 Hürriyet	BAKAN DEĞİL MİLİTAN!
18 Şubat 1997 Milliyet	DEMİREL KAYGILI!
18 Şubat 1997 Sabah	EN KRİTİK MGK!
19 Şubat 1997 Hürriyet	CANLI YAYINDA YALAN!
22 Şubat 1997 Sabah	YILMAZ:REJİMİ KURTARDIM!
23 Şubat 1997 Sabah	MUHTIRA GİBİ AÇIKLAMA (ÇEVİK BİR)
24 Şubat 1997 Hürriyet	SOKAKTA HİDDET VAR!
24 Şubat 1997 Milliyet	YETKİM OLSA SEÇİME GÖTÜRÜRÜM!
25 Şubat 1997 Milliyet	İRTİCA PKK'DAN TEHLİKELİ!(GÜVEN ERKAYA)
25 Şubat 1997 Hürriyet	KAZADAN ŞAŞIRTAN TEPKİ!
25 Şubat 1997 Sabah	ŞEVKET KAZANIN KORKTUĞU AN!
26 Şubat 1997 Hürriyet	GÖZLER CUMADA!
26 Şubat 1997 Milliyet	SİVİL DAYANIŞMA!(DİSK-TESK-TÜRKİŞ)
26 Şubat 1997 Sabah	HERKES ÇOK GERGİN!
27 Şubat 1997 Hürriyet	ŞOK MEKTUP!
27 Şubat 1997 Milliyet	DEMOKRASİ İŞLİYOR!(KARADAYI)
27 Şubat 1997 Sabah	DEMİREL MEKTUBU!
28 Şubat 1997 Hürriyet	İŞTE MEKTUP KRİTİK MGK BUGÜN!
28 Şubat 1997 Milliyet	EN UZUN GÜN!
28 Şubat 1997 Milliyet	GENERALLERİN İRTİCA TARTIŞMASI!
28 Şubat 1997 Milliyet	KAZAN GİDİCİ!
28 Şubat 1997 Sabah	BEŞİ DE KONUŞACAK

28 Şubat 1997 tan sonraki günlerde medya manşetleri:

1 Mart 1997	Hürriyet	TARİHİ KARAR!
	Milliyet	9 SAATLİK ZİRVEDE REJİME İNCE AYAR!
	Sabah	ZEHİR ZEMBEREK!
	Akit	YALANIN KILIFI DA YALAN!
2 Mart 1997	Hürriyet	ASKERİN YİRMİ ŞARTI, BUNLARI YAPIN!
	Milliyet	163 GERİ GELİYOR
3 Mart 1997	Hürriyet	HOCA DİRENİYOR
	Milliyet	İMZA GERİLİM+LİDERLER TURU
	Sabah	HOCA'YA CEVAP (GNL.KUR.GNL.SEKR.)
4 Mart 1997	Hürriyet	YA UY! YA ÇEKİL!
	Milliyet	DYP ÇEKİLİRİZ!
	Sabah	KİÖ YALANCI
5 Mart 1997	Hürriyet	ALTI MİLYON İMZA!
	Milliyet	RP BUNALIM!
	Sabah	ÜRPERTEN YEMİN!
6 Mart 1997	Hürriyet	AYNEN İMZALADI!
	Milliyet	SIRA UYGULAMADA!
7 Mart 1997	Sabah	HOCA YİNE ATEŞLE OYNUYOR!
9 Mart 1997	Sabah	ÜÇ KRİTİK NOKTA!
12 Mart 1997	Hürriyet	ÇİLLER MGK'YA UYACAK!
	Milliyet	GÜNEŞ PAŞA TURA ÇIKTI!
	Sabah	SARIK HAREKATI!
13 Mart 1997	Sabah	473 GİZLİ KURAN KURSU!
15 Mart 1997	Hürriyet	GÖZLER ÜÇ DYP'LİDE
19 Mart 1997	Sabah	İŞTE 18 MADDE VE ERBAKAN'I ATATÜRKÇÜ YAPAN İMZA!
21 Mart 1997	Sabah	SABIR UYARISI

22 Mart 1997	Sabah	İMAM-HATİB'E YENİ ÖĞRENCİ YOK!
	Akit	DYP'DEN İHANET HAZIRLIĞI!
23 Mart 1997	Akit	DYP ATEŞLE OYNUYOR
	Yenişafak	AVRUPA SORUYOR
24 Mart 1997	Milliyet	YİNE DAĞITTILAR!
25 Mart 1997	Milliyet	DYP SEKİZ YILDA ISRARLI!
	Sabah	REFAHIN SEKİZ YIL PROVOKASYONU!
	Yenişafak	RANT KAVGASI
26 Mart 1997	Hürriyet	BU KARARLARA TAM UYULACAK
	Milliyet	ERBAKAN GERİYOR
26 Mart 1997	Akit	ARTIK TAVİZ YOK
	Milli Gazete	'CUMHURİYETİ KURANLAR YÜKSELTECEK'
27 Mart 1997	Milliyet	ÇİLLERİN HAZİRAN FORMÜLÜ!
	Sabah	HOCA BU İMZA SENİN DEĞİL Mİ! Akit
	BATI'DAN DERS ALIN	
	Yenişafak	MGK SUSURLUK'U GÖRÜŞSÜN
28 Mart 1997	Akit	LAİK TAKİYYE
	Yenişafak	ABD MAKAS DEĞİŞTİRDİ
29 Mart 1997	Hürriyet	YA UYULACAK, YA DA BOZULACAK!
	Milliyet	KARAR SEKİZ YIL KESİNTİSİZ!
	Yenişafak	BU OYUNU BOZUN
	Milli Gazete	HALKIN SESİNE KULAK VERİN !..
30 Mart 1997	Milliyet	DOĞRU YOLDAN NET!
31 Mart 1997	Hürriyet	İŞTE ÇAĞDAŞ TÜRKİYE
		LAİKLİK SENFONİSİ
	Milliyet	KRİZE MGK MOLASI!
	Milliyet	MİLLİYETTEN DEV ARAŞTIRMA:

Bu manşetler daha sonra ki aylarda da hedeflenen çizgisinden saptırılmadan devam ettirilmiştir.